

Лепшокъланы Хусеин

**ДЖАШАУНУ
АЙЛАНЧЛАРЫНДА**

Къарачай илму – тинтиу институт

Лепшокъланы Хусеин

**ДЖАШАУНУ
АЙЛАНЧЛАРЫНДА**

Тарихден хапарла, таурухла, хапарла,
къанатлы сёзле бла ойла, чам
хапарла къарачай тилде

Черкесск шахар
ИКО «Аланский Эрмитаж»
2012

ББК 84 (2 Рос. Кара) 6 Л 48

*Автор выражает искреннюю благодарность
за помощь в издании книги
директору ФГУ «Управление эксплуатации БСК»
Салпагарову Магометамину Бунияшовичу*

Литературный редактор:

Мариза Хыйсаевна Чогчаева, зав.кафедрой литературы
КЧГУ к.ф.н. доцент.

Рецензенты:

Али-Мурат Хасанович Батчаев, заведующий кафедрой
карачаевской и ногайской филологии КЧГУ, профессор.

Кулина Абул-Керимовна Салпагарова, член Союза писателей
Российской Федерации, заслуженный работник образования
КЧР, старший преподаватель карачаевской-ногайской кафедры
института повышения квалификации учителей.

ISBN 978-5-87757-210-2

Х.У. Лепшоков. На поворотах жизни.

Исторические рассказы, сказки, рассказы, крылатые слова и выражения, миниатюры на карачаевском языке.

Новая книга народного поэта Карачаево-Черкесии Хусейна Узеировича Лепшокова «На поворотах жизни» состоит из исторических рассказов, сказок, рассказов, крылатых слов и выражений, миниатюр. Она имеет следующие разделы: «В горах под Эльбрусом», «Полёт фантазии», «Мужество горцев», «Мудрость освещает века», «Россыни юмора». В своих прозаических содержательных произведениях поэт совершает восхождение на новые высоты художественного творчества. Автор увлечён прошлой, настоящей и будущей жизнью своего народа. Он хорошо знает топонимику родного края. Книга отличается разнообразием тематики, глубоким содержанием, высоким художественным уровнем и богатством языка.

Книга адресована широкому кругу читателей.

ISBN 978-5-87757-210-2

(С) Х.У. Лепшоков

(С) ИКО «Аланский Эрмитаж», 2012

Ёрлеу

Къарачай-Черкесияны халкъ поэти Лепшокъланы Узеирни джашы Хусеинни аты къарачай-малкъар адабиятда кенг белгиледи. Аны назмулары тюрлю – тюрлю анталогиялада басмалангандыла.

Хар фахмулу поэт туугъан джери бла, халкъы бла терен байламлыды. Суратлау сёзню керти чемери, халкъгъа керек фахмулу чыгъармаланы джазыб, усталыкъны бир тауундан экинчи таууна ёрлеб барады. Анга Хусеинни назму китаблары: «Кёгюрчюн уя», «Эльбрус, я – снежинка твоя», «Сууаблыкъны джолу», «Кавказ – къарнашлыкъны, шохлукъну джурту», «Дивный край», «Изумруды Эльбруса», «Сияние сердец», «Аллахны токъсан тогъуз аты» эмда «Джудузла джанадыла» деген проза китабы шагъатлыкъ этедиле.

Джазыучуну «Джашауну айланчларында» деген жангы проза китабы тарых хапарладан, таурухладан, батырлыкъ, урунуу, суймеклик, чам хапарладан, къанатлы сёзле бла ойладан къуралгъанды. Аны беш бёлюмю барды: «Минги Тауну этегинде», «Фантазияны учууу», «Джигит таулула», «Акъыл ёмюрлени джарытады», «Накъырдыны тегюлююу».

Авторну жангы китабы бизни адабиятыбызгъа ашхы юлюш къошады. Чыгъармаларыны темалары кенгди, магъаналары теренди, суратлау дараджалары мийикди, тиллери

байды. Ала, узун болмай, таб, сейир кьуралгъандыла, халкъыбызны, джуртубузну тарыхындан, урунуудан, джигит, батыр адамладан, сиймекликден, фольклордан терен хапар айтадыла.

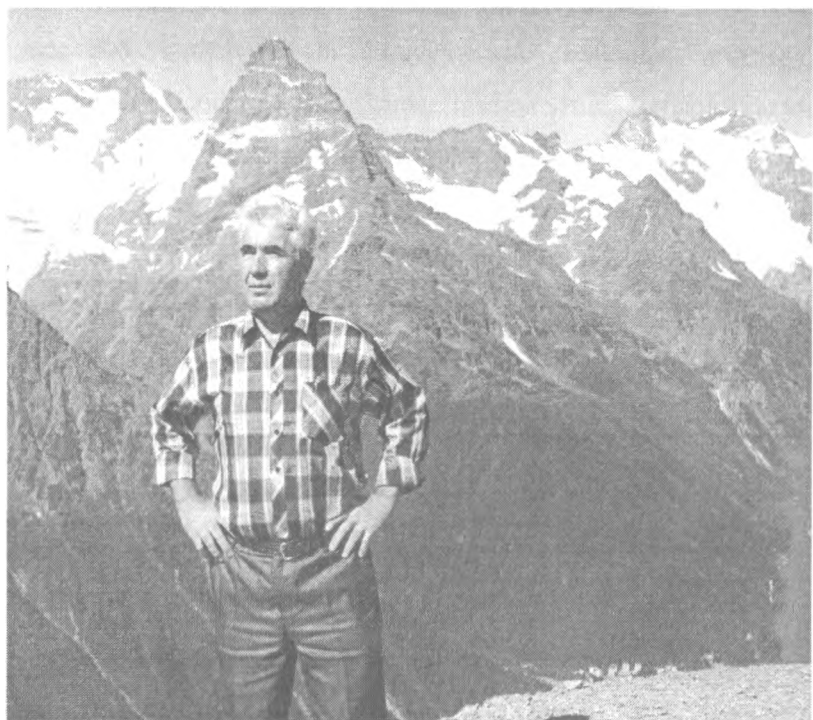
Х. Лепшокъ улуну джангы проза китабын мен бек джаратыб окъудум. Ол окъуучулары халкъны, джургну, ариулыкъну сьерге, халкълары шохлугъуна, батырлыкъгъа, адебге, намысха, ашхы адетлеге керти болургъа юретеди.

27. 09. 2011.

Назир Хубий улу,

Къарачай-Черкесияны халкъ поэти.

МИНГИ ТАУНУ ЭТЕГИНДЕ

ТАРИХДЕН КЕРТИ ХАПАРЛА

Ташлы Сырт

Аламагды, сейирликди, джомакълыды Къарачайны Минги Тау тубюнде Ташлы Сырт деген джери. Табигъатны бу ариу джайлыгъын, джылкъыла кютюлген мырды, ирк сюрюуле джайылгъан татымлы, мийик ханслы, юслерин къырдыш кючлеген къанга ташлы, алаша дуппурлары, сай чунгурлары болгъан джерле, ууакъ чауулла, ёзенле, сыртла, батыш табада таула, юслеринде ханс ёсген ташлы зыгъырла, Боркъулдауукъ бла Азнауур нарзанла, анда - мында, огъары, тёбен джанында, джерни тешиб чыгъыб, баш энишге, ууакъ толкъунлары ойнай баргъан кёзлеу суула, сыртны этеклеринде, чегет бауурланы, кюн бетлени джасагъан терекле, муртху, дугъум кёкенле, тау залыкъылды шайлыкъла къурайдыла. Бир джанында, мийик тауну дорданындан чыгъыб, бара – бара асламысы акъ ташха бурулгъан чокъуракъ суу барды. Минги Таугъа туура

сууу кьуругъан уллу кёлню орну ачыкъ эсленеди. Былайда бёрюле, тюлкюле, башха кийик джаныуарла айланадыла. Борсукъла, кюн бетледе тешикле этиб, джерни тюбюнде джашайдыла. Ала, чыгъа келиб, Кюнню джылыууна кеслерин бериб да джатадыла. Тогъай бурун, джалан баш уллу тау кьушла, гюлледен джасалгъан джашил таза хансда ауур атлай, артыкъсыз да тойгъан заманларында, кючден джюрюб, хауа кёлтюрюлгюнчюн учалмай, ариу кёрюне, адамны къарамын кеслерине бурадыла. Джубуранчыкъла, тешиклеринден чыгъыб, ойнай, арт аякъларына шын туруб, бир - бирин кьууа, хансда ташаядыла. Къоркъуу болгъанын билгенлей, тешиклеринде бугъунадыла, джаргамчыкълагъа, таш джанларына кьысыладыла. Адамны нерваларын бакъгъан, джюрегин, башха органларын иги ишлетген, не ауур ашарыкъны да ашхында терк эритген нарзанла боркъулдаб чыгъадыла. Аланы юслеринде Кюнню таякълары, алтын джилтинлеча, ойнайдыла.

Совет Союзну заманында, ирк сюрюуле асламысына ары «Красногор» совхозну бёлюмлеринден бара эдиле.Ташлы Сырт кьысыр малны джери болгъаныны

себебинден, ана кьойла Бийчесында, башха джерледе да кютюлгендиле. Бусагыатда совхозла чачылыб, кьрал мал болмагыаны ючюн, алайгъа энчиле чыгъадыла.

Гелеу кьрсенг, джер сорма, келбет кьрсенг, эр сорма, дегенлей, сыртлыкыгъа тартхан бу берекетли джер, кьанга, башха ууакъ ташладан тешелгени ючюн, былайгъа кьарачайлыла Ташлы Сырт деб, атагъандыла. Анда, айырылыб узакъдан кьрюннген, Азнауур атлы уллу дуппур барды. Алайдан эки – юч кычырым узакълыкъда, малкьар кьанашларыбыз бла чекге джетерге кьб кьалмай, чыкыгъан нарзаннга да Азнауур нарзан, дейдиле. Алагъа алай нек атагъандыла? Тариххе кьарайыкъ. Эртде заманда бизни ата – бабаларыбыз, бери кеслерини маллары бла чыгыб, джай джашагъандыла, кыыш кьэюуде да тургъандыла. Кьартланы айтханларына кьере, Азнауур деб, бир джигит кьарачай джаш, башха кьарачайлылача, анасы да биргесине, былайда стауат салгъанды. Аны, асыулу кьарачай тукьумлу атладан кьуралгъан джылкысы болгъанды. Ол, аны мырдыда, солум хансда, гелеуледе кютгенди. Азнауур, бегеу сыртлы, тарпан кибик, чыдамлы атларын бек сюйгенди.

Ала да, аны ангылаб, узакъ кетмей, тау джайлыкъны гюллю хансын отлагъандыла. Кеслерин онглу, джити джашлагъа санагъан къауумну арасында, Азнауурну эшитмеген, билмеген болмагъанды. Кенг джаорунлу, субай сюекли, батыр таулу джукъдан къоркъа билмегенди. Акъыллы, сабыр адам, ата – бабадан келген къарачай намысны, ашхы адетлени джакълай, бир адамгъа хыянатын джетдирмегенди, хоншулукъда джашагъан миллетлени, башхаланы сыйлагъанды. Анга заран тюшюрюрге излегенни уа, сокъурандырмай къоймагъанды. Табигъатны айбатлы тюрсюнюн бек сюйгенди. Кимге да игилик теджеген керти къарачайлыны, терен акъылы, къасты, ашхы мураты – халкъы бла бирге къонгур таулары, къууатлы джуртну къучагъында мамыр джашау къууаргъа излегенди.

Азнауур кесини атларын тайлыкъларындан огъуна сылаб, сыйпаб ёсдюргенди. Аланы кишнегенлеринден, чабханларындан, джортханларындан, джоргъалагъанларындан, аякъ ызларындан айырыб билгенди. Къалын басхан тубанда аджашмай, атла айланган джерге тынч баргъанды. Мырдыны терен джеринден джаякълай,

джанлай, ичин ат бла кыйналмагъанлай ёте билгенди.

Къырсыкълыла, аман халилиле, Ибилисге джууукъ, нёгер болгъанла, шайтанла хар ёмюрде тубей келгендиле, дейдиле. Аланы келечилерини бир къаууму – гудучула, ол заманда да болгъандыла. Ала, алларына тюшгенни урлаб, къарыусузну тонаб, джерни юсюне заран келтириб айлангандыла. Шайтан суудан уртлаб, тууар ёпгеча, бетлери къызарыб, аманлыкъны джайыб кюрешгендиле.

Бирсиле билмей, неда андан къутулуб кетер эсек а деген муратда, Азнауурну атларын да талай кере сюргендиле. Къалайда болсала да, Азнауур гудучуланы табыб, айыбларына джолукъдуруб, кесини джылкъысын къайтарыб тургъанды. Адам ётмезча шындыкълада джюрюгенди.

Кюнлени биринде ол Малкъардан келе тургъанлай, къалын тубан тутуб, ёзенни басыб къояды. Джол аз эсленеди.Тубанда бир кере аджашмагъан Азнауурну дюлдюр аты, джерни ийисгей, уллу атламларын салыб, алгъа тири атлайды. Бир кесекден Азнауур ат аякъ тауушла эшитиб, джолдан бир джанына чыгъыб,

туракълайды. Атла джууукъ келгенлеринде, аякъ тауушларындан кесини джылкъысы урланыб баргъанын ангылайды. Терк алларына чыгъыб, ол атланы сюрюб баргъанла бла сермешиб, садакъларын, окъларын, мылтыкъларын сыйырыб, ючюсюн да айыбларына гюбетиб, аны сакълаб тургъан аджирини туу белине секириб миниб, джылкъысын сюрюб Ташлы Сыртха келеди. Ол тегерекде орналгъан башха къошладан урланган малланы да, иелерине сау - саламат къайтарыб тургъанды.

Заман бара, кюнле оза, къач джууукълашады. Гелеуледе ёсген гюлле муал болуб башлайдыла. Азнауурну эгечинден туугъан джаш алагъа солургъа къонакъгъа келеди. Ол мында чууакъ кёкге джууукъ джерде кёб кюнню турады. Къош джумушланы эте, уугъа бара, заманын ашырады. Анасыны къарнашындан шокк бла, садакъ бла атаргъа юренеди.

Азнауур хаманда акъ аджирге миниб, акъ джамчы кийиб джюрюгенди. Аны барыда билгендиле. Кюнлени биринде, ол къара атха миниб, къара джамчыны да им башларына атыб, чылпы джауумчукъ себелей, атларын

солум хансада кютерге акырын сюрюб бара тургъанды. Ол кёзюуде, эгечинден туугъан, кёшдан чыгъыб, ариулукъгъа къарай туруб, аны кёргенди. Ким эседа джылкыны сюрюб баргъанча ангылаб, къарт анасына:

- Бир адам атланы урлаб барады, - дейди.

- Анангы къарнашы Азнауур болурму, - деб, ауруб тургъан тиширыу, таяннган джеринден турмагъанлай джууаб береди.

- Огъай, ол Азнауур болса, акъ аты бла акъ джамчысы боллукъ эди. Муну къара аты бла къара джамчысы барды. Башха адамды.

- Алай эсе, Азнауур келсе къууаныр, бар да атланы бери къайтар. Аны нёгерлери болурла, сакъ бол, - деб, разылыкъ береди.

Азнауурну эгечинден туугъан, таууш этмез, деген оюмда, садакъ алыб, джашыртын анга джууукъ барыб, Азнауур атха миниб дуппур юсюнден къараб тургъанлай, сыртындан садакъ бла атады. Садакъ окъ Азнауурну джаорунуну къатындан кириб кёкюрегинден чыгъады. Эрнин къаты кысыб, ол ат джерни къашына бауурун салады. Тамагъы къургъакъсыйды. Миниб тургъан аты

анга болушургъа излегенча, нарзаннга элтеди. Азнауур, богъан къарыуун джыйыб, алайда атдан джерге тюшюб, джыгъыла, тобукълана, сюркеле нарзаннга джетиб, андан ичиб ёледи. Джаш барыб къараса, ол анасыны къарнашы болгъанын кёреди. Къыйналгъандан кесйни къулагъын кесиб, Азнауурну юсюне салыб, андан сора тас болуб кетеди. Къарачайны джакъчысы, аджалы джетиб ауушдургъан болур эди ол кюн атын, джамчысын да. Джууукъдан, узакъдан адамла джыйыладыла. Мыдахлыкъ Ташлы Сыртны басады. Джанындан суюген эмилик аджирлери аны ёлгенин билгенча, шын туруб, Минги Тауну зыгъырлы къара къаяларын зынгырдатыб кишней, ары бла бери чабадыла. Ала къайгъылыдыла. Ол кёзюуде, суула тунакы саркъадыла, нарзан чыкъмай тохтагъаннга ушайды. Аны аты айтылса, къркъгъандан бёрюле джашырылыучан эдиле. Энди, тулпарны деу джюреги урмайды, тохтагъанды. Бютеу къарачай халкъныкы эди ол уллу бушуу.

Миллет ёрге къобуб, юсюнде Азнауургъа садакъ окъ гийген дуппургъа, Азнауур дуппур, ахыр сууун ичген нарзаннга Азнауур нарзан, деб атагъанды. Андан бери

кѐб заман озса да, бюгюнлюкде Къарачайны ашхы уланлары Ташлы Сыртны джасагъан ол уллу дуппурну юсюнде къой, тууар сюрюуле, джылкыыла кюте, кюн иссиде арлакъда шоркъулдаб чыкыгъан нарзандан иче, ата – бабаларыбызны къарнашын, Къарачайны керти, джигит уланын Азнауурну эсгериб, атын сагъынадыла.

Ташлы Сырт деб атагъанды Къарачай сеннге,
Хур атынг белгилиди джууукыгъа, кенгнге.
Джашнайса сен, тауусулмагъан харакет,
Таулу халкыгъа ёмюрлеге нюр берекет.

ТАУБАТЫР

Сейирликни джурту Бийчесын, хар кьуру да адамны джюрегини кьууанч сезимлерин кьозгъайды. Бу таурухлу дуня, Къарачайны эм уллу тау джайлыкъларыны бириди. Саулукъ ийнек сюрюуле, ана кьойла, кьозу сюрюуле, джылкыла, джыл сайын джай бу мийик, джашил кьанатлы таулагъа чыгъадыла.

Токъсан джылгъа джууукълашыб баргъан акъыллы, сыйлы къарачайлы къарт Орусланы Махмут 1976 – чы джыл Бийчесында айтхан эди меннге бу хапарны.

Эргделеде Таубатыр деб, бир къарачайлы джаш кесини кьойларын, тууарларын, ата – бабасыны джеринде Бийчесында кютгенди. Ол, миллетни ашхы адетлерин, адебин, намысын сакълагъан халкъны джакъчысы болгъанды. Таукел тауну аудурур, дегенлей, ол таукел таулуну батыр джюреги ёхтем тебгени себебли, бир джаныуардан да кьоркъмагъанды. Ол кьой эсенг, бизни джердешибиз Аюню да хорлаучуладанды. Аны, амал - такъалыны, хыйсабыны кючу уллу эди. Таубатыр, ильяхинча, кымылдагъан дженгил, таб оюм этиучю тири

адам, Къарачайны джуртуну ныкышы, баш шарты Минги Тауну этегинде, акъ суу саркъгъан ёзенде, къара дугъум кёб битген джерде, Къыздыргъан нарзанны къатында сыйдам кюнбетде Аю бла тюбешиб, джагъалашыб, уллу, кючлю джаныуарны хорлагъанды. Аны оюмларыны бирлери былай болгъандыла: ётлю адам, Аюге къаршчы барыб, джагъалашыу башланганлай, къарачай бухар бёркюн эрлай Аюню аузуна терен тыгъыб, къынындан кезлик бычагъын чыгъарыб, джаныуарны къарнын кёндеден тартыб, бир джанына секиргенди. Ол заманда Аюню ичегилери тышына къотарылгъандыла. Аузундагъы джюн бёркню чыгъарыб, джерге силдей, джаралы джаныуар олтуруб, ичегилерин ызына джыяр къайгъылы болады. Аланы ичине салама деб, тырнакъларына илиндириб, бирин, неда талайын тартыб юзе, дагъыда джангыдан кёб заманны кюреше, къарнын, ичегилерин джыртыб, кеси – кесин ёлтюрюб къойгъанды. Таулу джаш а арлакъда олтуруб къараб тургъанды.

Таубатыр бир кюн, табигъатны тамашалыгъына эси кетиб, юсюнде къарачай къойну джюнюнден ийирилиб

этилген кялын джюн кёлеги, аны тышындан гаммеш териден кёкюрекджеси бла кярачай тукъумлу аджири тюбюнде тепсей, тар чегет джолчукда бара тургъанлай, джол онг джанына кысха бурулгъан айланчда мийик терекни бутагъында бугъуб, алайтын ётерикге чабыуул этерге хазырланыб тургъан бир уллу сюлеусюн юсюне секиреди. Хауада, аны учуб келгенин кёрген аджир юркуюб, чынгаб, кесин тереклеге урса да, Таубатыр атыны юсюнден джыгъылмайды. Сюлеусюнню атны кянджыгъасында кысылгъан джамчыгъа, сырты бла кючлю басыб, аны башын онг къолтукъ тюбюне таргыб джыйыб, бойнундан буууб тургъанлай, белинде джылтырагъан кяамасына, герохуна тиймей, эрлай сол аягъындан хром чуругъун тешиб, кычыра, хырылдай, гырнакълары бла юсюндеги кийимлерин пара – чара этерге джетдирген джыртхыч джаныуарны, аны бла бурнун туююб ёлтюреди. Сюлеусюнню тырнагъы этине кирген джан сау кялмайды, дейдиле. Аны аман ууундан ат, тууар, адам да ёлюрге болады. Таубатыр эсин ташламай, алджамай, джунчумай, хыйла амал этиб, сюлеусюнню бир такъыйкъа чакълы заманны ичинде

хорлаб, терисин созады. Адамны ашаргъа излеген джаныуар, не бек къутурса да, джашыртын кючюн салса да, Таубатырны хорлаялмады. Адам джерни юсюнде эм акъыллыды, билимлиди. Ит телиси суудан бёрек умут эте эди, дегенлей, керексиз умут бла ол адамгъа чабды да, ёлюм табды.

ПОКУН СЫРТДА

Къарачайны бурундан белгили тау джайлыгыы Покун Сырт таркъаймагъан байлыкъны хазнасыды. Бизни халкъны уланлары ары джай заманда малларын сюрюб чыгъыучандыла. Джашил сыртда ийнек саууб, бышлакъ, сют башы, джау, айран этиб ашайдыла.

Эсли къартланы айтхан хапарларына кёре, кёб джылны мындан алгъа, къарачайлыла Покун Сыртда къошла салыб, къой, тууар сюрюулери, экилерин, атларын кютгендиле. Мийкликни салкъын аязы, бир = бирледе сыртда ургъан джелни джылы тылпыуу, анда - мында теренден къайнаб чыкыгъан чокъуракъ суула, малгъа, адамгъа да таб джарашыб, ала ашхы кечинмеклик, къарыулу учунмакълыкъ табхандыла. Аты айтылгъан алтынлы дегенлей, белгили уллу къарыуу – кючю, субай саны, тирилиги болгъан къарачайлы Таулан къойларына къочхарла кеч къошханы себебли, ала тауда къозула таба тургъандыла. Ишден эрикмеген джигер адам джангы туугъан къозуланы аналарына илешдире, къой орунда малла бла кечге дери кюреше, гёзет эте,

къалкъыб къалады.

Малчылагъа бёрюле хар заманда да тынчлыкъ бермегендиле. Джыртхычлы джаныуарла, ол кёзюуде да кёб болгъандыла. Айхай, кьойлагъа джетген бёрю, бирин ашаб кьойса уа, талайын ёлтюрюб, уллу заран салады. Джангыз кеси айланган къазакъ бёрю болса, мазаллы иркни сыртына атыб, стемге санамай, бурууну башы бла секириб кетеди.

Кече сайын малчыла, къош итлерин сынджырларындан ийиб, кеслери да, кёзюу - кёзюу танга дери мал орунларыны тегерегине айланыб чыгъадыла. Адам, кече узуну кёз къысмай туруб, танг ата башларгъа джууукъ кёзюуде джукълаб къалыргъа ёч болады. Аны билиб бёрюле асламысына маллагъа ол заманда чабадыла. Бу джол да алай болду. Таулан сакъман бёлмеде мызангчы болуб тургъанлай къалкъыгъанында, бир уллу бёрю сымарлаб, къараб туруб, къозу ийисден ангыламай, къошда аякъ юсюнде адам болмагъаннга ушатыб, бурууну тюбюн тешиб, джашыртын къозулу кьойлагъа киреди. Ол кече, толгъан Айны джарыгъы джерни ийнакълай, тегерекге кюмюш тегюлюб, хар зат

ачыкь кёрюнеди.

Сакъ ташчайнар, алгъа мыллык атыб, кьойланы кесе башлагъанлай, Тауланни кёрюб кьояды. Сора, илгениб, ызына секиреди. Барыб тийгени бла, темир чыбыкъдан эшилиб этилген буруу аны ызына атады. Ол кёзюуде, Таулан уянады. Джигит адам, хаада учуб келген джаныуарны бойнуна эки кьолу бла джабышады. Ала, джагъалаша, джыртыша, джерде бурула кетиб, адам джаныуарны хорлайды. Таулу бёрюню тубюне салыб, юсюнден гобукълары бла басыб, бурнун джерге тыгъыб, тунчукъдуруб ёлтюреди. Не болгъанын да иги ангыламагъанлай, джаныуар бла джагъалашханына сингирлери тартыныб, кьолларын ачалмайды. Танг атыб, алтын Кюнню джылыуу джер юсюне салам береди. Тёгерекде кьошланы маллары отларгъа чыгъадыла. Хоншула, къараб, Тауланни стауатыны къатында мал кёрмейдиле. Хапар билирге деб, барыб къарасала, малчы бёрюню бойнуна къадалыб тура. Болумну ангылаб, ала ата – бабабыздан келген амалланы хайырланадыла.

- Ол кёк джаныуар джууукъму джете эди, кёлюнг

бла аны бойнундан бир къаты къучакълаб тура эдинг, -
деб, накъырда эте, табигъатны байлыгъындан, хансладан
дарман этиб, джагъыб аны тартылгъан сингирлерин
бошлайдыла. Джашла, аллай уллу бёрюню къуру
къолары бла ёлтюрген тенглерине сейирсине, бюсюреу
те, джаныуарны тулукъ союб, терисини тюгю тюшмезча
туз къуюб, къатдырыб, ичине кепген хансны тыкълаб,
артда джашыртын Тауланнга туура тутуб ойнагъандыла.

2

Бёрю хоншусуна тиймейди, башханы да иймейди,
деб, сынамлы къартладан эшите туруучусун, кеси сынаб,
кёзю бла кёрюр муратда Таулан экинчи джыл стауат
орнун къысыр къаяны тубюнде, бёрюню тешиги болгъан
джерге салады. Къойлагъа ишлеген бурууун тешикни эки
джаны бла таш къабыргъагъа тиреб, бегитеди. Балалары
болгъан бёрю тешигинден чыкъса, уугъа, къой орунну
ичи бла ётюб барыргъа керек болады.

Не этерикди, деген сагъышда сауутун къолуна алыб,
къоркъгъан къоркъгъанына джолугъур, дегенлей,
къоркъмайым, дей, кесине тырман эте, Таулан бугъуб
бёрюню тешигинден чыгъарын сакълайды.

Таякъ джангурдан джыйылгъан къутургъан суу толкъунларын ёрге ата, чынгата, чайкъай барады. Кюмиош Айдан, джулдузладан тегюлген берекет джарыкъны дамлылыгъы уллуду.

Кечени ауурлугъу озгъандан сора бёрю, уясындан чыгъыб, юркген къойлагъа къарай туруб, бурууну башы бла секириб, чегетге ташаяды. Таулан сейирсингенден башын булгъай, сир къатыб туруб, бёрюден анга хыянат болмазын ангылайды. Ол, терен сагъышда арсар болуб, къошха кириб джатады.

Акъыл сезмесе, кёз кёрмейди, дегенлей, тауланы джашы терен сагъышын эте, бёрю хоншусуна тиймейди, башханы да иймейди, деген айтыу, керти болгъанына энди толу ийнанды.

Къойчу эркин гюллю сыртда кюндюз къойларын кютюб, кече рахат джукълайды. Алай бла заман бара, арадан кёб кюн озады. Бёрюню балачыкълары ёсюб, аналары биргелеринде болмагъан заманда, тешикден чыгъыб ойнайдыла. Алай эте, бир кюн ала гитче къозучукъ бла ойнай, билмейин аны ёлтюрюб къоядыла. Ингир ала, къойларын стауатына сюрюб келген Таулан,

ол затны кѣреди. Ачыулана башлаб, сабыр тюбю сары алтын, дегенлей, эсин джыйыб, кесин басады. Къарангы болуб, бѣрю балаланы аналары бурууну башы бла секириб тюшеди. Орунда ёлюб тургъан къозугъа къараб, мычымайын тешигине киреди. Таулан, бѣрю уяны къатына барыб тынгылайды. Андан, къансыгъан тауушла чыгъадыла. Бѣрю балаларына, къозугъа нек тийгенсиз, деб, урушады. Бухар бѣркюн, джамчысын, сахтиян чурукъларын, башха кийимлерин тешиб, джигер адам наргъа таяннганы бла джукълайды. Уяныб кѣзлерин ачса, танг атыб тура. Салкъын аяз джырын джырлай, ташны, тауну ийнакълайды. Ол ёлген къозучукъгъа барады. Къараб, кеси – кесине ийнанмайды. Ёлген къозуну орнуна сау сюелиб тура. Бѣрю башха сюрюуден аллай къозуну урлаб алыб келиб, кеч мени балаларымы, деген халда, мал оруннга ийгенди.

Таулан, аны терен магъанасын черте, хоншу бек сыйлы, бек багъалы болгъанын, артыкъсыз да бек былайда сезеди.

БИЙЧЕСЫННЫ ЮСЮНДЕН ЭКИ ХАПАР

Къаплан бла Мариям

(биринчи хапар)

Бийчесынны джайлыкълары кенгдиле, ёзенлери терендиле, кюн бетлери, чегет бауурлары уллудула, гелеу сыртлары узундула. Кём – кёклюгю кёзбау этиб, кеслерине тартхан чучхур суулары, саулукъ берген сууукъ ууакъ шоркъалы гаралары, биченликлери, чыммакъ къары, кюмюш буз бугъойлары, буулары, джугъутурлары, къанатлылары башха кёб заты джомакълыкъны дуниясын къурайдыла. Бу ариулукъну хазнасын кёрюрге излеген адам кесин тыялмайды, ашхылыкъны, игиликни талпыб къучакъларгъа тансыкълайды.

Къарачай, Кавказны бурунгу халкъларыны бири, тамыр тартхан тарыкъмаз, дегенлей, урууну суйген тау миллет джашаб тургъан джуртуну бир тау джайлыгъына Бийчесын деб атагъанды. Терен акъыллы, оюмлу акъсакъалла аны юсюнден тёлюден - тёлюге хапар айтадыла. Мен 1980 – чы джыл Бийчесында малчы

болгъан сагъатымда бу хапарны сыйлы къартланы Батчаланы Окъубну, Орусланы Махмутну, Батчаланы Ибрагимни бир ушакъларында эшитген эдим.

Бийчесынны бауурунда къалын чегетли, терен ёзенни тюбюнде чыкъгъан Къыздыргъан нарзанны огъары джанында уллу гелеу сыртда Таубий деб, бир къарачай бийни джылкъы къошу болгъанды. Аджир юлюшле башха - башха кютюлгендиле. Къарачай тукъумлу асыулу атла, кёкде джудузлача, табигъатны ариулугъуна ариулукъ къошхандыла. Къонгурауча, ачыкъ ауаз бла аджирлени кишнегенлери тегерекни зынгырдатыб, узакъгъа эшитилгенди. Аланы кютюб, чарпыусуз тутхан, къартджыгъача, дженгил къымылдагъан джигит къарачай джаш Къаплан атланы бек суйгенди. Аланы хар бири бла энчи ушакъ этиб, биргелерине джюрюй, дженгиллик этмей, ачыкъ ауаздан нёгерлерине айтханын этдиргенди. Ол, ачыуланмагъан огъурлу адам, аманлыкъдан, хыянатлыкъдан кери болгъанды. Кишиге заран этиб, кёл кенгдирмегенди. Кёлню кюзгюча джылтырагъан юсюча, таза, сyp – сыйдам сагъышларын сакълагъанды.

Таубий Къарачайда кыызгъанчлыгъы,
огъурсузлугъу, адамны самаркъау, хыликге этиую,
къуджур халиси бла белгили болгъанды. Аны кишиде
болмагъан хыны къарамы, фитналыгъы, хыйлалыгъы кёб
дjarлыгъа кыйынлыкъ салгъанды. Юйюрюн юй
бийчеси, бир джашы бла бир кызы къурагъандыла.
Джалчылары инджилиб, кыйналыб джашагъандыла.

Ариу кызы Мариямны чагъыдий белли, кенг
джаорунлу джашха Къапланнга джюрек сезимлери
джылы болуб, джумушайдыла. Джаш да анга джюрек
джууукълугъун, ачык кёлюн билдиреди. Ала, къачда бла
джазда, джылына эки кере, бир - бирин кёрюр мадар
табхандыла. Бай атларын хар алты айдан бир кере
сатханды. Къаплан, эмиликлени тутуб, джерсиз юслерине
миниб, джюгеннге юретиб, Таубийни юйюне элтиб,
алыучулагъа бергенди. Ол заманны, эки суюген айтыб
айталмазча, ашыгъыб сакълагъандыла. Ётюрюкню
билмеген халал джюрекле ол кёзюуде джашыртын
тюбеширге бир кесек заман мадар табхандыла.
Кыылыкъдан, чалыкълыкъдан кери эки джанны
сагъышлары, сезимлери суюмекликди, ариулукъду,

къууанч, насыб излеудю. Аны уа къалай табсынла? Мариямны атасы билгенлей экисинден да бошарыкъды. Ол сагъыш этгенден, не иги адам болса да, къызын джарлыгъа бергенден эсе, ёлгени игиди. Ишлемеген тишлемез дегенлей, джаш не тукъум джумушну да этиб, рысхы джыяргъа кюрешгенди. Айхай, не келсин, бай джарлыгъа тыйыншылысын бермейди. Къысха, гымых ханслы гюллю сыртлада джаш, эмилик атланы тынч юретеди. Ол, дженгилди, теркди.

Малкёз, джут адам Таубий байлыкъны неден да ёрге тутады. Адеблиги, ишленмеклиги уллу болса да, кёб байлыкъ джюрютмей эсе аны адамгъа санамагъанды.

Джаш бла къызыны арасында суюмекликни джукъланмазлыкъ джулдузу джаныб, аланы бир - бирине тансыкълыкъ сезимлери ёсюб баргъанды. Экиси да, бир юйюр къураб джашаргъа мадар табалмазлыкъларын ангылайдыла. Къызыны атасы къоярыкъ тюлдю. Ол, от къычхач болуб, къыз бла джашны къысыб эзерикди. Не этерге билмей, кёб сагъыш этиб, ала башха джуртлагъа къачайыкъ, деген оноуда тохтайдыла. Суюмеклигибиз неден да кючлюдю сора, ёлсек, къалсакъ да бирге

болайыкъ, дейдиле.

Кюнлени биринде, Къаплан биргесине тогуз негерин алыб, сауутланыб, чабыучу атлагъа миниб, бугъуна - бугъуна, джашыртын, къыз келлик белгиленнген джерге барадыла. Мариямны бети акъ учхун болуб, тентирей - тентирей джетеди. Аны джаш эрлай ат алына алыб, джаядан чыкъгъан окъ киби, къачхынчыла баш энишге айланадыла. Къызыл ууртлу, арну къызны суйюмю тегюле, джаулуугъуну тубюнден къарагъан узун чачыны кыйырын салкъын аязчыкъ гарай, джашны да джюрек джылыуу тышына тегюле, алагъа тегерек артыкъ да бек алапат керюнеди. Экиси биргедиле. Аладан насыблы джокъду.

Байны тахсачылары, хапарны эшитиб, анга барыб:

- Мариям, джылкъычы бла къачыб барады, - дейдиле. Аны кезлерине къан чаба, къутургъан джаныуарча гюрюлдей, ерге секире, къуугъун ачады. Аскеринден биргесине токъсан тогуз адам алыб, кеси бла джюз болуб, аланы ызларындан сюредице. Айланч - буйланчладан джанлай, джол кергюзтюучю устасы къысхасы бла элге, къачыб баргъанлагъа

джууукълашадыла. Атышыу башланады. Была сыртларындан атыб ура, ала да, айлана да ата, кёб адам ёледи. Джюз кычырым чакълы бир баргъандан сора, къуру джаш бла кыыз къаладыла. Аладан да, оноулан сау болады. Джашны окълары бошаладыла. Экиси да сау къалмазлыкъларын билселе да, тохтайдыла. Таубийни кынгырбоюн къан ичерлери джаш бла кызыны ортагъа аладыла. Къыйтыкъ кетген эринлерин кыса:

- Экисин да, ёлтюрююз! – деб, кызыны атасы къаты буйрукъ береди. Алайдан узакъ болмай мал кюте тургъан бир огъурлу къарт:

- Тохтагъыз! Этмегиз алай, - деб, аллына чабханлай аны да урадыла.

Джаныуар тюрсюнлю он саудюгер суймекликден толгъан эки джаш адамны къамчиле бла тюйюб башлайдыла. Ургъанлары сайын юсюнден къан шоркъала бара, анга кысылгъан суйген кызын джаш къаты къучакълайды. Сегизишер ингичге къайишден эшилиб этилген он узун къамчи тохтаусуз урады.

Ала экиси да бир – биринден айырылмай джерге джыгъыладыла. Къанлары да бирге къошулуб, арюу

чакъгъан гюллени аралары бла джашил гымых кырдыкны кызыл этиб, шоргъа болуб барады. Мурдарла уа урадыла, аланы джанлары чыкъгъанларында да тохтамайдыла. Къаплан бла Мариямны ёлтюрюб, алайда атыб кетедиле. Ол гёгерекни кыйынлыкъ басады. Къанатлыла джырларын тохтатадыла, суула сериюуюн, такыр саркъадыла. Табигъатны ауазыны ачы тауушлу кычырыгъы ёзенлени, тауланы сансытады. Къызны атасы ызына айланыб да къарамайды. Бютеу халкъыбыздан, ол тёгерекде къошладагъыла, аны эшитген башхала бары ёрге туруб, къучакълашыб тургъан эки ёлюкню алыб барыб, алайдагъы табигъатны кыбыла джанында, къартланы гырхы къоллары къалтырай, дууа этиб, бир къабыргъа салыб асырайдыла. Къабырны юсюне бир сын таш салыб, андан сора, алайгъа къарачайлыла Бийчесын деб атагъандыла.

ДЖИГИТ УУЧУ

(экинчи хапар)

Къарачайны бурундан бери хайырланган джери Бийчесын: накъут – налмазлыды, джылы кюнлюдю, чууакъ кёклюдю, акъ тубанлыды, зем – зем суулуду, алтын мюйюзлю кийиклиди, салкъын аязлыды, кёгет тереклиди, нарат чегетлиди. Тау джайлыкъ: гюл ийислиди, джарыкъ джулдузлуду, алтын бешиклиди.

Туугъан джуртунг – алтын бешик, дегенлей, акъылман къартланы айтыуларындан къарачайлыла тау мийикледе, суюб джашагъандыла. Тау джуртлада джашау къурагъан къыйын болса да, ала бурундан, бек эртделеден, тау табигъатха юйюрсюннгендиле. Андан бери къууатлы джуртланы берекетине, берекет къошуб джашайдыла.

Бийчесын деб аталгъынчын, бу джуртлада бек эртделеде, белгили уучу, бир къарачай джаш болгъанды. Аны учхан огъу джерге тюшмегенди. Атаргъа излегенин окъ джетер джерде тынч ургъанды. Ол, ариу бийчеси бла уллу дорбунда джашагъанды. Аны эки джанын кёгетли

кёкенле, башын, тегерегин кялын ёсген нарат терекле джасагъандыла. Алайдан узакъ болмай джер тюбюнден сюзюлюб чыкыгъан чокъуракъ суу, акъ толкунлары ойнай, ёзени энишге джол салгъанды. Аслан кийикле уруб келиб, аланы ашаб, чокъуракъ суудан ичиб джашагъандыла. Минги Тауну этегинде зыгъырлада ташдан-ташха секире, тик сыртлада кийик сокъмакъда джюрюй, кысыр кыяладан бир кесек чыкыгъан ташлагъа аякъларын сакъ салыб атлай, джашауна кюркюу болса да, кийикле чыкыгъан джитилеге ёрлеген джитит уучу болгъанды.

Ол заманда, ногъай ханны джашы, биргесине аскери да болуб, кёз ача, Бийчесын таулада айланганды. Тиширыу дорбунда кеси джангыз тургъанды. Бир кюн арлакъда чыкыгъан къара суудан алыб бара тургъанлай, ала аны кёрюб кюядыла. Сейирсинген да этиб, аллын тыйыб хапар сорадыла. Тиширыу:

- Былайда турабыз, дорбунда, - дейди. Аны арнулугъуна кёзю къараб, ногъай ханны джашы аман акъыл алады. Махтаб, ариу айтыб:

- Бу сейирлик болумунг, чырайынг, сыфатынг бла сен дорбуннга кириб къалай тураса. Бизни бла кел, сени къалалагъа, беш – алты этажлы юйлеге элтиб салайыкъ. Бек алаамат, къудурет боллукъса, патчахлыкъ да тутарыкъса, - деб, кюрешедиле. Экинчи кюн барсала:

- Баш ием кёрсе, сизни барыгъызны да къырлыкъды, – дейди. Сора, тышындан келген атлыла былай айтадыла:

- Сен ол келген заманда шкогун урлаб бизге берирсе, кишенлеген атын кесибиз алырбыз. Биз бугъуб турайыкъ да, ол джукълагъан заманда кетербиз да къалырбыз, - дейдиле. Тиширыуну алдайдыла, алландырадыла.

Аслан, уудан келиб, атын алайдан узакъ болмай кишенлейди. Шкогун дорбунну къабыргъасына сюейди да, этле, мыллыкла бла кюрешген, джолдан арыб келген адам, джугъутур, буу терилени юслерине таяннганы бла джукълаб къалады. Ол кёзюуде къатын ала айтханча, шкогун урлаб береди. Джаш джукълаб тургъанлай, была келедиле да, келишгенлерича, къатынны алыб кетедиле. Аслан танг аласында илгениб уянады. Къараса, юй

бийчеси, шкогу да джокъ. Чыгыб, атын излеб табмайды. Дорбунну аллы ат аякъ ыздан толу. Ары - бери айланады, кычырыкъ – хахай этеди, адам ауаз эшитилмейди. Сора ол, ат аякъ ызла бла джолгъа тюшюб, чаба, джорта кетиб баргъанды. Юй бийчесине асыры бек кыйналгъандан несин да унутханды. Узакъ болмай, джол джанында къарачай къош болгъанды. Анда бир къарт киши тургъанды. Ол джашны эслеб:

- Алай нек чабыб бараса, не кыйынлыкъ болгъанды сеннге? – деб, сорады.

- Алан, не этгеними да билмейме, уудан келиб джатханлай джукълаб къалгъанма, уяныб къарагъанымда бийчем, атым, шкогум да джокъ. Энди аланы излей барама, - дейди.

Къарт, кыйналгъан бетинде улуу мыйыкъларын сылай, бир джерге, бир джашха къараб:

- Ой, бир гаджи, бир талай ит бла ойнай – кюле бара эди, мен кёрдюм, къууанч тыбырлы эдиле, - дейди.

Аслан тишлерин кысыб чыккырдата, къартны аллында кесин къатдырыгъа кюрешиб:

- Энди къалай этейим, джалан къалгъанмада

кетгенме, - дейди.

- Мен сениге ат, шок, окъла да берейим, сен адамлыкъ эталсанг, ат атлыкъ, шок сауутлукъ эталлыкъдыла, - деб джашны бетине джити къарайды. Бир айтырым, сен тиширыуну къайтаралсанг, сёлешмегенлей бери алыб кел, сют мен этерикме, - дейди.

Танг мутхуз атханчады, булбулла мыдах джырлагъанчадыла. Аслан эрлай эсин джыйыб, биргесине айланыучу тау джелчик таукеллик бере, ёрге – энишге тесукъа этиб тепсей тургъан джоргъа аджирге миниб, талай окъ бла шок алыб, шош джуртну рахатлыгъын бузгъан аскерни ызындан, сары ильчинлей учады. Къачхынчыла Бийчесындан кетиб, Батагъы Айрыдан озуб, Тамчы Башын да артда къоюб, Сары – Тюзню кюн чыкыгъан джанында Уллу Айырдан Къая Тюбюне тюшгенлеринде, ол Гошаях Сыртдан энгишге къарайды. Бийче аны кёрюб:

- Ол кёрюннген атлы анга ушайды, ол мени эримди, келгени табсыз болду, энди барыгъызны да къырлыкъды, - дейди.

Сора ногъайлыланы бири, атдан тюшюб, уллу

ташны артына бугъуб, бёркюн къамчи сабха салыб, ёрге тутуб кёреди.

Аслан атны юсюнден тюшмегенлей атад да къамчи сабны белинден эки этеди да къояды. Аны кёргенлей была къоркъуб, анга айландырыб атадыла. Джаш алайда быланы кёбюсюн ёлтюреди. Аманлыкъчыла, не этерге билмей, эки бёлюнедиле. Аланы бир къаууму Хумара таба айланады. Ары къачханла беш – алты адам боладыла. Аланы ёлтюрюб, бери айланыб, къартны арыб билмеген джоргъа аджири бла ызларындан тюшюб, бирем – бирем къаушатыб келиб турады. Юч – тёрт адам къалыб, ала Сары – Тюзден ётюб, Мырзабек деб, бир къарт къойла бла тургъан джерге джетедиле.

- Бу адам бизни артыбызны этди, къутулалмайбыз, бир мадар эт, - дейдиле.

- Мен аны тохтагырма, - дейди Мырзабек. Ала кетедиле. Джаш алайгъа джетгенлей Мырзабек ауазын кёлтюртюб:

- Къайры тебregenсе, къой аланы! - дегенлей, ары айланыб урад да аны да ёлтюреди. Андан бери алайгъа Мырзабек Ачы, дейдиле.

Орнундан чыкыгъан итни бёрю ашар, дегенлей болады болум. Аланы ызларындан тюшюб, атыб дагыда бирлерин ёлтюреди. Была андан кьутулалмазлыкъларын билиб, бийчени алайда агыб, кьоюб кьачадыла. Ханни джашы, биргесине экеулен кьутулуб кетедиле. Бийчени алгъанында аланы ызларындан сюрмей, аны атына миндириб, тепджилдей турмай, таулу джаш ёрге айланады. Аджир суу джоргъасын салыб, тик ёрге, баш энишге деб кьарамай, кьушча, учуб барады. Къатынны элтиб, сёзюне толу бола, къартха береди. Къарт тёрт эмилик тайны тутдуруб, къатынны тёрт санын тёртсуюне байлаб, джибериб кьояды да, эмиликле алыб кьачадыла. Биринчи саны тюшген джерде бир сын таш, эм арт саны тюшген джерге да бир сын таш саладыла. Бийчесын деб, аны ючюн аталгъанды ол джерге, деб, айта эдиле.

Мен аны беш – алты къартдан ючюнчю класха джюрюген сагъатымда, къарт атам бла Хасан Ранда кьошда болгъан кёзюуюмде эшитген эдим деб, меннге айтхан хапарын бошайды поэт, джазыучу, эки китабны автору джашаууну асламсын устазлыкъ ишге берген токъсан джыл толгъан Батчаланы Ильясны джашы Сагъыт.

БАТЫРЛЫКЪ БЛА ДЖАН ДАРМАН

Къарачайны таулары кѣб тюрлю бояулудула, чууакъ кѣкню джасагъан акъкъанат булутла сериуон джюзедиле. Чыранладан, кириш къаяладан саркъгъан чучхурла кюмиош букъу бюркедиле. Тарих билдиргеннге кѣре, сейирлик таулада халкъыбызны арасында хар ёмюрте таза джюрекли, тюз иннетли, уллу адамлыгъы, ишленмеклиги, фахмусу, билими болгъан адамла кѣб тюбегендиле. Эльтаркъачда джашагъан къарт анамы Текеланы Бибаны къызы Байдыматны меннге гитче заманымда атханындан, сексан джылдан атлагъан Лепшокъланы Узейирни атасы Алий акъыллы, джумушакъ ауазлы, сабырлы, джити таулуну элчилери, башхала бек сыйлагъандыла. Аны ёмюрюнде бир адам бла даулашыб киши кѣрмегенди. Уллу сюекли, саубитген, къарыулу болса да, джашауунда бир кере кишиге хыны этмегенди. Джигерлигин, джигитлигин а, халкъ кѣргенлей тургъанды. Ол кѣзюуде джыйын джанлы бѣрюле, чакъанла, Аюле башха джыртхычлы джаныуарла бек кѣб болгъандыла.Чегетге отун этерге джангыз

баргъанны, кесин ёгюзлерин да ашаб кьойгъандыла. Алий а, джолоучулукъгъа кеси чыгъыб тургъанды. Ол таулары бек суйгенди. Агъачдан этген ат джерин, ангырчакъны, сахтиян кёпчеги бла тору аджирине салыб, кюмюш бла джасалгъан джюгенин, ёшюнлюгюн, кьуюншханын джарашдырыб, сауут – саба алыб, танг джарый тебреген сагъатда, джолоучулукъгъа чыгъыб, ашхам къарангыда ызына сау – эсен къайтыб тургъанды. Ол табигъатны хар тюрлю заты бла тенг сёлешгенди, ушакъ этгенди. Аны ариулугъун кесини джюрек хазнасына санагъанды. Алий артыкълукъгъа, зулмучулукъгъа да къаршчы болгъанды. Керек джерде ётгюр джаш таб оноу эте билгенди. Ангылагъан, ойлашхан эсли адам, башханы акъылын кесиникинден мысхал, кем кёрмегенди. Таулу улан джукъдан кьоркъмагъанды, юркмегенди, хар ишни эби бла этгенди.

Алийни төрт джашы: Джашау, Узейир, Рамазан, Хасан, бир кызы Абидат болгъанды. Юйюрню экинчиси Узейир гитче заманында къаты ауруйду. Саулукъ сакълаучула ол замандагъы дарман – дары бла сау эталмагъандыла. Ауруу, сабийни хорлаб, кючлеб

баргъанды. Сора ала, Алийге джашчыгъынга Аюню джауун ичириб, этин ашатыб кёр, иги этерге боллукъду, дейдиле.

Джоргъа аджирге миниб ол, тау элlege айланады. Аюню не джауун, не этин табмайды. Керек джокъну табдырыр дегенлей, Алийни атасы темирчи Темир-Алий табигъатда Аю излер муратда сагъышланады. Джаз толу келиб бошамагъаны себебли, джаныуарны тешигине кириб, аны бла джагъалашыргъа керекди. Окъ, тоб джарамайды. Тынч, джууаш адамны, ауруб къымылдаялмай джатхан туудугъу, джюрегин сагъышлы, къайгъылы этгенлей турады. Сора анга бир дженгиллик, батырлыкъ келиб, таукел адам тауну аудуруп дегенлей, ёрге турады Темир-Алий, чемер къоллу адам гюрбеджиге барыб, кесини энчи оюму бла бычакъ джазыб башлайды. Юч къарыш узунлугъу болгъан бычакъ, аны ауузлары, эки джаныны учлары джитидиле. Ортасындан къолу бла тутар джери барды. Къол тутхан джерини башы бла тюбюнден он эли чакълы бир узунлугъу болгъан темир кесеклени бычакъны джаягъына кёнделен биширеди. Экинчи кюн, ууакъ къар бурчакъла джаууа тургъанлай,

джашагъан джеринден узакъ болмай орналгъан Аю тешикегге барады. Бир къолунда джана тургъан чырагъы, экинчисинде бычагъы, ол къоркъмай Аюню тешигине киреди. Джыртхычлы ач джаныуар, къышхы джукъусундан джарты - къурту уяныб, кёзлерин къаматхан от джарыкъдан эсин иги джыялмай, хыны гюрюлдей, аузун ачалгъанычакълы бир ачады. Ол кёзюуде джигит Темир-Алий бычагъы болгъан къолун эрлай Аюню аузуна тыгъады. Джаныууар джаякъ сюеклерин къысханлай, бычакъны, бир джаны аны баш джагъындан, экинчи джаны тюб джаягъындан чыгъады. Аузун толусу бла къысыб, Темир-Алийни къолун эзиб къоялмайды, кенделен биширген темирлери иймейдиле. Бычакъны бир кесек аллына тепдирсе, тилин, бурун сюегин кеседи. Тюшдеми, тюндеми, къайда болгъанын билмеген джаныууар, тынч болады. Ётгюр таулу аллында, Аю ызындан, ала тышына чыгъадыла. Джаныуарны алайда ёлтюрсе, кёлтюрюб барыргъа кереклисини сагъышын эте, ол Аюню бычакъ бла тартыб, элге алыб барады. Джаныуар аягъы бла ура, неда башха тюрлю къымылдай тебрегенин билиб, Темир-Алий

бычакъны аз бура, алгъа тарта, бек ачыса, джаныуар тынч бола, экиси да бир - бирине кирпик къакъмай къарашыб, адам излеген джанына атлайдыла. Къараб быланы кѳрген элчиле, сейир – тамаша боладыла. Темир-Алий Аюге эсин джыйдырмайды. Бир къолу бла тартыб, Аюню ары - бери тепджилдете, экинчи къолу бла кесини белинде къынланыб тургъан бычагъын алыб, джаныуарны къолтукъ тюбуне, джюреги болгъан джерине, Бисмиллахи Рахмани Рахим деб, урады. Аузу бла темирни асыры къаты къысхандан, Аю азауларын чыкъырматыб ууата, къалтыраб джерге джыгъылады. Джаны чыгъыб бошагъандан сора терисин союб, кеси кереклиси чакълы бир алыб, къалгъанын элчилерине юлешеди. Алай бла батыр таулу баласына табалмай излеб тургъан джан дарман бла – Аюню джауу бла, эти бла ауруб тургъан Узейирни сау этеди.

Къоркъмагъан, юркмеген, амал – такъал эте билген, оюмлу джигит къарачайлы Темир-Алий, кесине заран этдирмегенлей, амал билген амал бла, амал билмеген аман бла дегенлей, Аюню хорлагъанды.

Алийни джашы сексан джылдан атлагъан Узейир,

атам айтыучан эди, деб билдиргенден, къарт атасы Темир Алий, бара тургъанлай, аллына Аю къысха чыгъыб къалыб, кесине къоркъгъандан анга чабханды. Темир Алий башындан кийиз бёркюн алыб, джаныуарны аузуна тыгъыб, къара къамасы бла эрлай джюрегине уруб, аны ёлтюргенди. Алай, эки кере болгъанды.

ХАСАН РАН

Сары – Тюзден узакъ болмай джюз метр мийкликге ёсген кысыр кыяны юсю ранды. Аны эки джаны талай кычырымдан узунду. Кенги беш джюз метрден асламды. Ёрге чыгылса, анда башы уллу сыртды. Ёзенлери, секиртмелери, кюнбетлери, чегет бауурлары барды. Ол джерге Кыя Башы, дейдиле.

Ранны ортасында уллу кыууш эсленеди. Бусагъатда алайда хуна ташдан кыой кыош, кырпычдан кыойчуну юйю барды. Кыошну тёбенинден, чаууллу, ташлы чунгурну кыыйырындан уллу кыара суу боркылдаб чыгъады. Ол ташны, агъачны, джерни джууа, тик рандан баш энишге, Кыя Тюбюне, тауушун, джырын узакъгъа джая, мыллык атады. Аны эки джанында узун, кыалын кыамиш ёседи. Ранны асламысын кыурагъан кюн бетледе кёб тюрлю ариу гокка хансла, малла суююб отлагъан татымлы кырдыкла, джер – джерде, джоппу - джоппу кёрюннген чёртлеуюк терекле, кыалын кёкенле эсленедиле. Былайыны табигъатына джаныуарла, кыанатлыла юйюрсюнннгендиле. Чалыргъа джараулу, мал

кютерге боллукъ джер иги кесекди. Тюбюнден, тик ёрге, гыланч – мыланч айланыб тар ат джолчукъ чыгъады. Ранны Шимал джанында тик къаяны эрнинде улуу дорбун кёрюнеди. Аны ортасы мийикди, тегереги алашады. Ичине беш джюз кьой сыйынырчады. Ол джерге Хасан Ран дейдиле. Алай нек аталгъанды?

Аны юсюнден кюмюш сакъаллы кьойчу къартланы ушакъларын эсине тюшоре, сабий заманында эшитген хапарын токъсан джылгъа джууукълашхан Байрамукъланы Магомет былай айтады:

Талай ёмюрню мындан алгъа, бурун, Хасан деб бир бай бу джерни иелеб, былайда малын тутханды. Кьойчусу, кьой сюрюуню дорбуннга джыйыб, кеси да анда джашагъанды. Ичине киргенден сора, эшигин ташла бла къалаб, кьойлагъа бёрю чабмазча этиб, ол рахат джукълагъанды.

Хасан, джалгъа джылына бир кьой берирме деб, беш джылгъа кесини элинден бир борбайлы адамны алады. Анга ашаргъа соханны, сууну эркин этиб, башха джукъ бермегенди. Заман бара, джаш къарыуун тас эте, саулугъун ата, беш джыл озады. Бай джалчысына

дорбунну аллына буруу этдириб, кьойланы ары джыйдырыб:

- Башы бла бери кёлтюрюб аталгъанынг сеникиди, - лейди. Джалчы кьойчуну санлары тутмайдыла, хыйсабы кьолайсызды. Аны кёзлери алас – булас эте, ол саубитген адам бир кьойну да аталмайды. Хакъын алалмай, тентирей юйюне кетеди.

Аны гитче кьарнашы Мурат, бютеу болумну эсебге алыб, байны этген терслигине, артыкълыгына тёзалмай, зулмучуну букъусун кьагъайым деб, кьарнашыча, Хасанга джалгъа джарашады. Кьарнын асыраргъа, аны тышында хакъгъа джылына бир кьойгъа келишедиле. Этген джумушуну хакъы беш джылгъа беш кьой болады.

Биринчи джылында бир пух эчки улакъ табханлай кеси ёлюб кьалады. Таулу джаш улакъчыкъны кьойнуна алыб, джамчысыны тюбюнде джылытыб, табханын анга кьабдырыб ёсдюреди. Бай берген соханланы ашамай, терек тюбюне бастырыб тургъанды. Кьойланы, эчкилени саууб сют иче, айран уютуб, аны тогъуй, башха мадар этиб, ол кьарыуун атмайын сакълайды. Хасан кьошха келген сагъатда, кючден – бутдан кьымылдай

айланганча этиб, кесини болумун къарыусуз кёрюзгенди. Алай бла арадан беш джыл озады. Мурат тюбюне сохан бастырыб тургъан терек ол заманны ичине къуу болады. Кюнню джылыуу тегерекге нюр себе, табигъат керпеслене, эсли къойчу таб джарашдырыб кютген семиз къойла солум кырдыкны тартыб джыртыб отлайдыла. Ол кюн, Хасан къошун джокълайды. Биягъынлай дорбунну аллына мийик буруу этдириб, къойланы ичине джыйдырыб, джалчы джашха:

- Хы, энди муну башы бла аталгъанынг сеникиди, - дейди.

Мурат юсюнден къапталын да тешмегенлей, къойланы тутуб, сыртына салыб алыб келиб, къл ташны атханча, бурууну башы бла силдеб башлайды. Алгъы бурун, кесини беш къою бла беш джыл болгъан пух серкесин атады. Андан сора, къарнашыны юлюшюн алады. Дагъыда ата башлаб:

- Биринчи сёзюбюз сёзлей кълсын, кесимикиле бла къарнашымыкъланы алгъанма. Экинчи кере айтханынгы этсем, къойларынгы барында бери джанына атыб, сюрюб кетерикме, - дейди.

Байны бети кьарала, агъара, джалчыгъа кьарыу кьайдан келгенин ангыламай, анга аманлыкь этер кьан алыб, малчыкъларын кьымар муратда, тесукъа этген атча, орнунда тебджилдейди.

Мурат, он кьой бла бир серкени сюрюб, рандан ёрге Къая Башына чыгъады. Сакъ анасы джыламаз дегенлей, ол бек сакъ барады.

Хасан кьара аджирине миниб, кьутургъан джаныуарныкьылача, кёзлерин кьызартыб, джалчысыны ызындан джетеди. Бир дуппурну юсюнде ол герохун чыгъарыб бери бурулгъунчун, терк огъунакь аллына атлаб Мурат байгъа кьара кьаманы тыгъады. Сора, атын ызына айландырыб, кьамчи бла уруб иеди. Аджир ран таба айланады. Мурат кьойларын сюрюб юйюне кетеди.

Хасанны аты дорбуннга бармайын, тар джолчукьда ран бла энишге, Къая Тюбюне мыллык атады. Ёзенгиге аягъы илиниб, сюрелиб келген иесинден юрке, чочуй баргъан атны тюбюнде тутадыла. Андан сора, кьарачайлыла Хасаннга кьама кирген дуппургъа Хасан дуппур, ол джашагъан, сюрелген джерге Хасан Ран деб, атагъандыла.

КЮМЮШ СОМ

Не тюрлю санагъатда да, халкъны сыйын кёлтиюрюб, кеслерини атларын махтау бла айтдыргъан адамлары Къарачайны хар заманда болгъандыла. Ала фахмулу, билимли, ётлю джашла бла кызла миллетни джарыкъ джулдузларыдыла.

Къарачай халкъны ата – бабасыны джуртундан, Кавказдан, айырыб, Орта Азия бла Къазахстанны къум тюзлерине тёкгенлеринде, къарачайлыла ачлыкъ, джалангачлыкъ, учузлукъ, азаб сына сала да, къралгъа кертилей къалыб, киши джерде джигер урунуб, аны кёб келечиси алтын джулдузла, орденле, медалла алгъандыла. Таулула, миллетлик шартларын юслеринден атмай, адеблерин, намысларын, ашхы адетлерин, тиллерин, культураларын, литератураларын сакълаб, атларын анда да иги бла айтдыргъандыла. Хар заманда, поэтле, джазыучула, устазла, алимле, врачла, спортчула ашхыланы тизиминдедиле. Чамчыла, накъырдачыла, оюнчула, ётлюле кёбдюле.

Он джылны мындан алда токъсан джылгъа

джууукълашхан Лепшокъланы Ибакъ кѣчгюнчюлюкде адамланы сейирсиндирген къарачай джашны Гочияланы Аубекирни этген ишини, аякъ алыууну, юсюнден былай хапар айтхан эди:

1955 – чи джыл Къазахстанны орта шахарында Алма – Атада, республиканы ара циркинде, дженгил атлетиканы артистлери, клоунла, гирь кѣлтюрюучюле, гѣджебле, джаныуарла бла ишлеучюле, ойнаучула, джырлаучула, хазыр этген номерлерин кѣргюзюб, республикадан, андан тышындан келген адамланы кѣзлерин ача эдиле. Циркчиле ишлерин бошагъандан сора сахнагъа бир адам уллу къонгур Аюсю бла чыгъады. Не этерикди деб, джыйылгъанла къымсыз болуб, эслерин, сагъышларын ары иедиле. Сора ол адам, кюмюш сомну кѣргюзюб:

- Кесини кючюне базыб, мени Аюм бла джыгъышаллыкъ бармысыз? Хорлагъаннга муну саугъагъа берликме, - дейди.

Залда чибин учхан эшитилирчады, сахнагъа джууукъ тизимде олтургъан бир къауумну санларына сууукъ тер урады. Кеслерини борбайларына базыб, тѣрт

адам чыгъыб, къарыуларын сынайдыла. Не келсин, Аюге стем да болмайдыла, ол къол ташны атханча, аланы бирем - бирем ары бла бери быргъайды. Къазакълы, эркин тутушдан республиканы чемпиону дерт къайтарыргъа излеб, Аюню экинчи кере тутады. Джаныуар, тобча, сырты бла тѣнгереб, тюбюне пошюб, юсюне къабланган адамны аякълары бла тюртюб ийгенинде, ол пелиуан учуб барыб, сахнаны полуна джагъылады. Иеси, Аюге ариу айта, неле эседа къабдыра, джер – джерин сылай сюеледи. Ол, джамагъатха, энди уа бармыды арагъызда эркишлик танытыргъа излеген адам, дегенча къарайды. Сора, сынамлы, не ишни да баджара билген, орта бойлу, чырсыз, къатангы къарачайлы джаш, Гочияланы Аубекир, къолларын алгъа узатыб, ёрге турады. Адамла аны аллына туруб тыядыла.

- Бу джапынг бла сен а къайры бараса, эй, къарачайлы? – деб, залдагъыла пырх - чырх этиб кюледиле. Хауа зынгырдайды. Ала, ётлю таулуну акъылында, кѣлюнде не болгъанын билмейдиле. Ол, аллына буруу болгъанладан ычхыныб, чабыб Аюню къатына джууукъ барыб, арт аякъларына туруб къараб

тургъан джаныуаргъа джетиб, аны къолтукъ тюблеринден дыгъы этеди. Аю эсин джыйгъынчын эрлай ич чалдыу салыб, аны тюз сыртындан сахнаны полуна урады. Аю, Аубекирге хатер этгенча, турургъа излемей, джатыб къалады. Ма алай, юсюне тер урмагъанлай, Аубекир Аюню хорлайды. Джыйылгъан халкъ анга махтау сёзле айта, ёрге туруб харс урады. Къарачайлы джаш, Айча джылтырагъан кюмюш сомну джан хурджунуна сала, барыб орнуна олтургъанды.

ФАНТАЗИЯНЫ УЧУУУ

АВТОР КЪУРАГЪАН ТАУРУХЛА

СЮЙМЕКЛИКНИ ДЖУЛДУЗУ

Мен айтыргъа излеген таурух болгъанмыды, болмагъанмыды, ким биледи. Ол былайды:

- Акъ баш тауланы къойнунда, толкъунлары кюмюш тамчыла бюркген кёк Къобан бла ариу Теберди суула бир - бирине къошулгъан джерде, гюллю талада, джомакълы Къарачай Къалада, бир таурухлу Гугурукку джашагъанды. Аны ачыкъ, джумушакъ ауазы , тегерекге балхам болуб тегюлгенди. Ол Ай бла Кюн бла селешгенди, джулдузла бла ушакъ этгенди. Таулу джуртлада анга тенг къанатлы болмагъанды. Тамаша къарамы гюллени чакъдыра, кезлери нюр текгендиле. Къалада аны бла ойнагъан бир гитче кызчыкъ болгъанды. Адакъа аны бек сюйгенди, биргесине алыб булджутханлай тургъанды. Ол, сабийчикни сыртына миндириб, кёкге мийик чыгъарыб, ары - бери учуб, аны бла кёб заманын ашыргъанды.

Кюнлени биринде Хораз кызчыкъны чакъырыб:

-Сен Чолпан джудузгъа къонакъгъа барамыса? – деб сорады. Ариу назик гюлчюк керпеслениб, къууаннгандан ёрге секире:

- Хо, игитда барама, - деб, эки кёзчюгюн джандырыб, Гугуруккугъа къарайды. Ала, экиси да джолгъа терк хазырланыб тебрейдиле. Кечени ауурлугъу ётгенден сора, сабийчик джолоучулукъгъа джарарыкъ затла, азыкъла алыб, Хоразны юсюне секириб минеди. Аны кёрген джокъду. Уллула джукълайдыла. Тёгерек шошду. Танг белги бере башлагъан заманда, ала экиси да Чолпан джудузгъа учадыла. Хауа джолну тынчы, къыйыны да барды. Къычырыучу бла къызчыкъ чууакъ кёкде, чукъаргъан джудузлагъа къарай, булбулланы узакъдан эшитилген татлы ауазларына тынгылай, гюл ханслы, дарман суулу Минги Тауну башы бла учуб, ары - бери бурула, мийикден - мийикге чыгыб барадыла. Ышара, кюле, ала хапар айтыугъа да кёчедиле. Бир заманда, алтын Кюн джолоучуланы кёзлерин къаматыб, джарыкъ тиеди. Чууакъ кёкде аны джылы таякълары, къанатлы бла къызчыкъны ийнакълай, алагъа уллу салам бериб, ызларына джерге къууанч бла къайтырларын

излеб, алгыш этиб ашырадыла. Аланы мийикден къараб кѣрген таурох тюрсюнлю Чолпанны да суйюмю тѣгюле, джолоучулары кесине къонакыгъа чакырады.

Деу Гугурукку, кършча, къанатларын кенг джайыб, талай кюнню кызыу учады. Джер кѣзден ташайгъанды, кѣрюнмейди. Чолпан джудуз да алкын узакыдады, эсленмейди. Чууакъ кѣк бошала билмейди, аны учу кыйыры болмагъанча кѣрюнеди. Бара - бара джолоучулары ашлары, суулары тауусулады. Алай болса да, къарыулары кетсе да, ала, бир - бирине кѣл этиб, алгъа учуб барадыла. Шохлары - алтын Кюн да кюйдюрюб кыймайым деб, мутхуз джанаргъа кюрешиб, тылпыуун тыяргъа излесе да, хауа къркыгъакысыб, иссилик кюйдюрюб барады. Бир болушур зат кѣралсам деб, башын буруб тѣгерегине къарай, къанатлы аузун ачыб дженгил - дженгил солуб башлайды. Кызычыкы да асыры иссиден башчыгын булгъай, кѣзчюклерин кючден ача, узакыгъа джити къараргъа кюрешеди. Алай а, не келсин, джукы кѣрюнмейди. Джюрек мыдахлыкыгъа бѣлене барса да, умут юзюлмейди. Джолоучула биледиле, аланы къртхарлыкы зат тюрберикди.

Бир кёзюуде сабийчик нени эсе да кёрюб:

- Майна - майна – деб, кьолчугьу бла кёргюзе, кьууангандан ёрге секириб, Хоразны юсюнден джыгьылыб кетерге аз кьалады. Агъаз башын буруб ол джанына джити кьарайды.

– Незатды экен арабин, джау болмагъа эди, бизге чабса не этерикбиз? – деб, джюреги кьайгьылы бола, акьыртын-акьыртын ол алгъа учады. Джууукь барыб кьаралдыны таныб, ышарыб, аны таба бютеу кьарыуун салыб силкинеди. Сабийчикни бети джарыб, кьууанч тёгюлген кёзчюклеринде джарыкь нюр ойнай, кьычырыучуну юсюнде тепсерге кюрешеди.

Узакьда кёрюннген булутду, Адакьаны эртдеги иги танышыды. Аны ичинде шоркьалы суулары, тюрлю - тюрлю татлы ашарыкьлары, джумушакь тёше - мёшелери бла тынчайыр бёлмелери бардыла. Джолоучула джолугьадыла. Булут тенгине джылы тюбейди. Кьанатлы бла сабийчик булутну тёрюне ётедиле. Арыгьан санларын бошлаб, ала анда гадура бла сюзюлген таза балдан ашай, рахат солуйдула. Бир кесекден Гугурукку татлы джукьугъа сингеди. Кьызчыкьны уа

джукълатмагъан бир зат барды. Ол булутну сейир кюзгюсюдю. Сабийчик аны кюнчюнден джерни юсюн ариу кёреди. Ашхам болса да, мийик таула, терен ёзенле, галалада ишленген ариу къалала ачыкъ эслендиле. Къарай барыб ол, кесини гюллю къаласын кёрюб къояды. Анга кёб заманны къараб турады. Къаланы кюн чыкъгъан джанында шоркъулдаб баргъан кёк Къобанны кёмюк эте учхан кюмюш толкъунлары джылтырайдыла. Шимал джанында кём-кёк Тебердини таза чокъуракъ сууу кёрюнеди. Къаланы къуршоулагъан джити баш таула, сынджырча, тизилиб, узакъ джары кетедиле. Къарангы болуб, кечени къанатлары джерни юсюн бассала да, кюзгю кюндюздеча хар затны ачыкъ кёргюзеди. Бир кёзюуде къызчыкъ къалагъа тюшерге деб баргъан бёрю джыйынны кёрюб къояды. Дагъыда эс буруб иги къарайды, бёрюлени эслейди. Ала гудугъа бара тургъанларына сёз джокъду. Ол бек къыйналады. Аны къаласына айланган джыйын джаллыны булутха айтады.

- Бусагъат бёрюлени биз къаладан тыяйыкъ, - деб, булут суу къабчыгъыны бир бучхагъын ачады.

Олсагъатлай джангур джауб, къаланы, тауланы, башларындан къююлады. Ёзенле, къулакъла, суудан голуб, уллу ырхыла джыйылыб, ташны, агъачны алыб тебрейдиле. Джерни джууб баргъан сууну къаб-къара толкъунлары, бир-бирин джаба, хыны тюрсюн алыб, энишге джол саладыла. Къызыу келген уллу къоркъуулу суу, къараб-къарагъынчын джыйын джаллыны джетиб, бёрюлени чёмелтаякъ аудурады. Ташчайнарла, сууда къатышыб, бир бата, бир чыгъа, къобуб джагъаларына сыйынмай баргъан Къобаннга къююладыла. Къызчыкъ, джыламугъун сюртюб, ышарады. Ол, къабчыкъны учун байлаб, джангурну тыяды. Джюрекчиги рахат ура, булутну джылы къойнуна кириб, зауукълу джукъугъа кёмюледи. Къычырыучу бла сабийчик джукълагъан заманда, булут Чолпан джулдуз таба учады. Бирси къанатларын къагъа, экинчилери бла хауаны тюрте, бара-барыб, ариу джуртха джетиб, бир мийик тауну башына къонады. Хораз бла къызчыкъ ол кёзюуде уянадыла. Тёгереклерине къараб, сейирсинедиле. Ала джукълагъан заманда быллай зат джокъ эди, энди къайдан чыкъды?

- Биз къайры келдик, бу къууатлы джурт къалайыды? – деб, бир-бирлерине къарайдыла. Булут, ышарыб:

- Былайы Чолпан джуддузну кыйырыды, арлакъ барсагъыз, кёб тюрлю ариу зат кёрлюксюз, дейди.

- Хош келигиз! Ашхы къонакъла, - деб, джумушакъ тилде бир къонгурау ауаз эшитиледи. Къызчыкъ бир кесек къркыгъан да этеди, алай а, Гугурукку, аны кёллендириб, экиси да алайда гюлледен джасалгъан джерге тюшедиле. Булут, къызчыкъгъа учхан кийимле этиб, кеси алтын айсурат болуб, дуу джаныб, тегерекни джарыта, сабийчикни чачына тюйреледи. Алтын кьутунеден этилген кийимлени кийиб, ала Чолпан джуртну теренине учадыла. Бара-барыб, накьут-налмазча джылгырагъан бир сейир къалагъа джетедиле. Ол Чолпанныкъыды. Аны иеси къонакъланы алларына чыгъыб:

- Ашхы джерчиле, келигиз, - деб, аланы ариулукъну уясына чакъырады. Къызчыкъ, илгенирек болуб, къанатлыгъа кысылыб барады. Анга заран этерча зат кёрмегенинде, кесин бошлаб, рахат тюрсюн алады. Узакъ

джерден джол салыб келген сыйлы кьонакьлагъа атаб, алайыны патчахы уллу байрам этеди. Бу кьууанчха келген кьонакьны учу-кьыйыры джокьду дерчады. Чолпанны хоншу джулдузгъа кетген джашы да ызына кьайтады. Ол батыр, чомарт кьоллу, атасыны кьонакьлары бла саламлашыб, сабийчикге, алайдан башха джерде ёсмеген бир хурма береди. Къызчыкь андан кьабханлай, уллу болуб кьалады. Чолпанны джашы, ышарыб, кьууанч бошалса анга бир сейир алма берирге айтады.

- Аны ашасанг, ызынга гитчечик боллукьса, суйгенингча этерсе, - дейди. Той-оюн кенгнге джылы кьучакь кериб, джел ургъанча, тегерекге джайылады.

Чолпан улу, кьутас чачлы, субай, шатыкь санлы ариу къыздан кёзлерин алалмайды. Адамла тепсейдиле, ары-бери учуб, оюнла кьураб, эришедиле. Джаш, къызны кьараб кёргенлей огъуна суйюб, анга атаб джырла этеди.

- Суймеклигими джулдузу, кёзлеринги джарыгьы джюрегими джылытханды, мени тузакьгъа алгъанса, - дейди. Къыз уялыб, джууаб кьайтармайды. Аны сейир нюрю тегюлюб, танг белгини джарыгьыча, джомакьлы

джуртну джарытады. Айсурат аны кьулагъына неле эселе да шыбырдайды. Гугурукку уа, Чолпан бла ушакъгъа кьызыб, заман къалай баргъанын билмейди. Бир оюн бирин ауушдура, арадан талай кюн озады. Джерчилени кетер заманлары джетиб, джолгъа кьуралыргъа керек боладыла. Ариу гюл, джаш берирме, деген алманы сакълайды. Ётгюр уланни да, кьыз кетиб къалады, деб кьоркъгъандан, джюреги тебиб кьызыу урады. Ол, не мадар этерге билмей ары-бери джюрюйдю. Алай болса да, джаш сёзюне толу болур ючюн, алманы келтириб, кьызгъа былай айтыб береди:

- Бу алманы ашасанг бурундача сабийчик болуб кьаллыкъса, ол заманда юйюнге кетсенг, мен бек кьыйналлыкъма, сеннге тансыкъ боллукъма, джюрегинги тазалыгъы, иннетинги кирсизлиги, кёзлеринги ашхы джарыгъы джанымы кюзгюсю болгъандыла. Мени тилегим, сен мында къалыб, Чолпан джуртда джашасанг, бек кьууанныкъ эдим, - дейди.

Тау бийчени суююмю тёгюле:

- Мени бери кетгеними билмейдиле, къайгъылы болуб излей болурла, кёб къалыргъа боллукъ тюлдю, -

деб, алманы къабханлай, гитче кызычыкъ болуб къалады. Чолпанны джашы бек кыйналады.

- Къаллай бирни кёрмей турсам да, сени унуталлыкъ тюлме, кече сайын джерни джарытыб, сени излерикме, кыуанчымы гоккасы, - деб, сабийчикни кыйнуна алады. Ол да, эки къолчугъун узатыб, аны бойнундан къаты кысады.

Чолпанны дамлы, джигер уланы, саугъала бериб, Хораз бла сабийчикни учхан атына миндириб, джерге ашырады. Ала, энишге учадыла. Джолда аладан булут нёгерлери айырылады.

- Иги джолгъа барыгъыз! деб, ызларындан къарайды. Ат энишге дженгил энеди. Адакъа бла кызычыкъ Къарачай Къаланы башына джетиб, дарман ханс ийисли хауада тегерек буруладыла. Туугъан джуртха сыйюб къарай, ала джашил талагъа тюшедиле. Къонакъланы алыб келген ариу ат, олсагъатлай, оюнчакъгъа бурулуб, гитчечик болуб къалады.

Заман тохтаусуз барады, кызычыкъ ат оюнчакъчыгъы бла сыйюб ойнайды. Кече болса уа, ол джашыртын терезеден кёкге къарайды. Кимни эседа

кёрюрге излегенча, джаш джюрекчиги мийикге тартады. Бир-бир кечеледе Чолпан да бек джарыйды. Ол заманда, джерге аны джылы нюрю тегюлюб, кызычыкны терезесини тубюнде ариу гюлле чагдадыла. Хоншу, тийре, сахарчыла ол затха бек сейирсинедиле. Алай кылай, не хыйсабдан болгъанын кызычык бла Хораздан сора джерни юсюнде киши да билмейди. Ала уа, аны джашырыб, башхалагъа айтмайдыла.

Заман Ильячин джелча, къанат кыагыб, дженгил барады. Кыраб-кырагъынчын, сабийчик сююмлю, субай санлы, ариу кызы болады. Аны чырайына Минги Тау да сукъланырчады. Бийче джюрюген джерде гюлле чагдадыла, булбулла джумушакъ джырлайдыла, джаныуарчыкъла ойнайдыла. Чокъуракъча, таза бу кызыгъа онсегиз джыл толады. Аны туугъан кюнюн белгилерге, алайгъа джер-джерден кёб адам келеди. Кырачай Кылада той, оюн чайкъалады. Бу джарыкъ къууанча кызычыкны оюнчакъ атчыгъы, бурундача сау болуб, учуб кетиб Чолпанны джашына барыб, бола тургъан ишлени хапарлайды.

Кызы гитче заманындагъы оюнчагъын бек

суйгенди. Не келсин, атчыгъын излеб табмайды. Мыдахлыкъ аны хорлаб, гюлле бла такъыр сёлеше турады. Ол кёзюуде, той-оюнну кызыуунда, Чолпан улу учхан аты бла суйген кызыны кыуанчына келиб кылады. Оюнчакъ атчыгъы бийчени кыатына келиб, башын аны кыолуна салады. Кыыз аны сылаб, ариу айта, джашха джашыртын кыарайды.

Алайдагъылагъа уллу саугъала да бериб, джаш джарыкъ кыуанчха кыошулады. Джамагъат эки кыуанчны да бирге этеди. Кыалада тегюлген джарыкълыкъ дунягъа кыанат кереди. Той-оюн бошалгъандан сора, Чолпанны керти джашы бийчесин да алыб, мийикдеги узакъ джуртуна учуб кетеди. Эки джюрекни суймеклигини бирикген джарыгъы джерни юсюне нюр себгенлей турады. Андан бери, Чолпан джулдузгъа, суймекликни джулдузу, дейдиле.

Хораз, – Гугурукку.

Адакъа – Гугурукку.

Кыугуне – Дарий кыумач, Кызыл кыатапа.

Гадура – Сюзгюч.

ДЖАШ БЛА КЪУШ

Эртде-эртде сейирликни нюрю тѣгюлген джулдузлу мийик тауланы, джомакълы чегетлени къучагында, чучхурланы толкъунлары бурула, энишге эннген джерде, уллу эмен терекге бир ауругъан джаш, темир сынджырла бла кючлю байланыб тургъанды. Аны кѣзлери джумулуб болгъандыла. Энгишге ийилиб тургъан башын ёрге тутаргъа джашны къарыуу кючден джетгенди. Тулпар башын кѣлтюрюб, кѣзлерин ачса, аладан кюн джарыкъ тийгенча, бир джарыкъ ургъанды. Алай а, ауруу аны хорлаб баргъанды. Джашны элинден, ариулукъну юлгюсюн тутхан, сюйген къызы, башхаладан джашыртын джашха азыкъ келтириб ашатыб тургъанды. Алайда саркъгъан чокъуракъ шоркъаладан суу алыб ичиргенди, бетин джуугъанды. Ауруу анга джугъаргъа боллугъун биле тургъанлай, къоркъмагъанды. Не келсин, джашны халы амандан-аманнга кетиб баргъанды. Ол зат, къызыны джюрегине миз болуб чанчылыб, сюйгенине болушалмагъанына къыйналгъандан ол кечесин, кюнюн да джылау бла ашыргъанды.

Джаш байланыб тургъан терекни төбен джаны тенгизни джагъасын къурагъанды. Алайдан, тенгизни кез къаматхан кюзгюсю узакъгъа ариу кёрюнгенди.

Бир заманда джаш, эсин джыйыб, башын кёлтюрюб, кирпичлерин ачыб, неден эседа болушлукъ излегенча, кезлерин чыракъ ийиб, кёкге къарайды. Хауа тазады, кёк чууакъды, төгерекни къалын чегетли, мийик таула къуршалагъандыла. Кёлеккеси джерни джабыб, тау артындан бир мазаллы акъ къуш чыгъыб, кёкде бурула келиб, баш энишге энеди. Джели бла тереклени къымылдата ол джашны аллына тюшюб, джесирни бетине джиги къарама бла къараб туруб, къайгъыра анга джууукъ барады. Аузундан от джилтинле уча, къурч бурну бла темир сынджырланы юзюб, аякълары бла ауругъанны къолларындан къысыб, джашны алыб учуб тебрейди. Къарыуун тауусуб тургъан адамны эси кетиб, несин да билмей, къанатлыны аякъларында тагъылады. Къуш, тау төппеледен бурулуб, къанатларын дженгил-дженгил къагъа, ёзенни башы таба тогъай джол салыб, айланады. Ол заманда тик сыртны бауурунда:

- Джаш ауруун хорларыкъды, сау боллукъду, - дей,

кеси аллына сёлеше, кызы анга азык алыб бара турганды. Ёрге кыраганлай, кыш джашны алыб барганын керюб кыюды. Асыры бек кыркыгандан, ашарыгын да джер азыгы этиб, кычырыгы тегеркни сансытыб, тау джолчукда джыгылады. Тобукъланыб, кекге кыраб джылайды. Элчиле, аны ачы тауушун эшитиб, ары чабадыла. Кызыны излеб табыб, не болганын соруб, кыш джашны алыб кетгенин билгенлеринде, кызыга ийнанмай, тенгиз джагыга, кырагыга, учуладыла. Кызын чегетде абына-сюрюне джаш байланган терек болган джерге джетедиле, алай а, аны кермейдиле. Темир сынджыр, халы кесилгенча, кесек-кесек болуб, тегерекке чачылганды. Кышну аякызылары джерде керюнгенден сора, алайда башха джук эсленмейди. Кыш джашны ашаса, аны ызы боллук эди. Аллаи джук джокду. Джер гюлден толган джашил кырдыкдан джасалыбды. Адамла сейир тамашага кыладыла. Не сагыш этерге билмей, бир белек заманны туракълаб, башларын чайкыай, юйлерине кетедиле.

Ол кезюу ашхам заманда болады. Танг атар-атмаз элчиле, джыйылыб, кызыны юсюнден сезню башлайдыла.

Элни джыйылыуунда аны ортагъа алыб:

- Ол джашха джашыртын барыб тургъанды, анга аны аурууу джукъгъанды, кызны элде къояргъа боллукъ тюлдю! Аны бу тийреден къоратыргъа керекди, - деген хыны ауазла эшитиле туруб, бораннга буруладыла. Алайда уллу дауур, къала-балыкъ болады. Адамла бир-бири джюреклерине от саладыла. Бир огъурлу къарт, ол оюм терс болургъа боллугъун джамагъатха ангылатыргъа излеб, кызны къорууларгъа кюрешеди, алай а, анга бири да тынгыламайды. Къутургъан джаныуарныкъылача, адамланы кёзлери чыгъаргъа джетиб, бетлери, къутлары кетиб, къолларына таш-агъач алыб, кыызгъа атыладыла. Тау мёлекни къоркъгъандан бети агъарыб, джюреги чыгъаргъа джетиб, къалын чегет таба къачады. Къызны сюрюб баргъанла къычырыкъ-хахай этиб, мыллык атсала да, аны джеталмайдыла. Сора ала:

- Аны ёлтюралмагъаныбызгъа къыйналмайыкъ, заман тюшге джууукълашады, ол чегетде джаныуарлагъа ашхы азыкъ боллугъуна сёз джокъду, - деб, ызларына айланадыла.

Джомакълы мийик таула, къая джитиле, терен ёзенле, джукъугъа бёлениб, рахат солур заманлары джууукълашады.

Къыз джалан аякъларындан къаны бара, сыдырылгъан субай санлары ачый, тутулгъан Айча, мыдах тюрсюню бла, ашхам болургъа таулагъа чыгъады. Кече къалыргъа таб джер излей, тегерекге къарайды, алай а къонуш табалмай, не этерге билмей, бир кесекни симсирейди. Къарангы болуб келгенин эслеб, къыйнала, джунчуй, бир джити къаяны кёрюб, къутхарылыуну ышанына аны санаб, ары мыллык атады. Аякъларын къая ыртдылагъа салыб, къоллары бла бери чыкъгъан ташчыкъладан тутуб, анга ёрлей барыб, бир тешикни кёреди. Эси ары кетгенден, санларын бошлаб къоюб, джыгъылыргъа аз къалыб, богъан кючюн салыб, сюркелиб ары киреди. Джаныуарла бери миналмазла деген сагъышда, бек арыгъаны бла къаты джукълаб къалады. Тюшюнде джашны къуш сау этиб келтиргенча кёреди. Бек къууаннгандан къычырыб уянса, таш юсюнде джатыб тургъанын кёреди. Кюню джарыгъы дорбунну джарыта, къызны къучакълай эди. Ол, ёрге гуруб,

къркѡа-къркѡа, дорбунну теренине кърарайды. Къаяны джарылгъанындан тийген кюн таякъны джылыуунда, алайда кѣгет терекле ёсюб, юслеринде алмалары бишиб турадыла. Тюбюнден боркъулдаб суу чыгъыб, бир кесек баргъанлай, дагъыда джарылгъаннга кетиб къайда эседа теренде тауушу чыгъады.

Къыз сууну кѣргенлей, сусабын къандырыб, чокъуракъдан тогъуйду. Бети джарыб, санларына бир сейир кюч келеди. Ол, суйюмю бла дорбунну джарытыб, къууаныб джашаргъа анда къалады.

Ол кѣзюуде къуш, кѣк хауаны джырыб, джашны алыб, ёзенлени, таулары башлары бла учуб бара эди. Къаты исси джел уруб, хауа къургъакъсыб, къанатлыны кюйдюрюб къыйнаса да, къуш кѣб заманны учуб, Минги Тауну бир тѣппесине къонуб, алайда тѣгерегине кърарай, буз къаяны дорданындан бузламай шоркъулдаб чыкъгъан дарман сууда джашны джууундурады. Бир кесек замандан, аны джаралары сау болуб къаладыла. Къанатлы Айры Тауну экинчи тѣппесине учуб, эсин джыйгъан нѣгерине андан чыкъгъан дарман суудан да ичиреди. Джаш сау болуб къалады. Кючюне кюч

кьошулуб, санлары керилиб, бурунгу кефине келеди. Ол нёгерине нюрлю къарамын буруб, анга не игилик этерге билмей кьучакълаб эркетеди. Дагъыда чокъуракъдан ичиб, дарман сууладан биргесине алыб, аны кьутхаргъан къанатлыны юсюне минеди. Къуш Минги Таудан энишге къанат къагъыб учады. Таула, ёзенле, кюмюш чучхурла тёбенде, узакъда кёрюнедиле. Таурухлуду табигъат, джаш, ариулукъдан кёз алалмай, тегерегине тохтаусуз къарайды. Бир-бирине ушаш зат кёрюнмеиди, таулу джуртну сейирлиги тюрлене, таурухланы теренине тарта барады.

Ташлы Сыртдан ётуб, Бийчесынны юсю бла учуб, Тешик Ташны да артда кьоюб, Батагъы Айрыда ала кьушну къаласына джетедиле. Алайда кьонакъбайны балалары кьонакъны чегет кёгетле бла сыйлайдыла, аны бла ойнайдыла. Джашны узакъ джуртлагъа элтиб, джер, суу кёргюзюб къайтарадыла. Алай бла юч кюн озады. Къушха айтмагъанлыкъгъа, джаш суйген кызына къайгъыргъандан, аны мыдахлыкъ басханды. Ол джашаууну джарыкъ джулдузун кёрюрге бек ашыгъады.

Къуш, кьонагъыны халын эслеб, джашны аны элине

алыб барады. Аллай уллу кыушну кёрген адамла кыорккыуб, юйлеринден сауут-саба алыб, аны бла кыазанлашыргыа чыгыадыла. Ала джашны таныб, тегерегине джыйылыб, сейир тамашагыа кыаладыла. Ауруб ёле тургыан адам, сау болуб, аланы алларында сюеледи. Джаш, элчилеге кыуш аны нёгери болгыанын, ол аны кыалай кыутхаргыаныны юсюнден толу хапар айтады. Эде джашагыанла кёб тюрлю затны хакындан соруб, излемлерине тынгылы джууаб аладыла. Джаш, джыйылгыан адамланы арасында сюйген кызын кёрмейди. Аны юсюнден хапар сорады. Адамла бек джунчусала да, ишни болгыаныча тюзюн айтадыла.

Джашны джюреги чанчыб, кыулаклары шууулдаб джукь эшитмейди. Тау булбулуну татлы ауазын, нюрлю кёзлерин эсине тюзюре, ол бек кыйналыб башын энишге иеди. Тынгылаб тургыан кыуш, болумну таб болмагыанын ангылаб, кызыны излей учуб кетеди. Ёзенлеге, чегетлеге джууукь тюзюб кыарайды, алай а джукь кёрмейди. Сора ол, кёкге мийик чыгыб, джерге джити кыарамын иеди. Таш, агыач, джерде бир зат кыоймай аулаб тебрейди. Не келсин, адамгыа ушагыан

джукъ кѳрмейди. Ол заманда кыыз дорбундан кыараб тургъанлай кыушну эслеб кыояды. Аны таныб, джюреги тебиб, не болса да болсун, деб дорбундан чыгъыб, таш кыабыргъада бир кыолу, бир аягъы ычхына, чауулгъа кетерге аз кыала, мийик кыаяны башына ёрлейди. Тентиреб, алайдан кетерге аз кыала, санлары кыалтырай, бетин джууб баргъан джыламукъларын джута, кыолларын джайыб, кыуш таба айланыб кыычыралгъаныча кыычырады. Кыаяла зынгырдайдыла, ол тегерекни кючлеген кийик джаныуарла чегетден чыгъыб, кыызгъа чабадыла. Кыуш кыарай барыб аланы кѳреди. Джаныуарла стемге да санамай кыызны бир кыабын этериклерин ангылаб, кыанатларын джыйыб, хауадан тюшюб келген ташча, джерге мыллык атады. Джаныуарла, кыызны тутдукъ, деб тургъанлай, кыанатлы аны аладан кыутхарады. Ауузларындан ыхтырыб алыб кетеди. Чегет талада орналгъан тау элни ара майданында джюреги джылай тургъан джашны аллына тюшеди. Сюйген кызын кѳргенинде аны кѳзлери джарыйдыла. Бек кыууаннгандан кыызны кыоюб, ол кыушну кыучакълайды. Андан сора джашаууну насыбына джылы

къарамын бурады. Джарыкъ джудузча, ышара, къанатлыны тырнакълары джетген джерлерин, башха джараларын дарман суу бла джууады. Къызны къаны тохтайды, джаралары сау боладыла. Ол эсин джыйыб, гёгерекге къараб, не болгъанын ангыламай, къоркъуб гакъыр сюеледи. Къараб джашны кёргенинде, асыры къууаннгандан, башы тегерек айланыб джыгъыла тебрегенлей, къуш къанаты бла тутуб къояды. Алайда, эки суйген адам бир юйюр къурайдыла. Джамагъат алагъа атаб уллу той-оюн этеди. Къууанч джер юсюне сыйынмай, кёкге чыгъады. Ёзенле джырлай, таула тепсей, чегетле шуулдай, чокъуракъ сууланы шоркъалары эжиу этедиле. Табигъат, суйюнюб, гюлле керпеслениб, Кюн джарыкъ тиеди.

Билмей тургъанлай тегерекни къарангы басады. Къоркъмагъыз! Джашны кертти нёгери къуш балалары бла саугъала алыб келеди.

Къуш, къанатлары бла харс уруб, той тамада болуб олтурады, балалары тепсейдиле.

Минги Таугъа, Айры Тау да, дейдиле.

ХАЛКЪДА ДЖЮРЮГЕН ТАУРУХЛАНЫ ТАМАЛЫНДА

МИНГБАЙ БЛА ДЖЮЗБАЙ

Гитче заманымда къарт анамдан эшитген эдим бу таурухланы.

Эртде – эртде – бек эртде, бир тау элде эки къарачай бай джашагъандыла. Аланы бирини аты Джюзбай болгъанды. Экинчи аслам рысхы джюрютгени ючюн, анга Мингбай дегендиле. Экинчи, биринчини рысхысы кёб болуб къалыр деб, кюндюз, кече да сагъыш этгенлей, аны байлыгъын къызгъанганлай, джюрек тынчлыкъ табмай, зарланыб джашагъанды. Джюзбайны уа аллай сагъыш эсине да келмегенди. Кишиге къатылыкъ этмей, кесин бегитиб, рысхысын къатларгъа кюрешгенди. Ол, иги болумну бегитген амалланы хайырланыб, чукъарса, тѣзе, кеси – кесине кёл эте, халы иги болса, къууаныб тургъанды.

Мингбай, Джюзбайдан къутулургъа излеб, аны бла джолоучулукъгъа чыгъар муратда:

- Алан, Джюзбай, сен онглу адамланы биресе, узакъ джары барыб, джер, суу кёре, тегерекге айланырмы эдик? Заманынг бар эсе кёз ачыб келейик, - дейди.

- Айхай да барайыкъ, сенича керти адам бла къалайгъа да атланыргъа хазырма, - дейди, тынч, джууаш адам. Ала экиси да атларына миниб, джолгъа чыгъадыла. Талай кюннге джетерча азыкъ алгъандыла. Саут – сабалары барды. Джолоучула бёлек кюнню тохтаусуз барадыла. Ала, къалын чегетледен, тик джарладан, таш чауулладан, тар ёзенледен, мийик ауушладан ётедиле. Тегерекге къарай, кюндюз табигъатны, кече джулдузлу кёкню ариулугъуна къууаныб, ушакъны джасайдыла. Таулула эримеген бузланы, ёмюрлюк бугъойланы къатлары бла озадыла. Ала бара – бара, тюрлю-тюрлю джаныуарлагъа да тюбейдиле.

Бир кюн джолоучулары азыкълары бошалыб къалады. Алай а таулула ол тегерекде ашарча зат кёрмейдиле. Мингбай нёгерине айланыб:

- Джюзбай, ачдан ёлюрге тебрегенбиз, сени атынгы кесейик да ашайыкъ, экибиз да мени атыма минербизда барырбыз, - дейди.

Халал адамны кѣлюне хыйла зат келмейди. Хо, дейд да, ала экиси да аны атын кесиб, отну кызыу джагыб, бишген этден тойгунчун ашайдыла. Сора алай таянганлай, Джюзбай джукълаб къалады. Мингбай, сылыныб турган этлени акъыртын артмакълагъа джыйыб, атыны юсюне салыб, ат джерни къашына артмакъны кыйырын илиндириб, эки джанын къайиш къанджыгъа баула бла кысыб, атына миниб ызына айланыб кетеди. Джюзбай, ашхамда уянады. Тегерегине къараб джукъ кѣрмейди. Мингбай да, аты да, этле да джокъ. Ары – бери чабыб, джаны болган зат эслемей къайгырады. Эсин джыйыб, бир таякъны табыб анга таяна, алайын тинте дорбун кѣрюб, кече къалыр мадар излей, ол ары киреди.

Ичинде уллу ташны бир джаны бла быстырылыб тѣрге ѣтѣуб бугъады. Теке къалкъыу эте турганлай, алайгъа юч джаныуар: Аю, бѣрю, тюлкю, келедиле. Джюзбайны джюреги кызыу уруб, ол кымсыз олтурады.

Ышангысыз адам кѣре эдим, мени джаныуарлагъа азыкъ этиб къалай кетди деб, Мингбайны акъылын, этген

ишин ангылаялмайды. Ол а, кьууанч тыбырлы болуб, энди андан кьутулдум деб, сынгар кеси эл таба атылыб барады.

Ёзенде джыйылыб келген сууукъ джел дорбунну эшигинден кириб, ичинде тегерек айланыб, башында тешигинден чыгдады. Джаныуарла адам ийисни ангылаялмайдыла. Бир кёзюуде ала, бир-бирине хапар айтыб башлайдыла. Аю аяггы бла башын сылай, таб олтура, тюлкюге кьараб:

- Мен былайдан узакъ болмай, дорбундан элли аглам барыб, бир мер – мер ташны тюбюнде, эки пут чакълы алтын асырагъанма. Ол уллу байлыкъды. Аны билиб табыб аллыкъ джокъду. Кюн сайын барыб кьараб, рахат турама, - деб ышарады.

Экинчи сёз тюлкюге джетеди. Хыйлачы, сыртындан тюшюб, онг кьабыргъасына бурула, джумушакъ тилде ич сезимлерин негерлерине тегеди:

- Кесигиз билесиз, былайдан эки, юч кычырым кыбыла таба барыб, уллу сахар барды. Анда джашагъан ханны, кёб замандан бери бети джарымайды. Деу адамны мыдахлыкъ басханды. Аны чуруму уа кызыды. Ол, бек

къаты ауруйду. Безгеги тутхан адамча къалтырайды. Иги кесек кюн болду аузуна джукъ салмай амандан – аманнга кетиб барады. Хан, къызына болушханны кюёу этерикме, дегенди. Анга байлыгыны джартысын да берликди. Не келсин, къызыны киши сау эталмайды. Лагъымчыла, багъыучула, хыйлачыла, кукалыла, башхала алайгъа кёб барадыла. Ауругъан бийчеге бири да джарамайды, джарарыкъ да тюлдю. Аны ауруун кетерлик дарманны джангыз мен билеме. Патчахны къарачай тукъумлу къой сюрюулерины биринде, къолан маркъа къозучукъ барды. Аны баууруну юсюне къуйругъундан да тилкем этиб салыб ашатсала, къыз сау болуб къаллыкъды, ала аны билмейдиле, - деб кюледи.

- Сиз тизген хапарла бошдула, мен айтайым кертисин, - деб башлайды сёзюн бёрю. – Тюлкую, джаным, ол сен айтхан ханны атлары кёбдюле. Саны – санауу болмаз дегенча уллу джылкъыдан мен кюн сайын бир ат тутуб ашайма. Аджирле бла ызымдан сюредице, джеталмайдыла. Букъулатыб, узайыб кетеме, мени кёралмай къаладыла. Ичлеринде билирге къызынган, талпыгъан джан джокъду. Джылкъыда юч джыл болгъан

бир акъ тайчыкъ барды, анга миниб сюрселе, сёзсюз да джетерикдиле, ала аны билмейдиле, - деб, кюледи. Нёгерле, дагъыда башха хапарла айта, ойнай – кюле, кечени аууру озуб, джукълайдыла. Танг атыб, тишлерин къыжылдата дорбундан чыгъыб, хар бири джолуна кетеди.

Къоркъгъандан кечени джукъусуз ашыргъан Джюзбай дорбундан тышына сымарлаб къарайды. Джаныуар кёрмегенинде, барыб мер – мер ташны тюбюн къазыб, ууакъ ташланы, топуракъны бир джанына этиб, алтынны алады. Рысхыны башлыгъына салыб, сыртына атыб, сахар таба атланады. Кюн, мийик, джити тауну башындан къараб, нюр тёге, кёкде джомакъла къурайды. Джолоучу, ариулукъгъа къууаныб, суйюб, сукъланыб къарайды. Бара-барыб, кюнорта болуб, ол сахаргъа джетеди. Ханны къаласын табыб, аны сакълаучулагъа:

- Ханнга айтыгъыз! Мен ауругъан къызын сау этерге келгенме, - дейди. Юсю, башы джыртыкъ, кир. Белгили болмагъан адамны, муну не пайдасы боллукъду, деген оюмда ала аны, хыликке этиб, къыстайдыла. Ол кетерге унамай, къаланы къабакъ эшиклерине къайтыб барады.

Даггыда кыстайдыла. Ючюнчю кере да кыайтады. Не эседа бу тюз адам тюлдю, башындан тайышыб айланады. Алай болса да, ханнга билдирейик деб, кьуджур кьонакьны юсюнден айтадыла.

Хан, кызын сау этсе, анга пезат берлигин хапарлай, эталмаса, ол башындан айырыллыгын билдиреди.

Джюзбай, юсюн, башын джууб, ашаб тойгъандан сора, эшитгенича:

- Кьой сюрюуден кьолан кьозуну тутуб, аны баууруну юсюне кьуйругъундан тилкем этиб кыызгъа ашатыгъыз! – дейди. Бийче аны ашагъанлай, сау болуб кьалады. Адамла ийнанмайдыла, хан сейирсинеди. Сора ол, сёзюне толу болуб, Джюзбайгъа кызын берлигин дуниягъа баям этеди. Тойну, оюнну, чамны накьырваны джарыгъы ёзенлеге, тюзлеге джайылады. Джюзбай джылкычылагъа, бёрюню джетер ючюн, кыайсы ат бла сюрюрге керегин айтады. Ала, бёрюню къараб кёргенлей, ызындан акъ тай бла сюрюб джетиб, кьамчи бла ёлтюрюнчюн туюдиле.

Хан, рысхысыны джартысын бериб, аскерин да ызларындан тизиб, кюёуу бла кызын джашны джуртуна

ашырады. Джолда аланы алларына Мингбай чыгыб:

- Къалай табдынг бу уллу хазнаны, берекетни, былай насыблы къалай болдунг? - деб, эси кетиб сорады. Джюзбай, джашырмай, ишни болгъаныча айтыб:

- Сен мени нек къоюб кетген эдинг? – дейди.

- Къычырыб уягалмагъанымда, кетиб къалгъан эдим, - деб, джалгъан сёзю айтыб, мыйыкъ тюбюнден ышара, рысхымы мен андан эсе иги кесекге кёб этейим, дей, терен сагъышха бата, мыллыгын дорбуннга атады. Абына – сюрюне ары кириб, ташны артына бугъады. Къарангы бола, биягъы джаныуарла бир-бири ызларындан тизилиб, уяларына мыдах киредиле. Аю:

- Алтынымы ким эседа алгъанды, - деб, джылайды.

Тюлкю:

- Ханны къызы сау болгъанды! – деб, джылау сырын гарта, къычырыкъ, хахай этеди. Бёрю:

- Мени джетиб тюйдюле, сау джерими къоймадыла, - дей, джыламукъларын шоркъа-шоркъа тегеди. Сора, ала биригиб:

- Айтханыбызгъа, селешгенибизге ким эседа тынгылаб турады, келигиз бир излейик - деб, дорбунну

ичин кърмаб, Мингбайны табадыла. Зарлыкдан толгъан, тар джюрекли адам кесин къроруларгъа кюрешсе да, джыртхычлы джаныуарла аны тартыб, согъуб, суйреб барыб мийик къаяны башындан атыб иедиле.

Биреуге зарлыкъ тутмагъан, тюз иннетли Джюзбай юй бийчеси, джууугъу, тенги, джамагъаты бла тынч, рахат джашаб къалады. Излегени башына, дегенлей, эртде – кеч болса да, хар адам кълондегине тюртюллюкдю.

КЪУЛАКЪЧЫКЪ

Бурун, Минги Тауну тубюнде, терен ёзенни ичинде гюллю талада орналган таулу къарачай элде бир юйдегиде къулакъ тенгли бир сабийчик болганды. Къулакъчыкъ кеси гитче болса да, кючю, ауазы уллу адамныкъычады. Сабийчик юйден эшикге чыгыб, арбазда, бачхада ойнаб, айланыб турганды. Бир кёзюуде, кече Ай джарыкъда, къулакъчыкъ чапыракъ юсюне миниб, джуддузланы санай турганлай, уллу кёк бёрю ийнсгей келиб, аузун кенгнге ачыб, аны джутуб къояды. Ол, бёрюню ичинде джарашады. Хар зат ангылашынмасада, иги кёрюнмеседа, аны бир мизамгъа джыяр оноу этеди. Ашхынында, акъылында кемлигин джеттишдириб, тюзетиб, джаныуарны гудудан тыяр мурадда, бёрю элге барыб къой урлаб тебрегенлей ичинден:

- О, хахай, къойларыгъызгъа бёрюле чабдыла, - деб, къычырады. Аны эшитиб, малланы иеси чыгыб, кёк джыртхычлыны сюреди. Экинчи, ючюнчю кере да алай болады. Бёрю тегерегине къарайды, алай а киши

көрмейди. Сора ол, сейирсине, башын булгъай айлана туруб, бир къарангы кече къой къошха барыб, бурууну тюбюн тешик этиб, ары кириб къой тута башлагъанлай, биягъы кычырыб тебрейди:

- Адамла, уяныгъыз! Къойларыгъызгъа бёрюле чабдыла, эшикге дженгил чыгъыгъыз, - деб. Бу джолда ташчайнар къош итледен кючден къутулады. Къулакъчыкъ къарнындан тутуб кюледи. Бёрю, кычырыкъчы ичинде болгъанын ангылайды, алай а не этсин, аны кетаралмайды.

- Бери чыкъ! – деб кюрешеди. Ол хадауус, аны айтханын этмейди. Джаныуар ачыуланады, чамланады, мадар излей, зындыу бёрю, тюлкюге барады.

- Багъалы шохум, сен билмеген бир зат джокъду. Акъылынгы да учу, кыйыры кёрюнмейди, бу болумну бир сюз, мени джарсыууму бир чач.

Кефим бузулгъанды, сюлдериб тюшгенди, мыдахма. Бу уллу чырмаудан мени бир къутулт. Джукъ къабайым деб, къойла болгъан джерге баргъанлай, ичимден ким эседа кычырыб, айтыб, билдириб къояды. Адамла уянадыла да, итлерин юсдюрюб, мени кыстайдыла.

Къарыуум кетгенди. Ачдан ёлеме, - дейди. Ол зат кыш болады.

Хыйлачы тюлкю акъыллы тюрсюн алыб, бир-биринден беш – алты кычырым узакълыкъда орналган таулары кёргюзюб, оюмлулугъун, ангылылыгыын билдире:

- Ол таудан экинчи таугъа, андан да ол бирсине, дагъыда къайтарыб чаб да, юсюнг терлеб тамам суу кылды болса, барда бузну юсюне олтур. Эки сагъатны кымылдама. Олсагъатда, ичингден ол зат кеси чыгъыб кетерикди, - дейди.

Джити баш кириш къаяла узакъга тизилгендиле. Тёгерекни чыкырдатхан сууукъ, бёгеклениб, акъ кёкюрегин ёрге тутуб, ёхтем къатыбды. Бёрю тюлкю айтханча, тюзелиб таулары араларына чабады. Юсюнден тери шоркъулдаб бара, ашхамда гыйы бузга олтурады. Сууукъ санларына ётуб къалтыраса да, ол тёзюб, юч сагъатдан, энди чыкды болур деген оюмда, харс ура, турайым деб, силкинсе, орнундан тебалмай къалады. Къоркъгъандан кеси-кеси бла сёлеше, болумну сюзе, алга тебиб кюрешеди, алай а пайда джокъ, незат эседа

аны кьаты тутуб иймейди. Сора ол, бузлагъанын ангылайды. Сау кечени буз бла кьазауат этеди, не келсин ычхыналмайды. Кюнню таякълары кьанга бузну юсюнде алтын джилтинлеге юлешиниб, ариулукълары кез алдагъан болмаса, джылытыб кьарны эритмейдиле. Бёрюню халы аманнга кетиб, ол улуй, улуй, салпыланады. Ол кезюуде эки кьошчу джаш алайтын элге тюшуб баргъандыла. Ала, бёрюню кёрюб, бузда олтуруб тургъанына сейирсине, аны уруб ёлтюредиле. Терисин сойгъан сагъатда, бычакъ джаньуарны кьарнына киреди, кьулакъчыкъ алайтын чыгъыб, ат джерни кьанджыгъасында джамчыны тюбюне бугъады.

Джолоучула, бёрюню терисин алыб, бара тургъанларыча, джолларына кетедиле. Ингир бола, ала бир элге джетедиле. Кече кьалыр джер излей, орам бла бара, бир юйню кьабакъ эшигин кьагъыб:

- Кьонакъ аламысыз? – деб, сорадыла.

- Ненчаулансыз? – дейди, кьонакъбай.

- Экеуленбиз, дегенлей, нек алдайса ючеуленбиз, - дейди бир ауаз.

- Ючеулен эсегиз, орнум джетерик тюлдю, - деб,

ашырады юйню иеси.

Экиси да, тегерекге къараб, киши кёрмей, тамаша бола, эндиги джол ючеуленбиз дербиз, деб, оноулаша, дагъыда бир юйге сорадыла. Алайда да, биринчидеча болады. Юйню иеси ненча адам барсыз, деб соргъанында, ала юч дегенлей, биягъы къулакъчыкъ, нек алдайса, тёртбюз, деб кычыргъанды. Тёрт адамгъа орнум джокъду, кечериксиз, башха джерде излегиз дей, юйню иеси къабакъ эшиклерин джабады.

Джолоучула, ары – бери къараб, джукъ эслемейдиле. Ала, незат сагъыш этерге да билмей, арсар болуб къаладыла. Элни кыйырына джетер джерде, бир юйню аллында тохтаб:

- Къонакъ аламысыз? – деб, сорадыла.

- Ненча адам барсыз? – деген джууаб соруу эшитиледи.

Была эки джанларына къарай:

- Тёртеуленбиз, - дейдиле.

- Нек алдайса, бешеуленбиз деген биягъы ауаз ачыкъ чыгъады.

- Оноулан эсегиз да келигиз, - деб, юйню иеси

ичгери чакъырады.

Къонакъбай къонакъла бла танышхандан сора, аланы сыйлаб, чомартлыкъ эте, кьой сояды. Этни къазаннга асыб, бишерин сакълай, къонакъла бла къонакъбай джунчумай, алджамай, хапарны джасайдыла. Къулакъчыкъ, ёрге – энишге бара туруб, сора тепси юсюнде чыракъны джашыртын аудуруб, джукълатады. Юйню иеси, излеб отлукъ табыб, чыракъны джандыргъынчын, ол гитчечик къазанны ичин тазалайды, бир эт кьоймай эшикге ташыйды. Чыракъ отну джарыгъында, юйдегиле бир-бирин джокълай, къазанны башын ачыб къарасала, джукъ да джокъ. Сора юйню иеси, къонакъла дауур – суйюр этедиле.

- Ол кысха заманны ичинде барын ашаб къоярча, ёлеми эдинг, тёзюмюнге таш байласанга, - дейди, бири.

Экинчиси:

- Мен тиймегенме, аланы сен ашагъанса, - дегенни айтыб, бир – бирлерине гурушха эте, ала ач джатадыла. Кечени ауурлугъу озуб, къулакъчыкъ акъыртын джашырылгъан джеринден чыгъыб, къонакъланы орундукъгъа кючлю байлайды. Къарт кишини сакъалын

къарт къатынны чачына къаты кысады. Эшикни башындан бир уллу ташны салындырыб, арбазгъа чыгъыб:

- Туругъуз, ой адамла! Къойларыгъызгъа бёрюле чабдыла, - деб, кычырыкъ – хахай эте, арбазда ары – бери барады. Эки къонакъ не бек силкинселе да, кеслерин орундукъдан айыралмайдыла.

Къарт киши къарт къатыннга:

- Сакъалымы бери ий! Нек къадалгъанса? – деб, кычырады. Тишируу:

- Мен тюлме сени сакъалынгы тутхан, сенсе, мени чачымы иймеген, - деб, чамланады. Экиси джагъалаша кетиб, къарт киши къаллайла эседа, сакъалын ычхындырыб, мыллыгын эшикге атханлай, башын ташха уруб, алайда тёнгерейди.

Къулакъчыкъ терезеден къараб бу затха асыры бек кюлгенден, къарынчыгъы тартыныб, ёлюб къалады. Алай бла аны аяусуз этген чамы, накъырдаасы да тохтайды.

ХАСАН БЛА САРЫУБЕК

Кёб джылланы мындан алгъа ийнеча, джити баш мийик къаяладан саркъгъан кюмюш чучхурла минг макъам тёкген джерде Хасан деб бир киши, юй бийчеси бла джашагъанды. Тиширыу, огъурсузлугъу, къайгъылылыгъы, кишиге тынгыламагъаны, къутсузлугъу бла кенгнге белгили болгъанды. Хар ким да, ол джагъымсызны айтханын этерге керекди. Джарлы киши башын гырхы къатынындан алалмай, бек къыйналыб джашагъанды. Кюнлени биринде андан кесин къутхарыр муратда, элден узакъ болмай орналгъан сарыубекни тешигине киреди. Джаныуар адамны кёрюб:

- Бери нек келгенсе? – менден адамла джанлаб джюрюйдюле. Чайнамагъанлай джутарыгъымы билемисе? – деб, аузун ачады. Хасан тобукъланыб:

- Сенден тилейме, шо мени бир аша да къой, - дейди. Сарыубек кёзлерин джандырыб:

- Тоба, тоба, мен джашагъанлы беш джюз джыл болуб келеди, быллай затны биринчи кере кёреме. Не болгъанды сеннге, джашауунгдан алай бир

тунгюлюрча, кесинг да алкъынчын джаш шойса? - деб, къайгъырады.

- Мени терслигим джокъду, джангылыб, бир налат тиширыуну алгъан эдим, ол джарыкъ джашаууму къарангы кечеге бургъанды. Аш, суу бермегенлей, кюндюз, кече да, тохтаусуз ишлетиб турады. Мен айыбсыз, тюз адам огъай деб айталмайма. Ол а, бетин, къутун тюрлендириб, юсюме ёрге сюелиб, хыны-хуну этиб, мени унукъдуруб турады. Мындан ары, аны бла джашагъанымдан эсе ёлгеним игиди. Ары – бери кетиб, башымы къутхарыр эдим десем, къалай сезе эсе да билмейме, табыб, ызыма къайтарады. Энди чыртда тёзалмайма, - дейди.

- Мен аны сынаб бир кёрейим , - дейди сарыубек. Киши, къууанч тыбырлы болуб, джаныуарны юйюне дери ашырыб, кеси, ызына къайтыб, биягъы тешикге киреди.

Сарыубек, тиширыугъа хурмет эте, сый бере, нек келгенин айтады.

- Алай эсе, - деб, къатын аны ишлетиб башлайды. Узакъ чучхурдан суу келтиртеди, тик, нарат чегетли

сыртдан отун ташытады, бачхасыны тегерегин терен кыздырыб, таш ташытыб ары куйдурады, буруун да этдиреди. Ингир ала, сарыубек, тылпыуун кючден ала, бир кесек солургъа излегенинде, кесин эрши – буршу этиб, тили от чагъа: – Сыртынгдан тюшюбмю турлукъса, бар да отун джар, андан сора, тауукъ орун, джатма, бау ишленирге керекди. Юйню кьабыргъаларына нарат тенгеклени тизиб, эскилени джангыртыб, мюлкню межамын башхаланыкьындан иги, ариу этерге керексе, - деб, буйрукъ береди. Сарыубек кече арасына дери тохтаусуз ишлейди. Кишини джазыкъсыныб, башын алыб кете башлагъанлай, анга дагъыда джумуш табады. Ол экинчи кюн этерик ишлерин да белгилейди.

Сарыубек джунчуб, мугурланыб, алайдан думп болуб кьачады. Къатын ызындан сюреди. Джаныуар, тешигине джетиб, джукълаб тургъан Хасанны уятыб, тартыб бери чыгъарыб, къатын ары киргенлей, башын джабыб, кишини да биргесине алыб кьачады. Ала, узакъ джуртлагъа джетиб, ол тиширыудан кьутулгъанларына кьууаныб, бир – бирине кёл эте, джашаб кьаладыла. Бир

кёзюуде сарыубек джашха айланыб:

- Алан, кел сени джамайыкь, - дейди. – Былайдан узакь болмай уллу кёл барды. Аны кём-кёк ариу сууунда джууунургъа ханны кызы, тенг кызлары бла келиученди. Сени анга юйлендирейик. Ол аман къатынны да унутурса, эс джыйыб джюрегинг бир къууаныр. Ханны кызы суугъа киргенлей, мараб туруб, мен аны бууарма. Хан, кызын къутхаргъаннга берликме, - дерикди. Ол сагъатда сен келирсе да, кёлларынгы хауада ары - бери силкиб, тюрлю – мюрлюле этиб, кызы ангыламазча бир затла айтырса. Мен кызыны иерме да, сен анга юйленирсе, - дейди. Ала, алай келишедиле. Кюнлени биринде ханны кызы джууунургъа кёлге киргенлей, сарыубек, уллу джылан болуб, джетиб аны белине чырмалады. Къутхара башласала, кызыны къаты кысыб, тунчукъдуруб, кычыртады. Адамла ызларына къачадыла. Алай бла джаныуар кызы бла кесине джууукь кишини джибермейди. Джыланны, джангыз бир киши хорлаялмайды. Мен аны къапчыгъына джыяйым, дегенле тегерекде кёбдюле, аланы гыргыр этгенден,

сандырагъандан башха къолларындан джукъ келмейди. Болум тюзелмей арадан талай кюн озады. Кенгден узатыб, кыызгъа ашарыкъ алай береди. Эси кетиб, къоркъуб, ол ахырына джетгенди. Сора бир кёзюуде, келишгенлерича, джаш келиб, томураулача, билеклерин хауада ойната, адам ангыламагъан тилде бир затла айтады. Олсагъатлай, джылан, кызыны ычхындырыб, кёлде ташаяды. Къараб тургъан адамла, асыры бек къууаннгандан ёрге секире, харс урадыла. Бийчени адамлары аны алыб кетедиле. Кызыны атасыны, анасыны, джууукъларыны, бютеу адамланы джюреклери хош болады. Хан кёб созмай, уллу къууанч этиб, кызын Хасаннга береди. Кыыл къобузла, зурнала согъулуб, домбрала ойнайдыла, чамны, накъырдыны, тойну, оюнну къанатлары кенгнге джайыладыла. Ала, экиси да бир – бири джюреклерине балхам болуб, къууанч эте джашаб къаладыла.

Алай бла арадан кюнле, айла, джылла озадыла. Къралны патчахыны кызын джылан бууб иймейди, деген хапар дунягъа джайылады. Багъырбаш узун

джаныуар бойнуна, белине чырмалыб турады. Аны кьутхаргьанны патчах не айтханын да этерикди, дейдиле. Ол ишни, кьызны ачитмагьанлай, анга хата джетдирмегенлей этерге керекди. Аллай адам табылмайды. Джылан кьатына бир джанны иймейди. Сора Хасанны хапарын патчахха эшитдиредиле. Ол, адамларын ийиб, джашны кьаласына келтиртиб, кьызын кьутхарырын излейди. Джашны уа алай этер кьарыуу джокьду, биринчи джылан аны танышы эди. Бу анга кьарарыкь да тюлдю. Аны кьалай айтсын адамлагьа. Патчах ачыуланган тюрсюн алыб:

- Сен бир кере джыланни хорлагьанса, экинчи кереди кьор , кьочюнгю, билиминги аямада хайырлан, - дейди. Унамаса, ёлтюрлюгюн биледи. Башын алалмай, Хасан барыб бир кьорейим, деб, ары атланады. Кьараса, бу таныгьан сарыубек джылан. Кьууаннгандан кьаны бетине ура, юйюне келиб, юй бийчесине болумну хапарлайды. Ала, экиси да кьалай этерге керегини оноун этедиле. Сора ол, патчахха барыб:

- Тегерекден адамланы кетер, - дейди. Патчах аны

айтханын этеди. Алайда бир адам да кьалмайды. Джылан, башын созуб кьарай, халкьны нек кетиб баргьаныны чурумун ангыламайды. Хасан, анасындан туугьанча, кьымыжа болуб, чегетден чыгьыб, аланы кьатлары бла, сыртны кенделен, чабалгьанын чабыб тебрейди. Джылан аны таныйды. Ол кезлерин джандырыб:

- Эй, алан, кьайры чабыб бараса, не болгьанды, мени танымаймыса? – деб кьычырады. Джаш кьолун силке:

- Заманым джокьду, джетиб келеди! - дейди. Джылан кьайгьылы болуб:

- Ким джетиб келеди, толу хапар айт!

- Эсингдемиди, ол кьатын. Экибиз аны башын джабыб кетген эдик, ол, кьаллайла эседа тешикден чыкьгьанды да, мени юйюю табыб келгенди. Мен кийиналгьан да эталмай, андан башымы алыб кьачыб барама, бусагьат джетерькди! – дейди. Джыланны джюреги, чыгьыб кетерге джетиб, дженгил-дженгил уруб башлайды. Ол патчахны кьызын унутуб:

- Тохта, бир кесек сабыр бол! Нёгерле ушай эдик да, мени да ала бар, - деб, бийчени ийиб, джаш бла бирге тауну ары джанына ауады. Алай бла патчахны кызы азатланады, ала кьюуаныб джашаб кяладаыла.

ДЖИГИТ ТАУЛУЛА

АВТОР КЕСИ ДЖАЗГЪАН

ХАПАРЛА

ЧАЛКЪЫЧЫ ДЖЫЙЫН

Къая - Башында танг ата башлагъанды. Эртденниги чыкъ кюмюш кибик джылтырай, тюрлю - тюрлю хансланы, чапракъланы юсюнде кёз алдайды. Ол ариулукъну, огъурлулукъну, ашхылыкъны урлугъуча, тангнга табигъатны тазалаб чыгъады. Тау булбулла, мийик чыгъыб, татлы, джумушакъ джырларын джырлайдыла.

- Биз бюгюн да джашарыкъбыз, - деб танг атханына къууаныб, ала сейир ауазларын тегерекге тегедиле. Кюмюш чыбыкълача, бюгюлюб, къаядан секирген чучхурла, джыргъа эжиу эге, сейирликни къурайдыла. Ол кёзюуде тау башындан тийген Кюнню алтын джылыуу табигъатны къучакълаб башлайды. Джер да аны суюлюб, ашыгъыб сакълайды. Хансла, уяныб, силкине ёрге кёлтюрюлюб тириледиле. Ариу гюлле,кёзлерин ачыб, силкиниб, джумушакъ, суююмлю къарамларын кюн

джылыугъа бурадыла. Бу аламат эртденнгиде Къая-Тюбю биченликде чалкъычыла, дырынчыла ишлеб башлайдыла. Джыйынла къышгъа мал аш хазырлайдыла. Таулу джашла, турналача тизилиб, тик сыртлада, кюн бегледе, тау къоюнлада чалкъыланы, сызгъыртыб, ойната чаладыла. Джарыкъ джуддузлача, ариу къызла, чалкъы ызда сенеклени учура, кепген хансны дырынын джыядыла. Ала, бир элчиле, бир юйюрню адамларыча, биригиб,джигер урунадыла. Къызла, къуш къонмазча, джити баш мийик капналаны сюеб, джерни джашил хазнасын къууаныб джыядыла. Ол маллагъа къыш ашхы саугъа боллукъду.

Нюрлю чалкъычы джыйыннга барыр мурат бла, тау джолчукъланы биринден-бирине кёче, таулагъа, сыртлыкъллагъа чыгъыб тебрейди. Тёгерек джашнайды. Аны джюреги къууанч сагъышлагъа бёлене, къанатланыб, алгъа тебеди. Бир терен къулакъдан ётуб, чегет бауургъа айланган джерде, къалайтын барсам тынч, таб болур деб, сагъыш эте тургъанлай, эки тогъай мюйюзюн да аллына тутуб, бир мыйыгъы ёрге туруб, экинчиси энгишге тюшуб, белине дери джетген акъ

сакъалы кълтырай, кълунда кълйиш кълмчиси бла, бети, кълту кетиб, мийик хансан бир адам чыгъады. Ол, тар джолчукълу ортасын алыб, Нюрлюню аллын тыйыб, кълк кълкюрегенча:

- Былайтын сениге джол джокълду – деб, хыны кълрамын аны таба буруб, чабыуулгъл хазырланады. Нюрлю, кълркъларакъл да болуб, дагълда терк эсин джыйыб, халкъл адетлени эсине тълшюре:

- Джыйынны текеси болурмуса? Бусагълат мен сени урчукълнуча бурайым да - деб, хызенинден чыгъларыб анга саугъл береди. Адетин этгенинде кълтургълан теке джумушаланыб, бир, эки стомейге да барыб, ары-бери да секириб, кълмчисин да чакълдырыб, таууш - тълйюш этиб, джыйынны джеринде джюрюрге эркинлик берген кълагълт джазыб, мухурун да салыб, джолоучуну къллуна тутдурады. Аны бетинден нюр джылыу ура, кълнакълны джыйыннга алыб барады.

Джашла, дюрюлерин аягълна дери чалыб, эртден азыкългъл кълш таба айланадыла. Хар адам, кесини чалкъл ызы бла дюрюсюню башына чыгълыб, кълнделен баргълан джаяу джолчукъл бла кетиб, ала балаганнга

джетедиле. Келген кьонакь бла саламлашыб, элден хапар сорууб, ашаб бошагъандан сора джашил талада ишлерин этедиле. Ичлеринден тюрлю - тюрлю макъамла сокъгъанлары тышына эшитиле, джашланы бирлери чалкъыларын таблайдыла, экинчилери джануу этедиле. Теке уа, урчукъча бурулуб, Семенланы Исмаилны «Минги Тау» деген джырын джырлаб, джанызгъа барады, тепсейди, учады. Кьонакь бла джашланы бир къаууму харс урады. Джыйын тамада:

- Джашла биригиб, чалкъы чалыргъа Сары-Тюз элден чыкъгъандыла. Аталары юретген амал-такъал бла хайырлана, ала кюндюз чалкъыны бурадыла, кече Ай жарыкъ бла капнала тизедиле. Алагъа кюн ариулада дырын джыяргъа юй бийчелери, эгечлери да болушадыла. Таулуланы хар бири гитчелигинден чалкъы тутады. Бир-бирде джауумла къыссала да, чыныкъгъан джашла ауур ишге таукел джюрюш бередиле.

- Биз чалгъан джерде, озгъан джыл бла тенгleshдирсек, ханс быйыл иги, къалын ёсгенди. Биченлигибизни джартысын чалыб, джыйыб бошагъанбыз, - дей Нюрлюге хапар айтады.

Гюл ийис тегерекге тегюлюб, булбулла джырлай, каскала чынгай, къурт, къамыжакъ къымылдай табигъат уяна тургъанлай, Хасан Ран деген мийнкден къаты джел тубаны бла келиб, ташны, тауну джабыб къояды. Бир кесекден ууакъ джауум себелей туруб, уллу джангургъа бурулады. Азая, кѳбее кѳкден сау кюнню суу къуюлады. Кечени къанатлары хурметли джерни джабсала да, кѳксюл тубан, тансыкъ болгъанча, джерге бауурун салыб, кетерге унамайды. Нюрлюню джашла тыядыла.

Джерге терен кирген багъаналаны юслеринде аралыкълагъа бир джанлары бегиген, шаталлача, салынган агъачлагъа гырмыкла бурулуб, суу ѳтмезча плѳнка джайылыб, юсю бла бичен къалын салыннганды. Балаганны ичинде бурунгу къошладача, нар этилиб, юсюне болджар салам салыннганды. Бусагъат заманны излемине кѳре орундукъла да бардыла. Чалкъычыла, хапар айта, газет, китаб окъуй, кече арасына дери джатмай турадыла. Тубан кѳлтюрюлюб, булутла бла бирге чачылыб, кѳк ачылады. Глын къушну къычыргъан тауушу ачыкъ эшитиледи. Келлик кюнню сагъышын эте, джашла, шиндиклерине кийимлерин тизиб, орунлагъа

бирем - бирем джатадыла. Теке бла Нюрлю артха къаладыла. Нюрлю тынчайыргъа деб, тешине тургъанлай, теке, анга да къарай, кийимлерин чырмаб, джастыгъыны тюбюне салгъанын кёреди. Ол ишин тохтатыб, аны этгенине кёзлерин чыракъ иеди. Теке, аны таба айланыб, - Айтырынгмы барды, дегенча кёзлерин джандырады.

- Теке! кёнчегин джастыгъыны тюбюне салыб джатхан адам аман тюш кёреди, деб аллай айтыу барды, алай нек этесе! - дейди. Ол кюлюмсюреген да этиб: "Бюгече бир алыныб чыгъайым", - деб, джууургъан тюбюне кёмюледи. Нюрлю да джатады. Бир заманда тамаданы ауазын эшитиб, ол уянады. Биринчи теке таба къарайды. Ол а, хурулдаб джукълайды. Балагандан тышына чыкъса, танг белги берген заман. Джыйын тамада бла бирге табигъатны ариулугъуна эси кетиб къарайды. Джашла да туруб, турналача, бир - бири ызларындан тизилиб, чалкъы ызгъа киредиле. Уллу сыртлыкъда узун дюрюле салыб, бирге кымылдагъан, чалкъыны бирча тартхан джашла ариу тукъум кёрюнедиле. Хыршы ташла джаныу эте, чалкъыла джырлай, зынгырдай джыйын узакъ кете барады. Теке

да, сакъалын сылай, Нюрлюню уллу джолгъа дери ашырады. Ызына кете барыб, ол дуппур башындан:

– Келе тур, эндиги джол хакъсыз иерме – деб, кычырады.

КЪАДАМА

Кечеги кёк чууакъды. Кёкню сейир тенгизинде, кёз джетген джерде бир булут да кёрюнмейди. Джулдузла кёз кысар заман жетиб, танг жарыргъа джууукълашханды. Къайдан эсе да чокъуракъ сууну джумушакъ джыры ачыкъ эшитиле, адамны джюрегине тынчлыкъ, рахатлыкъ береди. Гугуруккуланы, тау элледен тохтаусуз созуб кычыргъан ауазлары эшитиледи. Ала, бир-бирине эришгенча, базыкъ, ингичге ауазлары бла, тангны келе тургъанын хапарлайдыла. Ол тауушланы тунчукъдурургъа кёзю кыймагъанча, Халис, бир азы алай сюелиб туруб, тракторгъа от алдырыб, эки нёгерине:

- Минигиз, джашла, кетдик, - деиди.

- Джашла, аны алай айтырын сакълаб тургъанча, «Беларусьну» кабинасына терк минедиле.

- Биягъында айтханымча, Акъ Къаяны джомакълы кьойнунда, Хасан Ранда кьой сюрюу тургъанды, - деб, ары дери башлагъан хапарын андан ары бардыра, Халис тракторун джолгъа салады. Элден чыгыб, Къая —

Тюбюню айланч – буйланч джолларында бурула, джолоучула таулагъа кѣлтюрюлгенлеринде, танг белги бере башлады. Табигъат кечени джумушакъ къучагъындан чыгъыб тебрейди. Булбулла татлы тилде къууанч джырларын тѣгерекге тѣгюб башлайдыла. Тау джол, ёзенни теренине тюше, тауланы, башына чыгъа барады. Чегетле, таш, агъач, бютеу табигъат сейир джукъугъа бѣлениб, рахат солуй, уяныргъа, сагъайыргъа ашыкъмагъанча кѣрюнеди.

- Къойчула: Мурат, Марат, Асхат, - дейди андан ары хапарында Халис, малларын ранны джити гелеулеринде кютюб, аланы семиртиб тургъандыла. Джашла къошну бир джанындан кюмюш тамчыла бюркюб, тюбюнде кѣб бояулу зыгъыр хазнасын кѣргюзтюб чыкъгъан къара суудан ичгендиле. Такъюзюк, алма, чѣртлеуюк тереклени кѣгетлери бла да булджуннгандыла. Къаяны башында къанатларын джел ургъан джамчыча, кенг джайыб, тогъай бурун, джалан тѣппели тау къушланы къалкъыгъанларына къарай, тамашагъа къала тургъандыла. Кеслери да, къойларын танг белги берген кѣзюуден, Айны джарыгъы джерни къучакълагъан

заманга дери уллу ранны кенг сыртларында кютгендиле. Ала, элчи джашла, кыйын ишден кьоркъмагъандыла, малны бек суйгендиле, джюреклеринден къайгырыб къарагъандыла. Къойла бла энчи сёлешиб, алагъа незат керек болгъанын, джарсыуларын билгендиле. Къойла кьозула табхан заманларында, джукъуларын бёлюб, хар къойну кьозусун кесине табдырыб, ёнгелегенлени энчи бёлмелеге салыб, гитчечиклени эмизиб тургъандыла. Уллу кьозуладан, ортагъыладан сакъманла къураб, аналарын, кеслерин айырыб башха кютгендиле. Арыб талсала да, къаджыкъмай кюрешгендиле.

Бу джуртну, табигъатны джомакълы уясын, дуппурчукъла, талачыкъла, кысха ёзенчикле, джаргамла, чауулла, сыртлыкъла, гюллю бетле къурайдыла. Алада джур балала, кьоянла, тюлкюле, бёрюле, ариу къанатлыла джашайдыла. Ранны бауурундан боркъулдаб чыкыгъан къара суучукъ баш энишге джырлай - джырлай барады. Отуз, кырк мийиклиги болгъан кысыр къаяны эрнинде уллу дорбун барды. Халкъ былайгъа Хасан Ран деб атагъанды.

Кюнлени биринде, хантлары бошалыб, азыкъ алыб

келирге деб, Мурат бла Марат, бедеу сыртлы атларыны джюгенлеринден тутуб, гыланч - мыланч бурулуб, энишлеген ат джолчукъ бла элге кетедиле. Къыйын ишден къоркъмагъан чемер къоллу, сабыр адам Асхат къой къошда джангыз кеси къалады. Стауатда иш кёбдю. Къошну джарыллыгъын да тынтырыб, малланы да чарпытмазгъа керекди. Андан сора, ийнеклени саууб, айран, бышлакъ этиб, къош итлеге да, тартылгъан будай джармадан аш хазыраб, эртденнгиде, ингирде бериб аланы тойдуруб туругъа тыйыншлыды. Алай болмаса, итле къарыусуз болуб, чабалмай, къошну иги къоруулаялмай къаллыкъдыла. Къошда киштikle да бардыла, аланы да унутургъа боллукъ тюлдю. Ол, дагъыда башха джумушланы тынгылы толтургъан къыйынды.

Асхат сыбызгъыда ариу ойнагъанды. Кимни да джюрек къылларын ашхылыкъгъа къозгъагъан, сейир макъамла сокъгъанды. Кюнню алтын таякъларыны джылыуунда табигъатны ийнакълай, бюсюреу алгыш этгенлей джашагъанды. Рахатлыкъны, мамырлыкъны суйген ол дамлы адамны джюреги ариулукъгъа

учуннганлай тургъанды. Джигер таулу, кьошну джумушларын да эте, кьойларын да кюте, заман озады. Кюнлени биринде, аякъ басханны кёз кёрмеген кьарангы кече кьаты джел джангур бла келиб, кьой орунну бурууун оюб, малланы кау - куу этиб чачады. Асхат эсин тас этмей, терк кийиниб, абына, сюрюне кьойланы ызларындан чабады. Джыгъыла, тура кьалайлада баргъанын да иги билмей кьяя кьыйырына джетиб, ранны тьобюнде терендеги таш чауулгъа учаргъа аз кьалыб, кьяядан кете башлагъан талай малны, бир джанына тыйыб, кьутхарады. Ол, джер джарылгъанлагъа аягъын сакъ сала, тик чегет бауур кьабыргъада, узун ёсген хансдан тута, башхаланы излерге алгъа тири кьымылдайды. «Гютдю юсюне кьалач» дегенлей, ол кёзюуде сууугъу бла кьалын тубан келиб, кьарангыгъа кьошулуб, джерни юсюн басады. Кьойчу кьараб джукъ кёрмесе да, кьысыр кьяяны эрнинде таукел атларгъа кюрешиб барады.

Кьойлагъа бёрюле джетерле да, деген ауур сагъышлагъа бёлениб, кьычыра, тууайлай, джибиген суу кылды кийимлери бла ранны сыртлыгъында ары - бери

бара танг атдырады.

Къараб - къарагъынчын, олсагъатлай тубан чачылыб, булутла кёлтюрюлюб, ран ачылады. Къойла джоппу - джоппу болуб, бир - бирине къысылыб, джер - джерде кёрюнедиле. Асхатны джюрегин къууанч байлай, ёзен тубан чыгъыб, энтда ранны джабыб къояр деб, да сагъыш эте, ачдан, сууукъдан санлары тутмай, джюреги тараса да, ары - бери чабыб, къойларын джыйыб, стауат таба сюреди.

Джанын= къанын аямай кюрешиб, маллагъа терен къайгъырыуу бла, Асхат бёрюлеге къойларыны бирин да ашатмагъанды.

Ол таджал адам къой орунну бурууну багъаналарын джангыдан терен орнатады. Агъачдан этилген щитлени темир чыбыкъла бла багъаналагъа джангыдан къысыб бегитгенден сора, арыгъан санларын бошлай, дюкгюч юсюне олтуруб, джумушакъ къарамын узакъдагъы Къая – Тюбю таулагъа иеди. Ол кёзюуде алтын Кюнню нюрлю таякълары табигъатны уята башлайдыла.

Чапракъланы юслеринде суу тамчыла джылтырайдыла, булбулла, башха джыпчыкъла,

кьюуаныб, джырлайдыла. Асхат малларын кютерге деб, ранны татымлы отлауна, кюн бет таба бурады. Кьойла отлай, кюнню зенит заманы джууукьлаша, кьарачай тукьумлу тири кьойла бёлек - бёлек болуб, исселей, маркьа кьозула, ёрге секириб, ойнайдыла. Асхат, тегерекге кьараб, хар зат рахат, иги болгьанына джюрегин баса, дорбунну башында тургьан мазаллы акь ташны юсюне олтуруб, сыбызгьыда согьа туруб, кеси да эсгермей кьалкьыб кьалады. Бёлек заман озуб, уянады. Джохар сахтияндан этилген хром чурукьларын тарта ёрге туруб, тегерегине кьарайды. Кюн одаргы джылтырай, батышха джетиб, кьойла бир-бирине эришгенча, солум кырдыкдан таууш этдириб джырта, салкьын тау аяз да аланы сылай, акьырын ура эди. Кьаяны юсюнде эртдеден ёсген алма терек да алмаларын кёлтюралмай, бутакьлары энишге салыныб тургьанды. Арлакьда мер-мер ташла джылтырайдыла.

Асхат, акьырын-акьырын атлай, сюрюуюню ызындан бара, кьошха джетерге, чууакь кёкню кюмюш джулдузла джасагьан эдиле. Ол, чайыр чыракьланы тамызыгьында от этиб, аш джылытыб итлерине бериб

алай олтурганлай, кьонгурау ауазлары шошлукъну буза, Мурат бла Марат келиб къаладыла. Джашла, атларыны джюклерин алыб, алагъа эки аякълы кишенле салыб, къошха киредиле. Асхат бла джылы саламлашхандан сора, тепсиге дамлы ушхуур салыб, ашсыз къоюб кетген нёгерлерине:

- Бир аууз ач, ораза тутдурдукъ, – деб, тенглерине джумушакъ къарамларын бурадыла.

Ол заманда толган Айны джарыгъы, кечени кёлеккесин кетериб, айбатлы тауланы, ёзенлени джарыта эди. «Къая Башында» гылын къушну къычырган тауушу эшитиле, тёппелери кёкге джетген джитиле таурухха бёленгенча кёрюне эдиле.

Мурат бла Марат, элге барыб, эрлай къайтыб къалалмадыла. Аланы тийреде бир суйген тенглери ауушуб, арбаз адамдан толуб тура эди. Къошда къалган нёгерлери бла малларына джюреклери бек къайгырса да, ала къайгъы сёзге келген адамла чачылмай турганлай кетиб къалалмадыла. Арадан кюнле оздула. Ол заманны ичинде къошда мал, адам да джарсыргъа боллукъ эди.

Асхат керти, деменгили, асыулу, ишни бек суйген, малла ючюн тамам кюрешген адам болгъаны ючюн, къошда чарпыу джокъ эди.

Мурат бла Марат, бир джаны бла кечигиб келгенлерине уялыб, къыйналыб, экинчи джаны бла къош джарсымай тургъанына къууаныб, Асхатха кёб алгъыш этиб:

«Сеннге Минги Тауну ауурлугъун салсанг да, кёлтюраллыкъгъа санайды элибиз, сен огъурлу, берекетли, деменгили, хурметли адамса. Сен Къадамаса, Къадама!» – дейдиле.

ТАУЛУ БЛА ТЕКЕ

Таурухлу мийик таула, акъ джамчыларын кийиб, кюнню тубюнде кёзню къамата, джылтырайдыла. Къая къырыкъдан келген чокъуракъ суучукъну кёксюл толкъунлары, ойнай, бир-бирин къууа, акъгъан джерлеринде кёмюк эте, шууулдай барадыла. Тау къююнлада, кюн бетледе джер-джерде къарчыкъла эриб, тегерек ала кийизча, эсленеди.

Адамла, къараб, узакъда табхырчыкъны ёрге джанында сыртлыкъда, чегет бауур таба, кетиб баргъан акъ кийикни кёредиле.

Ол узакъ кеталлыкъ тюлдю, кеси да асхаб баргъаннга ушайды, чыгъайыкъ да аны урайыкъ, - деген ауазла эшитиле, джыйылгъанла шокларын алыргъа юйлерине чабыб кетедиле. Таулу ол кёзюуде, тесукъа этген атча, ары-бери бара туруб, ашыкъ-бушукъ эте, джулдуз къашхалы кёк аджирини юсюне джерин да салмагъанлай, джайдакълай миниб, кийик былай ары барыр, деген джер таба айланады. Ичинден, сюрююнден къалай айырылды, адамлагъа былай джууукъ нек келиб

айланады, кьоркъмаймыды, не болгъанды экен, деб сагъыш эте барады. Джюреги тынгысыз ура, джаргамладан, тикледен, кьулакъландан ётюб, тюз джерге чыкьгъанында, уллу къая ташны джанындан аны таба келе тургъан текеге тюртюлюб къалады. Ол да, аны кёрюб, сын къатады. Ариу узун мюйюзлери, юсюнде туюго джылтырай, теке адамгъа къарайды. Ала, бир-бирлерине бёлек заманны туура турадыла.

Ай медет, кимле эселе да текени юйюрюн чачхандыла. Эчкилени шкокла бла атхан болур эдиле, бутунда окъ джарасы бла акъ текени илгиздик этиб сюргендиле. Асыры бек инджилгенден къачалгъан да эталмайды. Аны джюрегин уллу бушуу басханды. Ол сюрюуюню юсюнден сагъыш этеди.

– Эчкиле не болдула, сау-эсенмидиле экен? – деб, аны джюрегини чанчханы танылады. Текени кёзлеринден бурчакъ - бурчакъ тёнгереп, джыламукъла агъадыла.

Джарлыгъа къайда да кюн джокъду, дей, бу затха сейир тамаша болады. Табигъатны сакълаучу кийик джаныуарны бетин джыламукъ суу джуугъанын биринчи кере кёреди. Аны мыдах, ётгюр къарамында:

- Кимге хата этгенме мен, нек кьоймайдыла рахат джашаргъа? Юйюрюм бла бирге, мийик таулары кьююналарында-боюналарында тура эдим. Биз, буз сюммеклени джалаб, чокьуракъ сууладан уртлай эдик. Тау этеклеге эне барыб, чынар, кьайын, такьюзюк тереклени шуулдагъан чапракъларын, аланы тюблеринде, кьатларында солум хансладан, бир джанына джаякъланб гелеу кырдыкдан отлаб, ызыбызгъа чыгъыб, джуртубузду алай джашай эдик. Адамла бир сериун да болмайдыла. Бизни кьурутургъа излейдиле, энди кёб да кьалмагъанбыз. Зорлукъ, артыкълукъ этиу тохтарыкъларымыды? — деген сагъышы ачыкъл эслене, ол сююзюлген кёзлерин бир джаба, бир ача, мыдах кьарайды. Ол кёзюуде, таулары башында кюртле мыдах джылтырагъанча кёрюнедиле. Рандан акъгъан кьара суучукъл, ташдан-ташха тунакъл, такьыр саркьады. Таулу атыны юсюнден тюшюб, акъыртын аны кьатына барады. Таулудан кесине хата джетмезлигин билген болур эди, теке сюелген джеринден тебмегенлей турады. Ариу айтыб, башын, юсюн сылаб, табигъатчы аны кесине илешдиреди. Алайда ала бир-бирин ангылайдыла. Таулу

текени биргесине алады. Ол, атын адежге тутуб,
джаяулай кърны джырыб, теке да къатында, сау-эсен
юйюне барыб, арбазына киреди.

2

Эртденнгиде сууукъ болса да, кышхы табигъатны
ариулугъу адамны джюрегин къууандырады. Таза, тау
хауаны дарман ийиси учунмакълыкъ береди. Къалай
ариудула, узакъдагъы джитиле! Чыгъыб келген багъыр
тазны алтын таякъларыны тубюнде ала, чыракълача,
джанадыла. Мийикледен буз къаблада, саркъыб келген
чокъуракъ суула энишге тюше, кёксюл Къобаннга
къошуладыла. Бу ариулукъну, сейирликни, игиликни сезе
билгени ючюн Таулу, Уллу Аллаха махтаула бере,
къонагъы таба айланады.

- Джарлы теке не этеди экен, тар бууннга джыйыб,
аны бек кыйнагъандыла. Сюрюююн кау-куу этгендиле.
Аллай зат огъуранылмазгъа керекди. Аллахдан
къоркъгъан, тюз иннетли адам алай этерик тюлдю, деген
сагъышла аны баса, баугъа кириб къарайды. Кийик
джаныуар, сыртындан тюшюб, аякъларын созуб,
къымылдамай, къанганы юсюнде джатады. Ол, кёб

заманны джыртхычладан башын кьутхара, джанлаб джюрюгенди. Ауур окъ джарасы кыйнагъан аягъын суюрей, джашауун сакъларгъа бютеу къарыуун да салыб, дыгалас этиб кюрешгенди. Былайда джюреги рахатлыкъ табханында, кирпич къакъмай, къая кириуден-кириуге секириб айланган кийик теке, несин да билмей, джукъугъа сингнгенди. Аны ол болумда кёрген Таулу акъыртын чыгъыб кетеди. Теке уянгандан сора, барыб, аны джарасын дарман суу бла джууб, балхам джагъыб, багъыб башлайды. Джарлы кёлю – джарыкъ дегенлей, теке Таулугъа иги илешеди. Алай бла заман бара, кюнле ёте, къыш, акъ джамчысын тешиб, кёзюуню джумушакъ джазгъа береди.

Табигъат джашил кийимин толу киеди. Тёгерек джашнайды. Тауладан ургъан салкъын джаз аязчыкъ джылы ийнакълайды. Суу шоркъала, тауда бурулуб ургъан хыны джелча, шууудаб, келедиле. Кёк чууакъды, кём-кёкдю. Аны ариулугъу кёзюнгю къаматады. Къурт, къамыжакъ, хар зат къышхы джукъудан уянады. Заман кетсе, бушуу да унутулады деген айтыу хар болумда да джюрекге бирча келишмей кёреме. Текени джарасы сау

болуб, санлары силкинселе да, аны джюрегин ауур мыдахлыкъ, бушу басыбды. Аллына салынган биченни акъыртын ашайды. Хар чёбню къабыб чайнагъаны сайын юйюрю, сюрюую, нёгерлери кёзюне кёрюнюб, къабыны тамагъына тыгъылады, джюреги мыдыхча, кюеди. Ол эркинлик, насыб излейди. Джашауну джарыкъ сюйюмюн кёзлери бла кёрюб, нёгерлери бла мамырлы джашау къураргъа мурат этеди.

- Артыкълыкъ, зорлукъ, хатерсизлик джашауда орун алмасынла, джюрекледен улуу кёллюлюк болмасын, джерни юсюнде башхагъа къыйынлыкъ келтирирге излегенни муратлары толмасынла, къоркъууда, къуугъунда, бир джан да джашамасын, артыкълыкъны юсюнде аш табыб биреу ашамасын, - деб, кёзлерине бушуу къан ура, теке къыйналгъандан тишлерин къысады.

Таулу текени джюрек джарсыуун терен сезеди, бушууна къайгъырады. Алай а не келсин, аны нёгерлерин къайдан табсын? Аланы къалайлада излерге кереклисини юсюнден сагъыш эте, таулары джашы, кёб кечесин джукъусуз ашыргъанды.

- Эчкиле джууукъ джерледе болмазла. Энишге тюшселе, алларын джау сакъларыкъды. Айхай, кереклиси чакълы бирни табыб тохтагъан адам бусагъатда азды. Бир къауумла Аллахдан да къоркъмайдыла, керек болса, болмаса да кёргенлерин уруб айланадыла. Кийик джаныуарлагъа уллу хыянатлыкъ саладыла. Ол иги тюлдю. Адам этген иши ючюн, эргде-кеч болса да, джууаб берликди. Бизни кийикли таула сабырлыкъгъа бёленселе иги боллукъ эди, деб сагъышланады ол.

3

Джашил къапталын юсюне кие, джаз, кючюне киреди. Джер Анагъа ханс чыгъыб, джашил гюлле чагъадыла. Бал чибинле, хансдан-хансгъа къона, учуб барадыла. Шош эртденде татлы булбул джырла ачыкъ эшитиледиле. Энци мала: къойла, тууарла, эчкиле, атла гелеу сыртлада кютюледиле. Аланы солум хансны джыртхан тауушлары эшитиледиле.

Таулу, кёб сагъыш этиб, текеге юйюрюн табдырыргъа керекди, деген оюмда тохтайды. Ол, къынгырбоюн аджирине джерин салыб, айынларын къаты тартыб, джамчысын къанджыгъагъа къысыб,

артмакълагъа сауут-саба, азыкъ алыб, суйген атына узакъ джолоучу боллукъларын сездиреди. Не тукъум болумда да иесине кертилей къалгъан аджир Таулуну муратын ангылайды. Ол, силкиниб, аякъларын къагъыб, шын туруб, аягъы тутхан джерге, къушча, терк джетеригин билдиреди. Таулагъа тебрериклерин сезген текени да, ачы сууукъ кючлеб, къара булут басыб тургъан джюрегине джарыкъ кюнню алтын таягъыны ышанмакълыкъ джылыуу тие башлайды. Аны кёкюрегини теренинде, юйюрюю, нёгерлерими табар эсем а, деген умутуну джилтинчиги джанады. Санларына джылыуу уруб силкиннгенинде, юсюндеги кюмюш пуху, тенгизни толкъунларыча чайкъалыб, ол юйюрюне ашыгъады.

Таулу огъурлу, чырайлы, кирсиз джюрекли адам, акъыллы сёлешеди. Сууукъ болгъан хар джан джылыныргъа излегенча, анга алай юйюрсюнеди. Башхалагъа къыйналгъан, аланы джарсыуларына къайгъыргъан аны баш шартыды. Ариу халиси, бет нюрю, ишленмеклиги адамланы, джаныуарланы да кесине илешдиреди. Бу джол да алай болду.

Къутхарыллыгъындан тюнгюлген джарлы теке андан болушлукъ изледи. Огъурлугъа, ашхыгъа, тюзге кесин берди. Джангылмады. Таулу, анга къараб, аш-суу табдырыб, аякъ юсюне салгъанды. Энди текени кесини джуртуна – мийк таулары тѣпелерине, Ай бла джуддузла таулагъа джууукъ болгъан джерге элтеди.

Танг атады. Тулу кѣк аджирине миниб, теке да биргесине джолгъа атланады. Ала, кюн тиер заманга мийик таулагъа узакъ кетедиле.

- Машалла – дейди Таулу. – Къалай ариуду тѣгерек, табигъатны къайсы бир заманы да адам сукъланырчады. Салкъын тау аязчыкъ мийик ёсген тереклени чапракъларын сылайды, ёсюмлени, сейирлик таулары ийнакълайды. Тау джитиле, кѣкге джете, сынджырны тогъайларыча, тизилгендиле. Бу ариу, дамы джуртлада Аллах адамлары джашатады. Бизге берилген аллай мийик сыйгъа, тыйыншлы болургъа керекбиз, деб сагъыш эте барады. Заман тюшге джете, Таулу, суусуз къазан къайната, аты бла текеге аууз кирлерин алыргъа къояды. Бир кесекден ала андан ары джолларына тебрейдиле. Юч кюнню барыб, тау джайлыкъадан ётюб,

Минги Тауну кириш къа яларына джетедиле. Атын алайда къоюб, акъырын аякъ тюз басар дегенлей, ол текени ызындан джаныуарла джюрюген сокъмакъда, акъыртын-акъыртын ёрге чыгъыб барады. Ала экиси да, сюрююню излеб, кече бла кюнню джюрюйдюле. Юсюнде акъ кёлеги, белинде кюмюш белибауу бла къарачай къамасы Ай джарыкъда джылтырай, бир мийик ауушну башында табигъатчы нартюх гырджын, теке да мюрзеу къабадыла. Ала, кишиден болушлукъ табмай, эчкилеге джолукъмагъанларына къыйнала, сабыр тюбю сары алтын дегенлей, сабырларын басыб сакълайдыла. Текени санлары къыйналгъандан кюеди. Ол иги умут этеди, алай а джюреги анга тынгыламайды.

Танг белги бериб, акъ нюр табигъатха рахат тегюлген заманда ала экиси да, бир-бирлерине къысылыб джатыб тургъанлай, теке, секириб туруб, бурнун ёрге тутады. Ол нелени эседа ийислерин ангылайды. Джити ташны юсюне миниб, арт аякъларында шын туруб, кесини тилинде таууш этеди. Кюрт басхан ауушлада аны зынгырдауукъ ауазы узакъгъа ачыкъ эшитиледи. Къайдан эседа анга джууаб береди. Ол тик къаялада,

зыгъырлада ташдан-ташха секире, нёгерини кёзюнден ташаяды.

Таулу, текени къайры кетгенни, кимлеге къууаныб чабханын толу билмеса да, сюрюююн табарыгына ышанады. Ол, терен чауулагъа, узакъдагы бугъойлагъа, тау кёлча, кёгериб тургъан чууакъ кёкге къараб зауукълана тургъанлай, къаты сууукъ джел келиб, аны ызындан, мамукъча, бир акъ тубан джерни басады. Минги Тауну башына, кыбба-кыбба болуб, булутла чырмаладыла. Таулу, ышыкъ джер излеи энишгерекге тюшюб, сокъмакъны къатында къаядан азау чыкыгъан ташны джанына кысылады. Эки-юч атламдан узакъда джукъ кёрюнмейди. Аны юсюне да ол къалайда болгъанын билмейди. Текени ызындан барыб тургъанды да, танымагъан джеринде кългъанды. Джюреги тынгысыз урса да, эсин аман сагъышлагъа бошламазгъа кюрешеди...

- Кюн узунду, тубан ачылыр. Мен, излеи кетиб, джол ышан табыб ызыма тюшерме. Былайда бузларыкъ неда ачдан ёллюк тюлме. Теке юйюрюн табха эди ансы, меннге бир мадар болур эди, деб сагъыш этеди. Кюнорта

да, экинди да озуб, ашхам джууукълаша башлайды. Тубан не аз да ачылыргъа излемейди. Ол къара къанатларын джайыб, хыны тюрсюн ала барады. Бир кёзюуде Таулу текени кычыргъанын эшитеди. Ол да таууш этеди. Джашны илгендире, ызындан да сюрюую тизилиб, теке бир джанындан чыгъыб къалады. Таулу бек къууанады. Ол текени алгъышлай, аны сылай, къайдагъысын да унутуб, ёрге-ёрге секире келиб къаядан кетерге тебрегенлей, теке мюйюзю бла тутуб, чауулгъа салыннган нёгерин таргыб чыгъарады. Бир кесекден къаралыб, хыны тюрсюн алыб тургъан тубанны джырыб, теке эчкилери бла алда, джаш да ызларындан, энишге тебрейдиле. Тюше-тюше, ала тау этеклеге джетедиле. Алайда кюн ачыкъ эди. Къарангы ашхамны къанатлары джерни юсюн джабхан заман болуб барады. Теке, джашны къатына келиб, бир кесекни аны къолуна башын салыб турады. Адан сора арлакъда аны сакълаб тургъан сюрюуюне айланады. Ызына бурулуб нёгерине экинчи кере да къарайды. Ол кёзюуде Таулу аны кёзюнден джылтыраб чыкыгъан къууанч джыламукъну эслейди. Ол Таулуну да къууанчы эди. Теке алларында, эчкиле да

шын туруб бир-бирлери бла ойнай, ауушха ёрлей бара,
кёксюл тубанда ташаядыла.

Джигер таулу, кёзлеринден тамгъан джыламукъланы
да сюрте, теке муратына джетгенине къууана, аны
сакълаб тургъан ингичгебел аджирине миниб, Аллахдан
теке бла аны юйюрюне рахат джашау тилей, эли таба
айланады.

АЙ БЛА МЕН

Ай, къарангыны къроратыб, джерни юсюне джарыгъын тегеди. Кечеги джолоучулагъа, малчылагъа, башхалагъа аны магъанасы уллуду.

Ариулукъну сезиу адамны джюрегинде гитче заманындан кърозгъалады. Сюймеклик: атагъа, анагъа, эгечге, кърнашха, тиширыугъа, эркишиге, табигъатха, кекге, джерге, Айгъа, Кюннге, джулдузлагъа. Сюе билген насыблыды, сюе билмеген сокърду, дейдиле. Аллаху Тагъала бизге саугъагъа берген ариулукъну сюерге Адам улу борчлуду.

Мен да сюеме, кекню, Кюнню, Айны, джулдузланы. Кече ишлесем, джолоучулукъда болсам, кърангыны джарыкъ этиб, Ай меннге, мийикден ышарыб, кърарайды. Бу сейир загны джаратхан Аллаху мен махтаула береме.

1980-чы джыл халкъымы тау джайлыкъларыны биринде Гошях Сыртда малчы болуб тура эдим. Ол салкъын джерде, тау аязны джырына тынгылай, солум хансны таууш этдириб, бирден джыртыб отлагъан семиз

кьойла бла маркъа кьозуланы кюте эдим. Бизни стауатдан узакъ болмайын орналгъан хоншу кьошла бар эдиле. Малчыла Айны болгъанына бек кьууанадыла. Кече гезет эте, сюрюуню тегерегине айлана, ала Ай бла селешедиле, аны кеслерине негер этиб. Гошаях Сыртны мийиклигинден кьарагъан адам: кьыбылада Тамчы заводну, Шималда Гошаях Кьаланы, батышда терен ёзенни ичинде талаланы джасагъан кьарачай элени, кюмюш чучхурча, джылтырай баргъан Кьобанны керлюкдю. Бизни халкъны арасында акъылманла хар заманда да болгъанлай тургъандыла. Анга шагъатды туугъан джуртунг – алтын бешик деген айтыу. Уллу Аллах саугъа этиб берген бу таурухлу джуртуму мен бир джерге да ауушдурмайма.

Къарангы болуб, малланы орунларына джыйыб, кьошда этиллик джумуланы тындыргъандан сора, кечени ауурлугъу кетиб, бир атха миниб, экинчини адежге тутуб, элге атланама. Стауатда гитче кьарнашларым кьаладыла. Атланы косилкагъа джегиб, биченликни чалыб, грабле бла джыйыб, маллагъа кьышха аш хазырларгъа керекди.

Гошаях Сыртдан Уллу Айыргъа тюшген машина

джол тикди, ууакъ ташлыды, зыгъырлыды. Алайын онглаб, Уллу Айырдан Къая Тюбюне элтген кенделен, сыйдам джолну келеме. Бир кычырымдан, узакъ кетген къая таш кыбыргъаны тюбю бла дуппурлу, чунгурлу джолну кетиб барама. Кече, кюндюзча, жарыкъды. Ай негерим, толуп, тѣп – тѣгерек болгъанды. Кѣкде бир булут джокъду. Джулдузла, бир – бирлерине эришгенча, жарыкъ джанадыла. Ай бла джулдузла, мени бла ушакъ эте, кѣкде джомакъла кыурайдыла. Тѣгерегимде талала, чынгыл къаяла, ууакъ ѳзенле, уллу къадау ташла, гюрюлдеб саркъгъан шоркъалы суула ачыкъ кѣрюнедиле. Кечеги табигъатны шолугъун глын кыушланы кычырыкълары, каскаланы джырлары, узакъда бѣрю улугъан, чакъан тауушла бузадыла. Бѣгек таула, деулеча, сюеледиле. Бу кечеги ариулукъну бир кѣрген ѳмюрюне унутмаз.

Мен Къая Тюбюню айланч – буйланч джолун букъулата, Акъ Къаяны джаны бла, джукъдан юркмесин деб, атымы джюгенин къаты тутуб барама. Бир кесекден, тауланы ортасында, чунгурда орналгъан, кюмюш тамчыча, джылтырай тургъан кѣлге джетеме. Аны сууу

джолну юсю бла эки – юч кычырым теренлиги болгъан ёзеннге саркыб куюлады. Кече салкын болса да, кызыу джюрюгенден юслерин тер ургъан атларымы тохтатыб, чокъуракъдан ичиреме.

Джер уллу тешик болуб, аны тюбю бла уруб баргъан къобандан суу ёрге чыгады. Кёлню ортасына дери киргенни, суу тартыб тереннге алыб кетеди. Ол тюбсюздю, деучендиле акъылман къартла. Мында чабакъла да бардыла. Элледен чабакъчыла келиб, шатырларын куюруб, бир – бирде былайда чабакъ тутадыла.

Салкын джерде кечеги хауа гюл ийисден толуду. Сейирсиниб, ариу кёлге къарайма. Анда, кюзгюдеча, Айны кёреме. Ол, таза сууда джууунады. Бир бата, бир чыгъа, куюаныб джюзеди. Меннге къараб ышара ийнакъ джарыкъ тегеди. Акъырын ургъан тау аязчыкъ куюрагъан ууакъ толкъунланы юслеринде аламатды.

Тенгим, кенгде нек сюелесе? Кир да кел, бирге джууунайыкъ, деб, кесине чакъырады. Анга кирпич къакъмай къарайма. Мени да келеди джууунурум.

Ай – ышарыу сезимими къозгъайды, сезим а –

ышаныуну. Мен суйген кызымы кэзюме кёргюзюб,
Айны анга ушатыб, аккылымы, эсими, сезимими ары
иеме. Ай бла менден сора тегерекде башха бир зат
джокьду. Суйген шохум мени тохтаусуз чакьырады.
Кесими тыялмай, мен да хазыр болганма, сууга терен
кириб, Ай бла бирге ойнарга, джюзерге. Кыуанч
тыбырлы болуб, неми да унутуб, аны бла селешеме. Ол,
джарыкь джырын джырай, кьарамы бла мени
кьучакьлайды. Андан кезлерими алалмайма. Ай, сезле
бла айталмазча, алай ариуду. Джайылады, джыйылады,
тегюледи, бир узун, бир биягынлай теп – тегерек
болады. Меннге кьанатла битиб, сары ильяхинлей, учуб
кекге чыкьганча болама. Джюрегими кьыллары минг
макьам согьуб джырайдыла. Кыуанчым уллуду.
Сейирлик Айдан башха джукьну кермейме. Ол , мени
кесине чакьыра, кюледи, ойнайды, сууда рахат джюзеди.
Суймеклик кьучагын кериб, мени кесине тартады. Бу
кэзюуде, бютеу дуняда, кьуру экибизбиз Ай бла мен.

**АКЪЫЛ ЁМЮРЛЕНИ
ДЖАРЫТАДЫ**

**АВТОР КЪУРАГЪАН
КЪАНАТЛЫ СЁЗЛЕ БЛА ОЙЛА**

* * *

Уллайгъандан къачма, бурма анга арт,
Сен да боллукъса, аны кибиб къарт.

* * *

Керти болады этген антына,
Акъылман, сынчы, джараб халкъына.

* * *

Атангы, анангы кёлуне джетиб,
Дунияда джаша, сууаблыкъ этиб.

* * *

Керти фахму къалмаз билдирмей кесин,
Бютеулей бурмайын халкъыны эсин.

* * *

Эринчек, юсюнде адетин кьоймаз,
Ол олтургъандан, джатхандан тоймаз.

* * *

Фахмусу болгъан, алтын тау къаяд,
Дуппукъ, тюзде да баралмай, таяд.

* * *

Иннети тюз, сууаб иш этед,
Ол кёб адамны кёлюне джетед.

* * *

Билимли, насыб таудан къаратыр,
Билимсиз, дюрген, халкъын джылатыр.

* * *

Ишлеген тишлер, кьуру да ол токъ,
Урунмагъанны джарыкъ кюню джокъ.

* * *

Алдамагъанны, халкъ сыйлайд, джакълайд,
Ётюрюкчюню джаханим сакълайд.

* * *

Эринчек, хылеу ынгычхай турур,
Джигерни джолу насыбдан толур.

* * *

Халал, онгсузгъа болушлукъ этер,
Эки дуняда да хорламгъа джетер.

* * *

Къарыусузгъа берсенг минг болуб къайтыр,
Бюсюреу этиб, халкъ алгъыш айтыр.

* * *

Ёксюзню рысхысы болад аманат,
Анга къол джетдирме, этме хыянат.

* * *

Сют боллукъду зорлукъгъа дуньяда,
Джашаб турса да, алтын уяда.

* * *

Керек кюн бармасанг, киши сый бермез,
Къууансанг, джыласанг да киши келмез.

* * *

Ашхы атаны сыйы, баланы кѣлтюрюр,
Аманныкъы уа саулай ѣлтюрюр.

* * *

Акъыллы атлау къууанч келтирир,
Оюмсуз джюрюген кесин ѣлтюрюр.

* * *

Аз сѣлешгенни насыбы тутар,
Тилин гыймагъанны джаханим джутар.

* * *

Тилекчи къутхарыр кесини башын,
Табар дуняда сууаблы ашын.

* * *

Аллахха табыныу игиликни джолуд,
Аны хазнасы, къутхарыудан голуд.

* * *

Ислам дин насыбыд бютеулей джерни,
Кючюд, хурметид, ийнаннган эрни.

* * *

Ёксюз хакъ ашагъан азабда турур,
Гюнахлыны уа шыбыла урур.

* * *

Тенглик багъалыд, сыйлыд минг байдан,
Аны нюрю джарыкъ Кюн бла Айдан.

* * *

Ишни эбин билген акъыллы усад,
Оюм этмегенни тангы кеч атад.

* * *

Адамгъа къуру да керекди уят,
Гюнах этмей джашагъан, ол къаяд.

* * *

Биреу харам байлыкъны иесид,
Закон да, джорукъ да сюд да кесид.

* * *

Амандан аман акъыл тууад,
Ол игини аман бла джууад.

* * *

Ачылулукъ, аманлыкъны тылпыууд,
Огъурсузлукъ бла гюнахлыкъны уууд.

* * *

Дертчи, гюнахлыкъны тутуругъуд,
Кечиучю, сууаблыкъны джулдузуд.

* * *

Огъурлу, тюз тенгле сууаблылалла,
Аллахны аллында джууаблылалла.

* * *

Аллаха ийнаныу тюзлюкге бурад,
Иште, джашауда да бегиб турад.

* * *

Алгъыш джюрекни нюр къанатыд,
Хар огъурлуну джашау шартыд.

* * *

Джарыкълыкъ, къууанчны баш бутагъыд,
Кёлсюзлюк мыдахлыкъны джагъыд.

* * *

Кесинги этерге излесенг мутхуз,
Сагъышынг боллукъду къаб - къара къундуз.

* * *

Къыйынлыкъ келсе, бюгюлмейин тѣз,
Тышына чыгъарма джыламукъ, бир сѣз.

* * *

Акъылынг бла этиучю бол ишинги,
Биреуге билеме азау тишинги.

* * *

Халал урунуб этсенг тирилик,
Минг къат табарса насыб, игилик.

* * *

Билим бла акъыл таудан адурур,
Тюзлюкню джолу нюрню джадурур.

* * *

Къураб, джан салгъан боллукъну билед,
Джашау бергени ачыкъ кёрюнед.

* * *

Акъылсыз джел ургъан джанына барыр,
Ол, табыб джолну чабыб айланыр.

* * *

Базманчы алдаса азаб къучакълар,
Тюз чегиучюню саугъа ийнакълар.

* * *

Тёлеуюнг болса, бууар бойнунгдан,
Кюйдюрюб, тыяр джашау джолунгдан.

* * *

Ётюрюкчю излегинин табар,
Алдау кесини тыбырын джабар.

* * *

Чачхан, джандыргъан ачы абынад,
Шынкъартны отунда кеси къабынад.

* * *

Борчу тюбетир адамны айыбына,
Азабы кишен салдырыр аягына.

* * *

Улху, ачылыб кёрюнюб кенгнге,
Уллу гюнахха саналыр тенгнге.

* * *

Джер джипкил болса, битим ёсдюрюр,
Ёсюмлюклени ёрге кёлтюрюр.

* * *

Хыйнычы джин харифлени джазад,
Алдаб, биреуге азаб ур къазад.

* * *

Керти адам тыяр кесин тыйгычдан,
Заранлы чыкъмаз къара джыйгычдан.

* * *

Шохлукъгъа кертини джюреги бай,
Башханы суймегенни кёлю сай.

* * *

Ёмюрлюк олду, адамны къурагъан,
Инсан не этер деб, сынаб къарагъан.

* * *

Ашхы адам къарыусузгъа джарар,
Аман а – онгсунмай терсине къарар.

* * *

Сагъайтыу инсаннга эсин табдырыр,
Дюлдюрге миндириб, чарсха чабдырыр.

* * *

Башханы тюзюне бургъан тау гюлчад,
Терсейтген, аджашдыргъан, джалын кюлчад.

* * *

Къаугъачы, бузукъчу терк джууаб берир,
Джаханим отунда джаныб ол эрир.

* * *

Джерге уруннганны кёб рысхы сакълар
Саббаны суймегенни джокълукъ джакълар.

* * *

Башханы багъалатхан, кеси сыйлы болур,
Уллуну къачын кёрмеген сыйсызлыкъдан толур.

* * *

Игисе, игисе дей турсанг, аман да иги болур,
Аллайны джюреги къууанчдан, нюрден толур.

* * *

Аман, аман деб турсанг, иги аман болур,
Ол адамны джюреги мыдахлыкьдан толур.

* * *

Табигъатда мамырлыкь джайгъанны кенгнге,
Таула санайдыла кеслерине тенгнге.

* * *

Башчылыкь кёбню унутдурад эсин,
Терсине элтед, алджатыб кесин.

* * *

Хунерлик саугъа тюз джолну кёргюзед
Акьыл бла сезимде балыкьча, джюзед.

* * *

Узакьлыкь тартыр адамны кесине,
Ашхы умут орнатыб сезимине.

* * *

Саулукъну джолу – тири кымылдау,
Бошбоюнлукъгъа болуб турад дау.

* * *

Ёксюзге болушуб биреу ханс чалыр,
Сууаб базманына кёб саугъа салыр.

* * *

Ашхылыкъны чучхуру мийикден агъар,
Аны сейир дарманы кёблеге джарар.

* * *

Алимле ишлейле илмуда къала,
Къуллаукъ этедиле халкълагъа ала.

* * *

Сейирлик намысны ашхы юлгюсю,
Болур джашауну кюмюш кюзгюсю.

* * *

Адамны къаргъагъан къаргъышлы болур,
Алгъыш айтхан а игиликден толур.

* * *

Хайырлы чуругъун онгуна киер,
Бошбоюн, бечел, солун бек сюер.

* * *

Къаджыкъмай кюрешген джарыкъ юй ишлер,
Эринчек, сойланыб, сезимин кючлер.

* * *

Башхагъа ур къазгъан зарлыкъдан толуб,
Кеси тюшер ары азаблы болуб.

* * *

Мамырлы джашауда гюлле ёсерле,
Къаугъалы джерде джанар кёсёуле.

* * *

Халал урунган, халал ашар,
Харам хакълы гюнахлы джашар.

* * *

Джюреги ачыкъны нюрю тегюлюр,
Зарлыкъ тутхан кюлге кемюлюр.

* * *

Асыл адам хоншугъа, тийреге джарар,
Осал а бугъуб арбазындан къарар.

* * *

Ашхы адам аямаз къарыуун, кесин да,
Хыйлачы терен джашырыр несин да.

* * *

Кенг джюрекли шохлукъну хауасын солур,
Арбазы джууугъундан, тенгинден толур.

* * *

Эртде тургъан, ишлеген эркин ашар,
Кече, кюн джатхан кыйналыб джашар.

* * *

Сабырды, акъыллыд, рахат ойлашхан,
Терс акъыл, дамсызд хаман даулашхан.

* * *

Шохлукъ тутханны джюреги кенг,
Тенгсиз тургъан кьюу чёбге тенг.

* * *

Адамланы сую билген кьюуанч, насыбды,
Аны сезе билмеген керти джазыкъды.

* * *

Саркыгъан суучукъ тенгизге джетер,
Тохтаб тургъан а джокъ болуб кетер.

* * *

Танга къууанган, джарыкъ танг кибик,
Аны эслемеген насыбсыз тик.

* * *

Кюнден джылыу алад дунияны юсю,
Ол болмаса, бузларыгъед джерни джюзю.

* * *

Саламлашыу инсанны борчуд,
Саламлашмагъан адамны тотуд.

* * *

Акъыллылыкъны шарты,
Болмайд ёмюрню къарты.

* * *

Эринчек ишни баджармаз,
Таджал адам джарты къоймаз.

* * *

Терен оюмлу джунчумаз,
Урунмайын бир кюн турмаз.

* * *

Къынгыр къыйыгына атлар,
Ол терсликни чыгын къатлар.

* * *

Бек ашыкъгъан терк арыр,
Сериуюн узакъ барыр.

* * *

Менме деген, абыныр,
Мыдых отча, къабыныр.

* * *

Иги игилик этед,
Аман аман бла кетед.

* * *

Ишлеген хар адам айныр,
Халал кыйын бла байыныр.

* * *

Балта алсанг кьолунга,
Рысхы джауар джолунга.

* * *

Чёгюч бла урсанг чюйню,
Ишлерсе кьала юйню.

* * *

Мычхыны багъалатхан,
Боллукъду халкъ джаратхан.

* * *

Оракъ тутхан кьолунда,
Айныр джашау джолунда.

* * *

Разылыкъ берсе биреу – биреуге,
Ушайды аллай алтын тиреуге.

- Джюреги кирни бети джарымаз.
- Билими болмагъан къара сокъурду.
- Уят, адамны этген ишиди, сыйыды.
- Хапарлы, билимни келечисиди.
- Билим, таркъаймазлыкъ хазнады.
- Айбат тюрсюн, джюрекни джырыды.
- Алтын Кюн, джашауну джылыууду.
- Башхагъа излегининги, кесинг табарса.
- Сабырлыкъ, байлыкъны башы.
- Ышангысыз, адам тюбсюз чунгурду.
- Адебсизлик, сыйсызлыкъны бузу, джелиди.
- Джауум, джерде, джашауну тутуругъуду.
- Иште мухоллукъ, джалкъаулукъну шартыды.
- Тутхучсузлукъ, джангылычны келечисиди.
- Джокълукъ, муаллыкъны, мыдах сагъышны туудурады.
- Къаты джюрекли, адамны аманыды.
- Хауасыз джер, джашауну ахырыды.
- Ишден къачхан джарлылыкъны туудурады.
- Чексизлик уллулукъну, патчахлыкъны шартыды.
- Ёлюмсюзлюк, бийликни танытады.

- Иш саулуь сакълагъан дарманды.
- Тенглик ышангылы байлыкъды.
- Сюймеклик, джашауну тутуругъуду.
- Акъылманлыкъ, алгъа къарагъан сезимди.
- Башханы кълюн джарыкъ этген бек насыбды.
- Татлы тилли джазгъы джылы Кюнчады.
- Аждагъан бла халал, халкъны таянчагъы.
- Ийнаныу, кертиликни къргюзеди.
- Тюз акъыл халалды, ышангылыды.
- Диннге къуллукъ этиу сыйлы борчду.
- Джюрекни талпыуу, къркге учурады.
- Халал джюреклини, акъылы да тюз.
- Кесинге излегенинги, башхагъа тедже.
- Сууаблыкъны тамалы – имаи, тюзлюк, кертилик.
- Тюз иннетли насыбдан толур.
- Сабырлыкъ, адамны хазнасыд.
- Тюзлюк тутхан тюзелир.
- Адамны акъылы ишинде танылыр.
- Таукеллик, джигерликни, джигитликни джулдузуд.
- Чемер къоллу, рысхыдан толур.
- Зорлукъ джетгенни тилеги тауну аудурур.

- Акъыл бла билим хорламны тамалы.
- Тюзлюк бла кертилик джашауну байрагъы.
- Ачыуланыучу гюнахлыкъгъа батад.
- Бетсизлик уятсызны джолуд.
- Джигерлик, ишни тѣзюмлю эрид.
- Чыдамлы, намыслы – адамны ашхысыд.
- Джаз, табигъатны суйген къонагъыд.
- Джай, джашауну сейир джомагъыд.
- Къач, берекетни гузаба заманыд.
- Къыш, сууукълукъну, бузлаууукъну ханыд.
- Иште амал билмеген, юлюшсюз къалыр.
- Хауа джанса иссилик адамланы кюйдюрюр.
- Ёксюз хакъгъа къатылгъан, ёксюзлюк сынар.
- Аманны сынамагъан, игини сезмез.
- Санларын къыйнагъан – мардасыз ишлеген.
- Аман бла башлагъан аман бла бошар.
- Ананы къаргъышы, балагъа джетмез.
- Аяулу, сыйлы тахтаны джарытыр.
- Окъуудан къачхан, билимсиз къалыр.
- Сыйы болгъан башханы сыйлар.
- Таукел адам таудан ауар.

- Шохлукъ къадамад, эмен киби́к бирд.
- Гитчеликден юреннген джашауда орнун алыр.
- Игилик этгеннге чомартлыкъ къайтыр.
- Тюз иннетли, ашхылыкъгъа тюбер.
- Иги хоншула татлы джашарла.
- Джумушакъ кёллю кёб сууаб алыр.
- Бетине уялгъан, сёзюне толу болур.
- Халал джюрек, халкъны къууанчид.
- Башханы суюген, кеси суююлюр.
- Аманат, джууаблылыкъны ёсдюред.
- Ышангылы адам багъалы хазнад.
- Разы болгъан, чомарт джюреклид.
- Джангур джерни юсюн джашнатыр.
- Тюзлюк тутханны джолу тюзелир.
- Кёкню байлыгыдыла сейир булутла.
- Тюз къуллукъ этиу, толу ийнаныуну билдиред.
- Джукъу, адамгъа кюч, къанат беред.
- Махтау тыйыншлылыкъны баш къылчыгъид.
- Ишсиз адам сёз бла джубаныр.
- Къартлыкъ адамны акъылман заманыд.
- Оюм, сагъыш этиу, заманны излемид.

- Аман кылыккылы кыутсуз кёрюнюр.
- Иссилик, хауаны ауур этер.
- Солуу тыйылса, джокъ болад джашау.
- Бирча сагыш этелле бир иннетлиле.
- Киштик чычанны кыанлы джаууд.
- Чибинлеу, адебсизликни кёргюзед.
- Джутлукъ бла кыызгъанчылыкъ, тарлыккыны шарты.
- Кынылыккы, джарашыулуккыну чачхан кючд.
- Марданы билиу аккылманны джолу.
- Джуууккыда турмагъан унутулургъа ёч.
- Ауруу бла инджиу тюшюнюню келечилери.
- Эссиз адам джууаблылыккыны унутуб кыояр.
- Сылтау этну, джюрек тарлыккыны чурумуд.
- Сагышлыны башы тубан, чарс.
- Кызыннган адам намысын атар.
- Сынамлы, чыныккыгъан, хар болумну хорлар.
- Таша хыйлалыккы кенг ачыккыланыр.

НАКЪЫРДАНЫ ТЁГЮЛЮУЮ

Авторну кысха чам хапарлары

ДЖАБЫШМАКЪ БЛА ДЖАНШАКЪ

Джабышмакъны шохларыны бири бир кюн уллу кърал саугъа алыргъа, Къарачай шахардан Черкескеге джол салгъанды. Джаншакъ анда къаллай бир тургъанын, не болумда келгенин, ким биледи, ол кюн тенгине не болуб къайтханыны хапарын айтырча болмайды. Экинчи кюн эртденнгиде Джабышмакъ, Джаншакъны фатарындан чыгъарыб, ётген кюн джолу къалай болгъаныны юсюнден кысха хапар соргъанды:

– Джашил паркда бара, орундукъдан къалай тургъанындан башлаб, незат ашагъанын, бетин-къолун къалай джуугъанын, нелени кийигенин, эшикге къалай чыкыгъанын, автобус сакълагъанын айтыб тебреген Джаншакъны сёзюне тынгылай туруб, сора аны тохтатыб:

– Ай юйюнге ашхылыкъ кирлик, муну былай созуб къалай бараса. Билим алтын терекди, дегенлей, сен кёб билесе, алай а, бу хапарынгы кысхасы бла айт да кьой,

не болуб кьайтдынг?

Джаншакъ аны сёзюн эшитмейди. Джугьутурну кьулагъына джел ургъанчады. Ол, тохтаусуз сёлеше, кьарт да гулоч таягъына таяныб, экиси да Кьарачай шахарны тегерегине бир кере айланыб чыгъадыла. Экинчи тегерекде, Джаншакъ айта тургъан сёзюн унутуб, тобукъдан, башха хапарны силдеб башлайды.

– Озгъан ыйыкъны байрым кечесинде бир ашхы тюш кёрген эдим. Тюшюмде джукълаб тюш кёре тургъанлай, бир кёб алтын болгъанча болуб, ол да меники болгъанча болуб уяндым.

Джюз джыл толгъан Джабышмакъ ауур солуй, ачыуланыракъ да болуб:

– Сабыр бол, хайырсыз, адам алай серине кетиб кьалай кьалады. Алкъынчыннга джаш шойса да, башында чачынг да, тюшюб бошамагъанды. Эки сёз бла, Черкесскеден не болуб кьайтханынгы айт да кьой, дейме.

– Ашыкъгъан суу тенгизге джетмез, - дейдиле, алайгъа да джетерикме, тохта ашыкъма.

Заман тюшге джетиб, кюн ачы кьыздырыб

башлагъанды. Джаншакъ баш хапарына джетер заманнга, эшта ингир боллукъ болур. Къарт да сакълай - сакълай туруб, андан джууаб табарыгына тюнгюлюб, гулоч таягына башын ие, теке къалкъыу этиб башлайды.

КЪАТЫ ДЖУМУШ

Алтыхыр, элни администрациясыны тамадасы къуллукъну толтургъан тенгине къонгурау къагъыб:

– Алан, не эте тураса, къалайд джашауунг? – деб, соргъанды.

– Да не этерикме, этиб, - дейди, Джебзгора, богъан ишими да къолюб, мал излеб айланама. Эки милиционер келиб, бюгюн бизни кюнлюбюздю, бир къой таб, деб, джабышхандыла, аладан башымы алалмай, ол джумуш бла айланама. Мени тюргеге тутулмай тургъаным аланы игиликлери болгъанча, кёллерине алай келеди...

АЙБАЛА ЫШАРГЪАНДЫ

– Базаргъа барыб плитка алыб келейим, деб тебрегенме, къаллай алгъаныма сен да къарарса, биргеме кел, – дейди юй бийчесине Тору.

– Огъай, огъай, мен барыб айланмайым, сен эсли адамса, хар затны иги ангылай билесе, мени сайлаб алгъанынга кёре, деб, ышаргъанды Айбала.

ШАМШАМАЙНЫ КЪАЙГЪЫРЫУУ

Автобусну шофёру, пассажирледен джол хакъ джыя барыб, джукълаб тургъан биреуню къатында тохтаб:

– Бу адамны льготасы болгъанын бегитген къагъыты бармыды экен? – деб, соргъанды. Арлакъдан, Шамшамай деген бир къарт, ышармыш эте:

– Хурулдагъанына кёре барды. Ийнанмай эсенг, сотовый телефонун зынгырдат да сор? – деб, ышаргъанды.

ТАМАШАГЪА КЪАЛГЪАНДЫ

Адам бусагъатда маллагъа аш саламыды сора, сагъат тогъуздан атлаб барады. Тоба, тоба, джаш адам болгъанлай, аллай бир заманны къалай джукълайса? – дейди Топуш, кёзлерин ууа, чыгъыб келген хоншу тенгине Чопушха.

Ючюнчю нёгерлери Тартар:

– Ол хаманда алай этеди, - деб, Топушха айланыб, – Чопуш ийнеклерине сагъат алтыда аш салса, асыры сейирсингенден ашамай къоярыкъ болур эдиле, – деб кюлгенди.

О-ХА-ХАЙ! О-ХА-ХАЙ!

Кюнлени биринде Дитти, тенгине Биттиге телефон бла сёлеше:

– Суююм, базаргъа кетгенди, бери меннге терк джет, кесим джангызма. Экибиз бир шышачыкъ агъызайыкъ, – деб, баш тюзетирге излеб тургъан джаннга от салады.

Битти, элни огъары къыйырында джашагъан суйген

тенгине, кьууанч тыбырлы болуб, атылыб джетеди. Экиси да, гардош бачханы огъары джанына барыб, алма терекни тюбюнде тепси кьураб, зауукъгъа батадыла.

– Джаша тенгим! Адам алай бир этеди, бас! – деб, джонулгъан стаканла бла шайтан суучукъну тѣппеден кьуя тургъанлай, тепсини бир джанындан, джерде тешикден, эки от кылычны да тутуб, мазаллы бир чычхан чыгъыб келгенча кѣредиле. Ала, аны кьурутур къан аладыла. Бетлерин тер джууа, ѳлтюрюр муратда, резин быргъы бла суу ийиб, джауларын тунчукъдуругъа излейдиле. Чычхан кьолларына тюшгюнчюн, ала тепсиге джангыдан джараша, зауукълукъну сюеийк, чычхан ѳлюб кѣрейик, деб, алгъышны силдей, эки шышаны да сюртедиле. Суу, тешикге тохтаусуз шоркъулдаб барады, чычхан чыгъаргъа бир да унамайды. Алай бла, эки сагъат кетеди. Дитти,

– Былай къараб тур, юйню тюбюнде подвал барды, ары джетиб бир шышачыкъ алыб келейим, - деб, кетеди. Бир кесекден аны кычырыгъы джер сансытыб, эшитиледи.

– О-ха-хай! О-ха-хай! Битти бери джет, – деб,

къычырады.

– Не болгъанды?

– Подвал суудан толуб, ящикле джюзюб айланадыла.

Битти артда хапар айта:

– Сюйсегиз ийнаныгъыз, суйсегиз къоюгъуз, подвалдан сууну, эки кюнню, челекле бла бачхагъа ташыгъан эдик, – деб, адамланы кюлдюргенди.

ГЮТТЮ КЪЫЙНАЛГЪАНДЫ

Кюнню зенит заманында, Гюттю джашил паркда, фонтанны къатында, терек тюбюнде олтуруб тургъанлай, къалкъыб къалгъанды. Бир заманда уяныб къараса, бир аягъында чуругъу урланыб турады. Ол экинчи аягъын кёлтюрюб, чуругъуну тюбюне къараб, башын ары - бери чайкъаб:

– Тоба, тоба, къайсы начас эседа сауну къоюб, джыртылыб тургъанны алыб кетгенди. Энди ол аны къалай киерикди, – деб, къыйналгъанды.

БЮРОЧУ БЛА ТАТЛЫХАН

Коммунист партияны заманында Бузундукъ деген бир киши, район комитетни бюросуна джюрюгенди. Бюро бошалгъандан сора, ол юйдегисине къайтыргъа ашыкъмагъанды. Заманын, бир къарачачны юйюнде ашыргъанды. Алай бла, арадан кюнле оза, Бузундукъ бир-бир кечеледе юй бийчесин унутуб, юйюрюне келмей башлайды. Юй бийчеси ариу Татлыхан:

– Къайда эдинг а киши? – деб сорса, бюрода эдим, деб тургъанды. Ол бир кюн, юйюне заман тюшге джууукълаша барыб, кюзгюню аллында чачын тарай, башындан да къаз тюкле тюше тургъанлай, юй бийчеси къатына барыб:

– Джанынга къурман болайым, бюрогъа джастыгъынга тыш сал, – деда бир айт, – деб, бюрочуну джылы къучакълагъанды.

ДАДАХ СЕЙИРСИННГЕНДИ

Тартханчыгъы дженгнген Дадах ишинде уллу кюреги болгъан темир чархлы тракторуна от алдырыб, аны бла юйюне тебregenди. Келалгъанын келген трактор ташлада силкине, Дадах да, джол ишлеучюлеге дуняны аманын къуя, элине джетер джерде аракъыдан буршу болуб тургъан бир къауумну кёрюб, алагъа айыб этиб сёлешгенди:

– Ол шайтан суудан уртлагъанлай, адам санларын алай бошлаб къалай къояды. Хомух болмагъыз, кесигизни къатдырыгъыз! Туругъуз ёрге!

Джашла аны айтханын этмегендиле, бирини аягъы аз къымылдагъанды.

– Джугъугъуз къалгъанмыды? – деб, къычыргъанды. Киши джууаб бермегенинде, трактордан тюшюб, бир шышаны асламысын агъызыб, эрлай ызына миниб, юйюне кетеди. Арбазына джетерге юйюн экили, ючлю кёрюб башлайды. Сора, джашлагъа айтханы эсине тюшюб:

– Оллахий, биягъында алагъа ауур сёлешиб кетдим

дейме, – деб, кыйналгъанды.

Аны юй бийчеси, ариу Къубулчакъ къабакъ эшиклени эки джанына кергенди. Дадах анга къараб туруб, эрши тюрсюн алыб:

– Эшиклени дженгил ачмагъансыз, сиз! – деб, юй бийчесин трактор бла сюргенди. Къубулчакъ, юй арты таба къачханды. Трактор баралгъаныча барыб, юйню мюйюшюн оюб тохтайды. Бир заманда Дадах эсин джыйыб:

– Тоба, тоба, ол юч тиширыу кимле эдиле, тракторну былай тохтатыб къалай къойдула, – деб, бек сейирсингенди.

УНУТУЛМАГЪАН СЮЙМЕКЛИК

Кюнтаякъ, деген бир тиширыу эркишисине:

– Юйден чыгыб кетсенг мени эсинге тюшюремисе? Хар затны эсингде тутаса, мени унутуб къоя болурса, шо бир айт, – деб, къадалгъанды.

– Сени къалай унутурукъма, эки кёзюнгден от

джилтинле чартлай, туурамдан къараб тураса сора, – дегенди Дамлы.

КЪАРТЛАНЫ КЪАЙГЪЫРЫУЛАРЫ

Автобусда эки къарт сюелиб, джашла да олтуруб келгендиле. Къартла, тау адетлени юслеринден сѐлеше:

– Мен оюм этгенден, – дегенди Сабырлы, – джаш адамланы кыйнамай, сыйлаб, аланы саулукъларын сакъларгъа керекди. Джашла бла кызлагъа транспортда орун берирге тыйыншлыды. Биз, къартла, джашауубузну ахырына джете барабыз. Ауругъанлыкъгъа, кыйналгъанлыкъгъа бизге бир зат да болмаз. Джаш адамла бизни тутуругъубуздула. Ала, келлик тѐлюню келечилери, тынчайыб, кеслерин не аз да кыйнамай туругъа керекдиле. Джоралы кесин нѐгерине тирей:

– Тюз айтаса, биз асыры къарт болгъандан олтургъан джерибизден кючден турабыз. Бу саулукълу джашлагъа къараб, къууаныб, сирелиб баргъаныбыз ючюн бир зат да болмаз. Ала, бизге орун берселе джунчурукъдула. Майна

көремисе, ауур ишлеб келе болурла, джукъугъа тырмы тартыб баргъанларын.

– Хо, кёргенме. Экиси да табигъатны бек сюе болурла, терезеден кёзлерин алмайдыла.

Джашла эшитмегенча этиб келедиле. Сабырлы не эседа илгениб, Джоралыдан тутады.

– Не этесе алан, санларынгы къатдыр.

– Кесими ол джашланы орунларына салдым да, атама, анама не айтыб барлыгъымы кёзюме кёргюзгенимде, тёппе тюрклерим ёрге турдула, – деб, къалтырагъанды.

ДЖАРЫКЪ ЫШАРГЪАНДЫ

Бир таулу киши, Такъырлы, орундукъгъа таяныб кёзюн къысханлай, сууукъсураб келген болур эди, бурну бла сызгъыра, тюрлю-тюрлю макъамлагъа ушаш тауушла эте, джукълаб къалады. Бир кесекден уянганында, туурасындан къараб тургъан бийчеси Джарыкъ:

– А киши, назмула джазгъанынги биле эдим, макъам

къурагъанынгы эшитмеген эдим, ансы, — деб,
ышаргъанды.

ЧОКЪУРНУ ОЮМУ

Кюнню иссинде Чокъур, кесин чибинледен кючден къоруй, юй аллында не эсе да этерге излегенди. Чибинле, бир — бирине тин бергенча, аны тегерегине бурулуб уча, джызылдагъанлары бла къулакъларын сансыта, бурнуна, башына, къашына къонуб, ол да алагъа билген аманын къуя, арбазда ызларындан сюре тургъанды. Ол кезюуде юй бийчеси Гынай базардан келиб къалады. Къабакъ эшикни ачыб, ауур сумкаларын кючден суйрей, атлауучланы юслерине салады. Баш иеси, анга джюрек разылыгъын билдире, татлы, джумушакъ сёзле айтыб, башлагъанлай, бир мазаллы къара чибин кишини къулагъына къонады. Чибиннге ачыуланнгандан несин да унутхан Чокъур, ол заранлы къанатлыны ёлтюреме деб, керилиб, кеси-кесини къулакъ джанына береди. Кёзлеринден джилтинле чыгъа, ары — бери тентирей туруб, эсин джыйгъанында, аны тутуб

тургъан бийчесине бетин, къутун тюрлендириб:

– Къабакъ эшикни дженгил джаб, чибинле кириб келедиле! – деб, къычыргъанды.

ТАШ САЛЫУЧУ ИЗЛЕЙ

Кюнлени биринде узакъ джолдан арыб келген Махай, кюн иссиде, мангылайындан саркъыб келген терин сюрте, бачхасында тюрт = мюрт эте тургъан биреуню кёрюб, бурууну башы бла, анга таууш этгенди:

– Алан, бир кёб джерледе айландым, табмайма, бир уста таш салыучу билмеймисе?

– Ол машиналаны тизилгенлерин кёремисе? Хоншума бар да къал.

– Огъай, аллай демейме.

– Сора, андан уста таш салыучудамы барды? Орамыбыз омакъ, машиналадан толгъанлай турады. Незат айта эседа билмейме, бир келген, экинчи, ючюнчю кереда аны джокъламай къоймайды. Мен соргъанымда, – кесим да ийнанмайма, адамла къоймайдыла да салама

ансы, деген эди.

– Ай юйюнге ашхылыкъ кирлик, меннге ол керек тюлдю.

– Бу тегерекде башха джокъду.

– Мен керти таш салыучу излейме. Бурууму къалатыргъа уста адам табмай айланама, – деб, кычыргъанды Махай.

ДЖЫЛЫН БИЛГЕНДИ

Тырмаз кюн турушда ушакъ эте туруб, хоншусуна соргъанды:

– Гырлау, сеннге ненча джыл болгъанды?

– Къыркъ.

– Аны къайдан билесе?

– Къарт атам, орта джылгъа келгенинге да башынга акъыл кирмегенди! – деб, айтыучанды.

БЕКЛИ ТУТУЛГЪАНДЫ

Беклини юй бийчеси базардан муну, аны алырса деб, талай затны джазыб кьолуна тутдургъанды. Ингир ала баш иеси юйюне кьайтыб келген заманда, аны кьолунда джукъ кёрмей:

– Мен джазыб ийген затланы алмаймы келесе? – деб, соргъанды.

– Ай медет, унутуб кьойгъанма. Къагъытны бери алыб, дагъыда кьошуб, джангыдан узатханды.

– Бир таб унутуб кьояса сен, эсинг, акъылынг тешикли челекча болурму, анда джукъ тутмайса.

– Тутама.

– Къалай тутаса, нени тутаса?

– Незатны унутсам да, сени унуталмайма. Эсимден чырг чыгъаргъа унамайса. Эки мазаллы кёзюнгю да джандырыб, кирпич къакъмай, къараб тураса.

– Алдай болурмуса? Эсингдемид, мындан алда айтханынг?

– Незат!

- Биягъы сен унутханмы этгенсе? Сау джылда бир

кере, Джөгетей – Аягъындан, ата юйюме, Эльтаркъачха баргъан эдик.

– Сора уа?

– Бир кесек турдунг да тас болуб къалдынг. Ингир ала табылгъанынгда:

– Къайда эдинг, – деб, соргъанымда:

– Сени унутуб кетгенме да, эсеме тюшюб Джөгетей – Аягъындан къайтыб келеме, – дегенинг. Мен сеннге кийимми болгъанма, мени унутуб кетерча. Тутулдунгму?!

– Къой джаным, аллай бош зат ючюн кесинги къыйнама? Аны унутмай а къалай тураса, ойнаб айтхан эдим.

ДЖЮРЕГИНДЕН АЙТХАНДЫ

Бургъуч бла Ургъуч автобусда селеше баргъандыла. Сора не эседа бир – бирине илиниб къалгъандыла.

– Сен къаллай афендесе. Ол мынчакъларынг а неледиле къолунгда? Аланы да тартханча этиб, – дейди.

Бургъуч.

– Сен а,...Мени джауума да сен сѐлешгин. Сени афендилигинг узакъда къалсын! Сора ол, бери айланыб, къатында олтургъаннга:

– Быланы бир къаууму бек тюрлюдю, арбазыннга киргенлей, мѐлегинг бар эсе къачарыкъды, – дегенди.

ДЖАТТЮНУ ХОРЛАЯЛМАДЫ

Бир джолда Даттю автобусда кетиб бара тургъанды. Ишден арыб чыкъгъаны себебли кѐзю къалкъыугъа кете ары – бери чайкъала баргъанды. Автобус тохтаучу джерлени биринде, тартханчыгъы эсленген, къысха джууугъу Джаттю мингенди. Аны къараб кѐргенлей, адамланы да унутуб, хапар соргъанды:

– Даттю, къарнашым, не бла кюрешесе, автобуса къайдан чыкъдынг?

– Психбольницадан келеме.

– Джаттю богъан кючюн да салыб, ауазын гюрюлдете:

– Даттю, эшитмегенме. Билсем, сени кёре эртде барлыкь эдим.

– Анда ишлеген этеме.

– Къой къарнашым, агъартма, алкъынчы кесинге келиб бошамагъанса. Къарт анамы атасыны эгечи Гюттю джарлы да сени атангы атасыны къарнашын Абийни бек эркелете эди. Биз экибиз къысха джууукълабыз. Психбольницада джатханынгдан хапарлы болсам, кече джукъламай джетер эдим. Адамла айтхандан, анда джатхан тынч тюлдю. Джазыкъ сени бек къыйнагъан болурла. Аякъларынгы, къоларынгы байлаб, алай укол эте болур эдиле. Къайтарыб айтама, ауругъанны, артыкъсыз да сени, не тукъум ишими да къоюб, кёре барлыкь эдим.

Автобустагъыла, бетлери агъара, Даттюгъа къараб тебрэйдиле. Ол анда ишлегенин ангылатыргъа кюрешсе да, Джаттюну хорлаялмайды.

БИЛЧИНИ ДЖЮРЕК ДЖАРСЫУУ

Ингир ала ийнек сюрюу элге тюшген заманда, Билчи ийнеклеге кёз ийиб туруб, аланы кефлерин джаратмагъанды. Ол, малланы араларына кириб, тинтиб къараб, бир-бирлерини сыртларындан сылаб, боюнларын къашыб да кёргенди. Ала барыда бир халда тургъандыла.

– Тоба, тоба, тюнене да, бирси кюн да былай эдиле. Былагъа не болгъанды? – Бир ишексиз кёллери къалгъан бир зат барды, – дей, тууарчыгъа:

– Алан, Гилчи, ийнекле нек ышармайдыла? – деб, соргъанды.

КЪУТУЛУРГЪА ИЗЛЕГЕНДИ

Сабырлан, юй бийчеси бла, автобусда кетиб баргъанды. Джангы Элге джетер джерде Къуштамакъ:

– Ий былайда нерваларындан ауругъанла джатхан больница къалайдады? – деб, ауазын кёлтюртюб соргъанды. Сагъышларына бёлениб баргъан киши,

илгенирек да болуб:

– Сен ары эртде барыргъа керек эдинг, сабырынга таш байла, кысха заманда элтирме, – деб, юй бийчесинден кьутулургъа излегенди.

ГАККЫ ТАБМАЙДЫЛА

Тюймени тауукълары бурууну башы бла учуб, бачхагъа тюшерге кьалгъанларында, баш иеси Джаныу аланы тутуб тагъаргъа тебреб, ол оюмну кьоюб, не этерге билмей, кьанатларын кесгенди. Юй бийчеси Тюйме бир джанындан чыгъыб:

– Алай этме, алтыхыр! – нек кесесе тауукъларымы кьанатларын деб, – кычырыргъа кьалгъанды.

– Аладан, сенден да, бездим, – дей, Джаныу кеси аллына сёлеше юйге киреди. Заман бара, арадан талай кюн озады. Не эседа, Тюйме тауукъ орун таба дженгил-дженгил джюрюучю болады. Аны эслеген Джаныу:

– Сеннге не болуб кьалды, тауукъ орунга нек джол

салгъанса? – деиди. Юй бийчеси:

– Болуб не боллукъду, мен сениге айтхан эдим да ала бла кюрешме деб. Не кёллери кългъанды, неда ачуланыб этедиле, неда гугурукку танымайды.

– Не болгъанды?

– Тауукъла гаккы табмайдыла, – деб кычыргъанды.

ЭШИК ТАБА АЙЛАНГАНДЫ

Айлы бир кесек кълкыйым деб, тапчаннга гаянганлай, бир мазаллы къара чибин, башхалагъа да къуугъун салыб, джызылдаб, аны джалан аякъларына къонаргъа кългъанды. Къараб тургъан юй бийчеси Джелтамакъ ол зорлукъгъа, артыкълыкъгъа тѣзалмай, кыстаргъа кюрешгенди. Алай а чибин къайтыб келиб тургъанды. Ол ишни кѣлтюралмай, бийче ачуланыб:

– Мен сени терк къурутайым да, – деб, бир уллу резин быргъы бла, кюнчон салыб, уралгъаныча, талай кере ургъанды.

Татлы джукъуну теренине кириб баргъан баш иеси

илгениб, секириб турганды. Джелтамакъ анга джылы къараб:

– Джукъла джаным, рахат джукъла, сени юсюнде юч чибин ёлюм табды, мен бусагъат абаданыракъ зат алыб келейим, – деб, эшик таба айланганды.

ГЫРТАМАЙ АЧЫУЛАНГАНДЫ

Гыртамай психбольницадан къачыб, бугъунур джер излей, эгечине келгенди. Аны табмаганды. Хоншугъа, тийреге, сорганды. Тиширыу къайры кетгенинден ала да хапарсыз болгандыла. Не этерге билмей, эгечине аузу от чагъа:

– Джел къайры урса, бу ары барады – деб, ёрге, энишге чабханды.

ИССИЛИК КЮЙДЮРЕДИ

Кюн бек кыздырады, тегерек иссиди. Хауа джанаргъа тебрегенчады. Автобусла аз джюрюгенлери

себебли, ала тохтаучу джерде, адамла келген транспортха мыллык атадыла. Бюгюн да алай болду. Къатынла, теберишиб, бир-бирине чамлана, автобусах юрюлгендиле.

– Арлагъыракъ бар! Машок. Къуу эмен терекча кенделен сюелиб нек тураса?! – деиди бири.

– Къайры барлыкъма! Аякъ басар джер джокъду. Кёресе да автобус, сохтача, тыкъ-тыкълама къуюлгъанды, – деб, экинчи тиширыу бурулуб баргъан башын, къолу бла, тартыб тюзетгенди.

БИР ДЖАНЫНА СЕКИРГЕНДИ

Уллу оноучула джыйылыб, къарыусузлагъа, онгсузлагъа болушургъа кереклисини юсюнден сёлешгендиле. Бир иннетге сыйыныб, ала талай ашхы затны айтыб, сёзню Чынтыгъа бергендиле.

– Ауругъанлагъа болушур джанындан не тукъум ишни да тындырлыкъма! Сёзден психбольницада иги танышларым бардыла, – дегенлей, къайдан эседа Таргар

чыгыб:

– Тюз айтады, ол анда эки джыл бла джарымны джатыб чыкыганды деб, – бир джанына секиргенди.

СЮЙЮМЛЮ ЫШАРЫУ

Газетни хапарчысы, Сабырлы, бир алимни юсюнден статья джазыб газетде чыгарганды. Бир кюн Сабырлы аны негери Джулдузлу бла келе турганлай, джолда алим алагъа тюртюлюб кыалыб негерине:

– Бу джашха бир бек разыма, кеси да билмегенлей, мени юсюмден газетде статья басмалаб ийгенди да, – деб, суйюмлю ышарганды.

БАШЫН ЁРГЕ ТУТУБ...

Талгыр бла Кыалгыр «Жигулийлерине» от алдыралмагандыла. Джер-джерине кыарагандыла, талай затын чачыб, тинтиб, джангыдан джыйгандыла.

Алай а, машина ишлерге, джюрирге унамагъанды. Ала, озуб баргъан нёгерлерин кёрюб:

– Алан, Бекмыр, машинабызны ишлеталмайбыз, сен ангылагъан бла не этерге керекди? – деб, соргъандыла. Ол кёб сагъыш этмей:

– Чархларын джууугъуз! – деб, башын ёрге тутуб кетгенди.

КЁЛ ЭТГЕНДИ

Тырмылханны ашхыны ауруб, кекирирге къалгъанды. Аузун къолу бла къысыб кюрешсе да, ол затны тыялмагъанды. Аны ол ауур болумун кёрген тенгини Гыраны джюреги ауруб:

– Къайгъы этме, Тырмылхан, кёб къыйналлыкъ тюлсе, мени къарт анамы эгечи Джандыу хариб да ёле башлагъан заманында алай эте эди, – деб, кёл этгенди.

МЫДАХ КЪАРАГЪАНДЫ

Учуб баргъан айропланны мотору джукъланыб къалыб, ол энишге эне барыб, тенгизни къыйырына тюшгенди. Суу джагъада ол затны кёрюб тургъан «Къутхарыучула», адамланы къутхаргъандыла. Эки тиширыу юйлерине баргъанларында, алагъа иш къалай болгъаныны юсюнден хапар соргъанларында, Саплюхан агъаргъан бетин сылай:

– О къоюгъуз, къой, сормагъыз, не айтырыкъбыз? – сылтаулу болмагъанлай сабий табханча болдукъ. Самолёт энишге айланнганында эсибизни бир ийдик, суу джагъагъа чыкъгъаныкъда да морхну машиналары сакълаб тура эдиле, – деб, нёгери Баблюханнга мыдах къарагъанды.

ТЮРЛЕНМЕГЕН БАШ

Герилди билимин ёсдюрюр мурат бла баш окъуу заведениеге тюшгенди. Аны бошаб къайтханында юй

бийчеси Гюттю къараб, сынаб туруб:

– А киши, баш какырайынг тургъаныча турады да, – дегенди.

ЗАМАН БОШАЛЫБ КЪАЛГЪАНДЫ

Бир кюн гудучула кърал заведениени ичин тонаргъа оноулашхандыла. Ала, ичине барлыкъгъа:

– Киргенлей, биринчи къарауулну тутуб байла. Андан сора белгиленнген затланы алыб терк чыкъ. Ишни, беш такъыйкъаны ичинде этиб бошаргъа керексе, – дейдиле.

Ол межамгъа кириб, эшик юсюнде къарауул кърмейди.

– Къайры кетди! – деб, аны излей ары-бери чабады. Сора, чыгъыб келе тургъан, бир адамгъа тюртюлюб къалыб, къарауулну атын айтыб:

– Алан, аны кърмедингми? Къайры кетгенди экен? Табмайма, заманым бошалыб къалады, юч такъыйкъа къалгъанды, – дейди.

– Огъай, кәрмегенме, – деб, башын булгъай, ол джолуна кетеди.

Гудучу заманын къарауулну излерге ашырыб, не этерге билмей, ишни заманында орнунда турмагъаннга билген аманын къуя, чыгъыб кетгенди.

АУУРЛУКЪ

– Тюнене кече, башымы сеннге бериб, бир иги джукълаб къалгъан эдим, – дейди, баш иесине бийче.

– Тохта, тохта, сора сау кюнню аны кёлтюрюбмю айланганма? – Мен, былай ауур нек болама деб тургъанма. Ол ауурлукъ сени башынг болгъанын билмейин, – дейди киши.

СЮЕЛГЕНДИ

Игидинни башы бек ауруб, аны тентиретгенди. Ингир ала ишден келген Джарыкъ, баш иесини халын

билирге излеб:

– Башынг кетдими? – деб, соргъанды.

– Билмейме, эртден бла тура эди, бусагъат къарайым,
– дей, Игидин къолу бла башы таба узала, къызгюню
аллына сюелгенди.

ГУРТ ТАУУКЪ

Бир къумушчу къатын Джиджау автобусдан тюше
башлаб, сарытюзчю тиширыуну Гыджауну коропка бла
бир джюджегин да къолтукъгъа уруб тебрегенди. Аны
эслеген Балыу:

– Киши джюджекленни къайры алыб бараса? Ёсселе
аланы къалай тыяр акъылынг барды? Бир стемге да
санамай Къумушдан Сары – Тюзге учуб кетерле? – деб,
аны сокъурандырыгъа излегенди. Ол джууабха:

– Къайгъырма, алтыным, мен быллай кёб гурт
чыгъаргъан «тауукъма», – дегенди.

ЧИБИНЛЕ БЛА ТАТЛЫХАН

Бир кесек кьалкыйым деб, орундукъгъа таянган Татлыханни чибинле тынчайыргъа кьоймагъандыла. Бурнуна, кьулагъына, джаягъына, кьолуна кьонуб, аны тынгысын бузгъандыла. Татлыхан эки кёзюн джандырыб:

– Бу чибинлеге бир къара, быладан адам къалай кьутулсун. Меннге джабышхандыла да кьалгъандыла. Юсюмден кыстаялмайма, ойнагъанча, джырлагъанча кёреме. Не эседа кьууанч тыбырлыдыла. Мени кьозугъаннга ушатама быланы, – деб ёрге тургъанды.

– Билемисе алай нек болгъанын, – дейди, кьонакъгъа кирген хоншу тишируу, Гюльджан. – Сени кьанынг татлы болуб, аны ючюн джабышадыла ала, ансы мени юсюме джангыз бири да кьонмайды да, сеннге тюз атагъандыла Татлыхан деб – дегенди.

СУУ ОРНУНА ШОКОЛАД

– Ий, бир сорайым, сизде уа къалайды? – деб, башлайды сёзюн Гокка, огъары тийреде джашагъан

тишир ыугъа Балджанга джууукъ атлаб. Бизни кранда суу къара боялыб, кир тюрсюн алыб чыкыгъанлы талай кюн болады.

– О, къой сорма, – дейди, Балджан. Краныбыздан тамчы таммай, талай кюн турду. Энди юч кюн болады шоколад чыгыб тургъанлы.

БЕТИН КЪЫЗАРТХАНДЫ

Къагъытны автобусда аякъ тубюнге нек атдынг? Кесинг кёрдюнг да, терезеден конфет тышны быргъаб ийдинг дегенни айтыб, Тюзкиши мыйымы кептиргенин, - деб, Халля олтуруб баргъан Салляны бетин къызартханды.

КЕМСИЗ СЮЙМЕКЛИК

Ханлы бир къызны суююб, аны юсюнден терен сагышха киргенди. Ачыуланса да, къызгъан джюрегин

тыялмагъанды. Акъылы, эси, ол масхарагъа тартыб тургъанды. Тёзелмегенинде, кюнлени биринде, суймеклигин ачыкъ этер мурат бла, джел ургъанча, аны аллына чартлаб чыгъыб, не айтыргъа билмей:

– Не болгъанын билялмайма, сени кёрмей туралмайма, – дегенди.

ЧАГЪЫРЛАН

Чагъырлан, кьойнунда «Портвейини» бла, мотоцикли бла джолгъа чыгъады. Ол, шышаны ичиндегин бусагъат ичеригине эси бёлюнюб, джарыкъ суйюннгени бла, мотоциклни ал чархы чунгургъа тюшюб, аны юсюнден учады. Кьойнундагъы «Портвейин» чартлаб чыгъыб, хауада андан эсе алгъа барыб тебрейди. Аны кёрген Чагъырлан, эсин ташламай, шышаны сермеб хауада тутуб, кьолларын ёрге узата, джерге, бурулуб, чёмелтаякъ айланыб, сырты бла тюшгенди. Шышаны сындырмагъанды.

КЕРТИ ДЖУУАБ

Бачхада гардош джыя туруб, Хаплюхан баш иеси Хапалаугъа тарыкъгъанды:

– Сабий заманымда, мен гардошну бек дженгил джыя эдим, юч уллу адамны къазгъанын джангыз кесим джыйыб джетдириб тургъанма. Алай бла, кесек заманнга, саулай бачханы гардошун, къазыб, джыйыб къоя эдик. Энди уа, бир тюрюлю болгъанма. Бармакъларым гардошну тутмай тебрегендиле. Кесим да, олтурсам туралмайма, турсам олтуралмайма.

Хапалау, гардошну машокка къуя, ышарыб:

– Не этгин, ариу Хаплюхан, джылла оза, заман бара, бир-бирлени кючлери бир санындан башхасына кёчеди. Сенде къарыуунг тилинге кетгенди да, аны ючюн болуб къалгъанса алай, – деб, ышаргъанды.

ЮЧ ДАГЪАН ТАЙМАЗ

Сёлешген джерде Къарабаш:

– Мени бийчем эм залимлени бириди, – деб,

ушакъгъа кьошулгъанды. Джыйылыб тургъанланы ичинден бири, къайгъылы къараб, соргъанды:

– Аны башхаладан незаты артыкъды?

– Ай, юйюнге ашхылыкъ кирлик, сен билмейсе. Ол мени айтханымы эшитмейди ансы, ючден дагъан таймаз дегенлей, сёлешген да этеди, сёлешгенлеге да тынгылайды, дуугара деб, ары-бери барыргъа да заман табады.

АКЪЫЛЛЫДАН ТЕЛИ ЗАУУКЪ

Тау тёппеде ёрге - ёрге секире тургъан Барлакъны кёрюб, бироз сейирсинирек да болуб, Тарлакъ соргъанды:

- Сен кёкге учуб кетерге тебрегенсе, нек къанатланганса алай?

- Кюнню тутаргъа излейме.

- Да сора ол джелми болгъанды, аны ууучунга джыяргъа, - дегенди ол.

ТЕРЕН САГЪЫШ

Эки тенг шахарда джангы ачылган бир тюкенни излегендиле. Гырау айтханды:

– Мен аны билеме, ма алайдады. Ары барадыла, алай а кёрмейдиле.

– Огъай, былайда тюлдю. Къайдады да бу сора? Мен аны кёргенме, къаты бла озганча болуб турама. Бир кесекден ол къууанч тыбырлы болуб:

– Тохта! Кёз аллыма келди, ол бир орамны ары къыйырындады. Барыб, анда да табмайдыла.

– Энди билдим, – деб, къычырады Гырау. Ол шахарны кюн чыкыган джанындады. Ала экиси да ары мыллык атадыла. Барсала, анда да джокъ.

– Тоба, тоба, Джырау, да сора мен муну къайда кёргенме? Эшитемисе! Тохта телевизорда рекламада кёрген болурмамы, – деб, сагъыш тенгизге батханды.

ЧИБИННИ ЭНИМИ БАРДЫ

Бир чибин Татламаны тынчлыгын бузуб тургъанды. Ол, аны юсюне къонуб, къулакъ джанында джызылдагъанды. Бийче ачуланыб, аны къууа барыб, тас этиб къойгъанды. Сора, джаза тургъан баш иеси Акълыгъа бурулуб:

– Ол чибинни бир къурут, джанымдан тойдурду, – деб къоймайды. Акълы андан башын алалмагъанында, ары - бери къараб, кѳб чибинни ичинде къайсын уругъа билмей, къатында, терезе тюбюнде, бир чибинни уруб ѳлтюреди. Юй бийчеси кѳзлерин джандырыб, анга къычыргъанды:

– Джызылдаб мени къоймагъан ол тюл эди.

– Да сора ол чибинни эними бар эди, – дегенди Акълы.

БУЗУКЪЛУ

Бир кюн Бузукълу базаргъа барыргъа излеб, танг белги бере, джол джанына чыгъыб, автобус сакълаб

тургъанды. Биринчи келген машинаны тюрлю дыгъырдагъаннга санаб, бузулуб къаллыкъгъа ушатыб, тохтатмагъанды. Экинчи машина келиб кеси тохтагъанды.

– Бу да тапсыз таууш этеди, сынар да, деген оюмну алыб, анга да минмегенди. Ючюнчюню аллын тыйыб, ашыкъ - бушукъ эте олтургъанды. Узакъ бармай, машина тарх-турх этиб, тохтаб къалады. Шофёр не бек кюрешсе да, анга от алдыралмайды. Не болду экен деб, джол джанында таш юсюне олтурады. Ол заманда Бузукълу машинагъа табхан аманын къуя, тюшюб джаяулай кетгенди.

БУЛЧУКЪ СЕЙИРСИННГЕНДИ

Бийче, юйден чыгъыб кетсенг, тышында айланган заманында, алтын гюлюм, – деб, эркелете, мени юсюмден сагъыш этемисе? – деб, баш иесине соргъанды.

– Къара теличикге, – сора эркиши юй бийчесини юсюнден сагъыш этемиди, – деб сейирсиннгенди Булчукъ.

УШАКЪНЫ КЮЧЮ

Дыдай, ашары да иги келмегенлей, ауузланыргъа олтургъанды. Ол заманда, юй бийчеси Джанша анга хапар айтыргъа, сѣлеширге къалады. Дыдай бир мурулдай, бир анга ачыкъ джууаб бере, заман созулуб кетгенди. Сора бир заманда къараса, тепси юсю суу джуугъанча болуб тура. Ол бийчесине айланыб:

– Сени ушагъынг табакъны ашатды, – дегенди.

КЪАЙГЪЫРГЪАНДЫ

Кюнлени биринде эки тенг, бир - бирлерине тюбеб, тынчлыкъ-эсенлик соргъандыла. Орамда сюелиб сѣлеше тургъанлай, аланы къатлары бла, джолну ортасын алыб, тыш кърал маркалы, бир ариу машина озгъанды. Дирдили ышармыш этиб Дербаннга:

– Алан, ол машина сеники болуб къалса нечик алапат боллукъ эди.

– Былайтынмы келлик эдим? – деб, джолну къыйыр

сюремин кёргюзгенди Дербан.

– Хо, алайтын.

– Да сора, ол хыйсабдан, ташланы ары алайым, келе-келиб чархымы уруб алмайым, – деб, Дербан, кьайгырыб, джолну ариулагъанды.

ЛЫКЪ - ЛЫКЪ

Ынгыр ашхыным ауруйду деб, орамда хоншуланы аякъ юсюне салгъанды. Аны ынгыччагъаны, кьычырыкъ - хахайы, ушакъ эте тургъан адамланы сагъайтханды. Ол, кесин джазыкъсындыра тургъанлай, юй бийчеси Татлыхан босагъагъа чыгъыб, орам таба айланыб:

– Джанчыгъым, бери юйге бир кел, бир зат кьаб, сууб кьалады, – деб, Ынгырны чакъырыб, аллына чара табакъ бла дамлы аш салгъанды.

– Ынгыр, татлы ушхуурну, лыкъ деб джутуб бошагъандан сора, кекирирге кьалгъанды. Сора ол юй бийчесине айланыб:

– Кёремисе, ашхыным сау болса, мен былай

кекиргенми этерик эдим, – деб, биягъы лыкъ-лыкъны бардыра бергенди.

КЪАЙЫН АНАСЫН БЕК СЮЙГЕНДИ

Бир джаш тиширыу, сабий туугъан юйден чыгъыб, гитче балачыгъы бла ата юйюне келгенди. Хоншу тенг къызы Балхан, аны бла ушакъ эте келиб, сорады:

– И, Тинтириу, бир айт, къыйналмай къутулдунгму?

– Сен алай ангыла, мен суймеген бир адам барды да, ол да къайын анамды, аллай бир къыйналыб табхан джашын меннге бергени ючюн, аны аякъларын джаларча болгъан эдим, – дегенди, Тинтириу.

ДЖЮЛЮНМЕГЕН ДЖЕЛКЕ

Джандыу бир джолда, уллу джыйылыугъа барлыкъ болуб, юй бийчесине, кесини джелкесин джюлютгенди. Ол кече джукълаб тургъанлай, джыйылыуда селеше

туруб, чачы узун болуб кѳргенди. Сора, уяныб кѳалыб, юй бийчесине кѳутургѳанды:

– Мен сеннге не айтхан эдим, джелкеми нек джюлюмегенсе?

Гытдайны беги агѳара:

– Тюшюнгде джелкенг ѳсген эсе, мени анда не терслигим барды, – дегенди.

БОЛУШЛУКЪ ТЫЙЫНШЛЫ ТЮЛДЮ

Мамырай бла Джамырай элде кѳарыусуз джашагѳанлагѳа болушур муратда, аланы тизмин айта келиб, Джубурайгѳа джетгендиле.

– Ол иги адамды, кеси кѳыйыны бла джашагѳаны себебли, халы алай аламат тюлдю ансы, – дегенди Мамырай.

– О, кѳой-кѳой шохум, кесинги бош кѳыйнайса, – деб башлайды сѳзюн Джамырай. – Мен сеннге кертисин айтайым, ол эки кѳзню бирин кѳоймагѳан бирди. Анга не кече. не кюн гохтау джокѳду, табханын этиб айланады. Бусагѳатда аны сыртына тѳк чыгѳыб турады.

ИЙНАНМАКЪЛЫКЪ ХОРЛАГЪАНДЫ

Бир кече, оту джана тургъан къазанны тегерегин алгъан, талай джаш хапар айтыша тургъандыла. Сора аланы бири, узакъ болмай тынгылаб тургъан биреуге, чам этерге излеб айтханды:

– Алан, Тюзджан, къонакъ болсанг да, бир сорайым:
– Игилик этгенни суймейин, шайтан балачыкъ тирилтир ючюн, анга джабышыб къалады, – дейдиле. Сен ашхы адамланы биресе, андан къоркъмаймыса?

Тюзджан хыликкерек да этиб:

– Атасыны аман кёзюне учурайым, эталлыгъын аямасын меннге, – деб, джууаб бергенди.

ДЖЮРЕКНИ ИЗЛЕМИ

Джукълу кирпич къысаргъа орундукъгъа таяннганды. Олсагъатлай юй бийчеси Гыджай аны уятыр къайгъыгъа кириб:

– Бери тур, отун джар, печге салыргъа джукъ

джокьду, кеч болуб барады, бир кьабарыкь этейим, – дегенди.

– Тохта, тохта, сабырчыкь эт, бусагьатда джатханма, кёзлерим кетиб турадыла.

– Алай кьуджур нек этесе, ай юйюнге, уян энди. Аз кьалкьыдынг эседа, ары кетиб, кьайтдынг бери, боллукьду джукьлагьанынг.

– Бир кесек кьойсанг а, бир сейирлик тиширыугьа тюбеб ушакь эте тура эдим.

– Тюнюнге да аладан башха сагьышынг джокь эди, энди тюшюнге да кьоймаймы башладыла, – деб тюрленгенди Гыджай.

ТАРЫГЬЫУ

Заманнга кёре джашауу дегенлей, бир кёзюуде адамла такьыр джашагьандыла. Узакь таулу элде машина кьоллу кьуру Сомлуду. Кьалгьанла базаргьа барлыкь болсала, анга тилекчи болгьандыла. Ол, сабыр элчи, хоншуланы, башхаланы да ишлерин этиб тургьанды.

Къургъакъ сѣзню джюрютмегенди. Заман бара, кюнлени биринде танышына, Чыкълыгъа былай айтыб тарыкъгъанды:

- Алан, болумум осалдан - осал болуб барады.

- Бир хатанг джокъду тенгим, оюмсузладан керисе.

Сенде хылеулук, гѣбеллик, джалкъаулукъ джокъду. Сары ильяхинлей, учханлай тураса.

- Кюрен тартыб къаралгъанча, бир заранлы кючге батыб барама. Адамла ал кюнюнден, тамбла базаргъа бир элт марджа, деб тилейдиле.

- Хо, элтirme деб, кечени - кече узуну, джукълаб къалырма деген сагъышда, кѣз къысмай турамада, танг атар заманда джукълайма да къалама.

САЙЛАМАЛА

Эртденнгиде Джурлу автобус бла кетиб бара тургъанлай, терезеден къараб, кюн сайын джыйылыучу джерлерине чыгъыб тургъан бир къауум адамны кѣргенди.

Джашланы бетлери агъарыб, бурун учлары къаралыб, кёзлери артларына кетгенча теренден мыдах къарай, ала тегерекни аулайдыла. Хар ётгенни ычхындырмай, таныш излейдиле. Джурлу алагъа къараб туруб, къатындагъына:

- Кёремисе сайламала чыгъыб турадыла, - дейди.

Сайламала – ичгиге башларына нохта салдыргъанладыла.

ДЫЛДЫ БЛА МЕРЕКЕ

Къыш келе башлагъанды. Сууукъ жерни къабырчакъландырады. Джетмиш джыл толгъан Дылды бачхада тереклени юслеринде къалгъан кёгетлени джыяр мурат бла бутакъланы силкиндиреди.

– Нек этдинг алай? Кёремисе аны ол ишин, – деб, къычырады баш иесине Мереке. – Кертмелени къагъыб, хантус ийислерин чыгъарыб къойдунг да, терекни юсюнде турсала, акъыртын-акъыртын алыб къаба

турлукъ эдик. Къаллай хата садынг сен. Аланы алай этерге мен кёрмеими тура эдим. Тоба-тоба шо ол ишге бир къара. Оу, мен хариб, келиб юйню бу джанына мени алма терегиме да къараб айланады. Кет алайдан! Аны да къагъыб къояр да, – деб, терен къайгъыгъа киргенди.

КЁЛЮН БИЛДИРГЕНДИ

Республиканы радиосунда ишлеген биреулен радио бериулени бериб ёрге тургъанында, аны сакълаб тургъан тиширыуу:

– А киши, сен не бек джаншакъ эдинг, – деб, гурушха этгенди.

ДЖАРЫКЪ ЫШАРЫУ

Биреу, танышына джангы саллыкъ юйюню фундаментин кёргюзюб:

– Кёремисе аны, энди кёбю къалмагъанды,

къабыргъаларын сюеб, башын джаба эсем, юйюмю ичине ток чыбыкъланы сеннге тартдырлыкъма, – дегенди. Ол сагъыш этиб туруб:

– Ол кёзюуде заманым болмай къалыргъа боллукъду, кел, бусагъатда тартайыкъ да къояйыкъ, къабыргъаларын артда сала туурса, – деб ышаргъанды.

ДЖИТИНИ ОЮМУ

Дуппукъ улу биреуню юсюнден нёгерине тарыкъгъанды:

– Алан, ол адам сёзлери бла мени кесиб бошады.

– Томурау болуб, аны алына кёнденен туруб нек тураса? – дегенди Джити.

БУЙРУКЪНУ ТОЛТУРА

Чокъуракъ, баш иесине Токъурагъа:

– Базаргъа къайтыб, джюнден этилген чындайла ала кел! – деб, буйрукъ бергенди.

– Киши айлана, джюрюй ишин, джумушун эте, базаргъа адамла чачылыр заманнга джумулуб джетгенди. Чындайла, ол заман да да, иги кесек болгъандыла. Къайсында тохтаргъа билмей, кёк эсе бёрю тюкден этилгенди, дей, къолунда уллу хызени бла, бара-барыб, бир ариу тиширыуну къатында тохтайды.

Джарыкъ, аны хызенинден кёзюн алмай:

– Ий, джаным, къурманынг болайым, чындайламы аллыкъса? Ма, кёремисе, барыда бирча игиледиле. Таза джюнден этилгендиле. Бютеулей къуру беш джюздюле. Барын да алда къой, къууанчынга барайым. Юйде иги эшикге чыкъса, эшикде иги юйге кирир дегенлей, къууанныкъса, – деб, ышарады.

Токъур эрнин чюйюре, биз да бурнубуз бла суу ичмейбиз, ангылайбыз, дей, онушар тигилген чындайланы ёрге – энишге буруб къарай, ары – бери быргъаб, башлары тюблерине айландырады. Созулгъан чыбыкъча, эки ингичге чындайны алыб, артмагъына атыб, алайдан тютюнлетеди.

Джарыкъ асыры сейирсингенден бети агъара, хоншусуна Малягъа:

– Тоба, тоба, кёрдюнгмю аны этгенин! Кеси тенгли бир хызенни алыб келиб, ичине эки чындай атыб кетгенин. Къара терге тюшюб, сайлаб кюрешгенин эследингми? Джашауунда ол къыз да сайлагъан болмаз алай.

АЧЫТИЛНИ СЁЗЮН ЭТЕ

– О, къой, къой, аны несин сораса, ол терсейгенлени бириди. Бир затны юсюне да талайны къошуб, джыланнга уу берген кеселекгеча, адамланы бир-бирине джау этиб айланады. Башыбызны мындан алалмай къалдыкъ, – деб, Токъайдан, Джамай озуб баргъан бир джолоучугъа тарыкъгъанды.

– Мен аны бусагъат сёз къабчыгъын джыртайым да.

– Хай, хай, хай, ол затны аузунгдан чыгъарыб да айтма. Сакъ анасы джыламаз дегенлей, андан кенгде бол, кесинги сакъла. Джанынг саулай чайнамай джутарыкъды. Ол, аузунда ит ёлген бирди, – деб, аны хатадан тыйгъанды.

ДЖЕЛЛИНИ ХАПАРЫ

Джылы кюн ныгышда бир кѡауум адам хапар айтыб, бир-бири кѡзюн ача турганды. Алайгѡа Джелли деген бир киши барганды. Сѡз анга джетгенинде, ол тенгизни теренинде аскер базада аскер кѡуллугѡун кѡалай бардыргѡанын хапарлай келиб, кюнлени биринде суу тѡбюнде джѡрюген кѡайыкѡ бла эркинликсиз, кеси сѡйгенича, базадан чыгыб кетгенин айтханды. Ол теренде сууну джырыб бара тургѡанлай кѡайыкѡны мотору джукѡланыб кѡалады, адамла кѡаигѡырыракѡ да болуб, ѡрге туруб:

– Не болдунг да, аллай моторланы компѡютор системалары барды, дейдиле? Кѡалай этдинг? – деб, сорадыла.

– Не боллукѡ эдим болуб, дейди ол, кѡайыкѡны арт джанын бир мийик толкѡуннга миндириб, анга тебертдириб от алдырыб кетдим, – деб, ууакѡ – ууакѡ ышара алайдан джанларгѡа ашыкѡгѡанды.

БЫЛАЙДЫ АКЪЫЛЫ

Гелли деген бир поэт, менден акъыллы, менден фахмулу, менден ариу поэт джокъду! – деб, кеси - кесин ийнандырыб бошагъанды. Энди анга башхаланы ийнандырыр ючюн, тохтаусуз хаман кесин махтагъанлай джашайды. Аны айтханлай, чертгенлей, тобукъдан силдегенлей, бир къауумла унутуб къоярла, неда иги эшитмей къалырла деб къоркъгъанлай турады, деб, Билди танышындан Тилди нёгерине тарыкъгъанды.

АЧЫКЪ КЪЫЧЫРЫКЪ

Тылды деген бир таулу киши асыры бек эрингенден къымылдаргъа суймей джатханды. Чибинле да бетине къонуб, ол кюнню-кюн узуну хурулдагъанды. Заман ашхамдан оза башлагъанында юй бийчеси Булбулджан анга:

– Ёрге турсанг а, бир зат къабаренг, – дегенди.
– Джукълама къой, къулакъларымы сансытма! – деб,

кычыргъанды ол.

– Сууб къалады. Аша да, андан сора джатарса, – деб, Булбулджан къоймай аны орундукъдан тартыб тургъузгъанды.

– Не кыйынлыкъды бу, адам суйгени чакълы бир джукъларгъа мадар табмайды, – деб, мурулдай, тепси джанына олтургъанды. Къысылгъан кёзлерин кючден ача, аш юйге кирге юй бийчесине:

– Кёзлерими ачалмайма, къулакъларым да тюшюб барадыла, – деб, кычыргъанды.

ТОЙДУРУРГЪА ИЗЛЕБ

Гыжай баш иесине:

– Ач болуб тураса, аша, – деб, къоймай топпа-толу гоппаны урдургъанды. Аны ызындан да талай зат къабханындан сора, къарнындан тута, ол юй бийчесине:

– Бир тохта, ашатханны къой меннге, къарным ачыгъан этеди. Кеси да созулуб барады, – дегенди. Тиширыуу:

– Оу мен хариб, эртде заманда ачдан къарынлары кёбюб ёлгенле болгъандыла, сен да алай болуб къалырса да, – деб, дагъыда улуу табакъ бла бир ашны ашатханды. Кишини къарны чанчыб, ол тёзалмай бир джанына, орундукъгъа аугъанды. Аны эслеген Гыжай олтуруб тургъан джеринден секириб туруб:

– Мен сеннге айтхан эдим да, аша, – деб, дей аны аузуна чара табакъ бла бир айранны къуяргъа чабханды.

ГЫЛ ТЮШЕРИН ИЗЛЕГЕНДИ

Кюнлю кърал къулукуда ишлеиди. Ол айлыкъ джалын алгъан сагъатда джюз сомлукъланы арасында бир тюменлик да болады. Аны кассирни столуна салады.

– Меннгеми бересе? – дейди, Айсурат.

– Хо, – деб, джууаб къайтарады Кюнлю.

– Хар айлыкъ джалынгы алгъанынг сайын, тюменлигинг болса, меннге берибми турлукъса?

– Хо.

– Элесе келир айлыгъынгы къуру он сомлукъладан берирме, – дейди кассир.

КЪУЛАКЪ ДЖАНАД

Юй бийчеси джаза тургъан эркишисине:

– Кел да бир джукъ аша, – дей туруб, барыб тепсиге кеси олтургъанды. Сабырлы ишин бошаб, ойнай-ойнай джашыртын барыб, бийчени къулагъындан тартханды.

– Нек тартдынг къулагъымдан? Ачитдынг, ууу, джаныб барады. Къалай осал кишисе сен.

– Мен сеннге ариучукъса, – деген эдим да.

– Демегенсе, десенг, сора мени къулагъым алаймы къызарыкъ эди, – дейди Айсурат.

ДЖУКЪУЛУ КЪЫЙНАЛГЪАНДЫ

Джукълай, уяна, къымылдаргъа эриниб тургъан Джукъулу, бир кёзюн аз ача келиб, арлакъда орундукъда джатыб тургъан Тюшлюге:

– Ёрге тур, бетинг бир тюрлю болгъанды, кёбюб, бурнунгдан къараб, – деб къыйналгъанды.

КЪУЛАКЪГЪА СЕКИРГЕНДИ

Эртденнгиде эки къарт, Баулам бла Хаулам тауну этегинде олтуруб ушакъ эте тургъанлай, Кюлбаш, келиб, ала бла джылы саламлашханды.

– Салам алейкум.

– Алейкум салам – деб, къартланы бири:

– Сакъалынгы нек джюлюмей айланаса?! Атанг сау шойду да, – дегенди.

– Ургъуйла къабадыла.

– Hee!

– Ургъуйла къабадыла.

Къарт гулоч таягъын да алыб, итден туугъан ит, деб, уруша, ёрге тургъанлай, джаш сакъалындан тутуб къулакъгъа секиргенди.

КЪУУГЪУН ЭТГЕНДИ

Къач заманда автобуста, бир тиширыу, Джандыу джангы джетген гардошну къабугъун, капрон чындай бла тынч къалай кетерирге боллугъун башхалагъа айта

келгенди. Анга тынгылагъан адамланы араларында, аны айтханына эс ийиген бир эркиши Гырдау терен сагыш этгенди. Ол юйюне келгенинде:

– Къатын, капрон чындайларынгы бери чыгъар, – деб, юй бийчесине къуугъун салгъанды.

– Тиширыу чындайланы не этериксе? Шашыбмы айланаса, – дейди Балджан.

– Гардош ариуларгъа юреннгенме, сени да юретейим, – деб, чындайланы алыб бачхагъа киргенди.

ТИЛ БЛА БАШ

Бийчехан базарда ары – бериле ала, айлана - айлана тууар эт сатылгъан джерге джетгенди. Ариу хаты бла ол хоншу тиширыугъа сёз бермей сёлеше, тиллеге джетиб тохтагъанды. Сюеги болмагъан таза эт излеб, тууарны къалайын алыргъа билмей, баш иеси Акъылманнга сотовый телефон бла сёлешиб, сагъат джарымны башха хапарланы айтхандан сора, нек этгени эсине тюшюб, соргъанды:

– Ий джанынга болайым, унутуб кьоя эдим, эт сатылгъан джердеме, кьаллайын сайларгъа билмейме. Бир аламат тилле сатыла турадыла, аладан алырмем, тил алайыммы?

– Огъай, огъай, бир да, эки да айтма. Тели турса той бузар, дегенлей этме. Баш ал. Сени тилинг он адамгъа да джетерикди. Башынга уа керекди. Къайтарыб айтама, баш ал! – дегенди.

АХСЫНЫУ

Хангерий деген бир таулуну кьулакълары ауруб, бителиб, шууулдаргъа кьалгъандыла. Юй бийчесини эринлирени кьымылдагъанларын кёрген болмаса, не айтханын эшитмегенди. Экинчи кюн, врачха барыб, кьулакъларын джуудуруб, дарман джакъдырыб къайтханды. Юй бийчеси Саплюхан анга къараб:

– А киши, не аман боду кьулакъларынгы тазалатыб келгенинг, иги эшитмеген сагъатынгда, бетинге къараб, талай кере аман айтыб, кёлюмю къандырыб, ох деб тура эдим, – деб ахсыннганды.

КЕСИН ДЖУЛДУЗГЪА САНАГЪАНДЫ

Газетни хапарчысы, бир къауум поэтни, джазыучуну махтаб газетде статья басмалагъанды. Ол газетни къуллукъчулары, планёркада газетни бетлерине чыкыгъан материалланы магъаналыкъларын сюзген сагъатда, аладан экеулен ол статьягъа илинедиле.

– Къайсы джигит джазгъанды муну, сора адамны алай махтаргъа боламыды? Кеслерине да, дунягъа белгили закийле дегенди, – дейдиле. Махталгъанланы бири алайда олтуруб тургъанды. Нёгерлерини сёлешгенлерин джаратмай:

– Башхаланы билмейме, мени юсюмден айтханы уа тюздю, – дейди ол.

ХАРМАЛИЙНИ ОНОУУ

Джармал, ачыуланыб табхан аманын къуя, бачхада тешиклени бир битей, бир къаза, къызыу кюрешеди. Кюреги, хаман бош джерге кириб, тёбеледен гардош

чыкъмай къалады. Ол алай эте тургъанлай, къабыргъа хоншусу Хармалий кириб келеди. Джармалны кефи къолай болмагъанын кёрюб, аны кёлюн кёлтюрюр мурадда, джумушакъ тилде сорады:

– Сен хаман ишлеб тургъан берекетли, огъурлу адамса, бюгюн а не эседа хыны кёрюнесе, аны чуруму недеди?

– Къой, къой сорма, быладан башымы къалай алыргъа билмейме. Бир уллу талгъыр чычханла келгендиле да, бачханы джер - джерин тешик этиб, гардошну, нартюхню, быхыны, чюгюндюрню джокъ этиб барадыла. Битимим чукъаргъанды.

Бачханы аякъ джанында бош джерни джумушакъ этерге излеб, къазыб тебрегенлей, джерни тюбюнде этилген чунгурлада айырылыб къуюлгъан бир мазаллы гардошла чыгъыб башладыла. Аланы барында джыйгъанымда алты машок болду. Анга биринчи сейирсиндим, экинчи, меннге хайыр тюшдю деб, къууандым. Андан бери кёб болмайды. Аны къайдан чыкыгъанын бюгюн ангыладым. Бир гардош къазыб кёрейим деб, бачхагъа кирсем, джукъ да джокъ.

Ууагындан сора, баразалада гардош кьалмагъанды. Ол, кечеги джаныуарла ташыб алайгъа кышларына азыкъ джыйыб тургъандыла.

– Аны оноуун тынч этерге боллукъду.

– Къалай?

– Сен урлукъ салгъан заманда алагъа айырыб башха сал.

– Да ала, табсашарла, тоя билмейдиле.

ТАНЫШЛЫКЪ

Бир таулу ауруб больницагъа тюшеди. Аны кёре атланган бир къауум адам, джолда ушакъ эте, машинада чайкъала барадыла. Сора аланы бири Таламишь:

– Ол къуру бир тишырыу бла мы джашайды? – деб, сорады. Экинчиси, Джаламишь:

– Алай деген неди? – деб, бетин кызартады. Аны къатындагъы Джебзгора:

– Ауругъан юч кере юйдегиленгенди. Артда ючюнчюсюн къоюб, экинчи къатынын ызына алгъанды, –

дейди. Ала джылы ышарыб:

– Да сора ол да кесибизденди десенг а, дженгил бара кир ары, бир джукъ болуб къалмасын, деб шофёргъа бир аууздан кычыргъандыла...

ДЕКАННЫ ДЖАРСЫУУ

Университетни мюлк джанындан проректору тарих факультетни базыкъ деканыны кабинетине кириб, тегерегине къараб, ичинде хапджюкню джукъары-лгъаннга ушатыб:

– Алан, кабинетинг эркин болгъанча кёрюнеди столунгуму чыгъаргъанса? – деб сорады.

– Огъай, азгъан этгенме, – дейди декан.

КЪОЙЧУНУ ДЖУУАБЫ

Дабидинни хоншусу Рахатлы джашаууну кыркъ джылын малда ишлегенди. Сынамлы адам кечесин,

кюнюн кьошда ашыргъанды. Ол заманлада телевизор, радио болмагъанды. Кьолда, китаб, газет да аз джюрюгенди. Ол себебден, адамла асламысына бир-бирине хапар айта, чам - накъырда эте джашагъандыла. Хылеулюгю, джалкьаулугъу болмагъан таджал адамны джаны маллары бла бир болады. Иги кьойчу чабырын тюз тешгенлей тындырып, дегенлей, ол малланы тиллерин ангылай, биргелерине айлана, чарпыудан, джанлыдан кенгде тутады. Джазны ариу кёзююнде, джайны гелеулеринде, кьачны алысынында, кьышны кьауданында аны кьойлары бла кьозулары керпеслениб отлайдыла.

Кюнлени биринде, шоркьулдаб баргъан чокъуракъ сууну кьатында, айныгъан маллары джоппу - джоппу болуб иссилей, Рахатлы да араларында джатыб теке кьалкьыу эте тургъанлай, бир малчы алайтын джол бла озуб бара ат юсюнден:

– Не эте тураса? Кьалайды халынг? – деб, кьычырыб соргъанды.

– Джокъду бир хатам, ыйыгъына эки кере мангырай башлагъанма, – деб, джууаб кьайтаргъанды кьойчу...

ЧАБАКЪЧЫ

Накъырда, чам эте, бир къауум адам кызыу саркъгъан уллу сууда чабакъ тута тургъандыла. Аланы бирлери суу баргъан джаны таба атлаб тебрейди. Ол, Къобаннга джити къарай, аны бла бирге джюрюшюн кызыу эте, кёз туурадан ташая башлайды. Нёгерлерини бири аны эслеб:

– Тохта! Къайры кетиб бараса? Неди муратынг, кесинг да энишге нек джол салгъанса? – деб, кычырады. Кетиб баргъан чабакъчы ызына айланыб:

– Биз да бурнубуз бла суу ичмейбиз, не этгенибизни билебиз. Чабакъ тутаргъа барама.

– Да сора былайда тут, узакъгъа нек атланаса?

– Огъай, чабакъла суу бла барадыла. Къобан къуюлгъан джерге джетсем, ала анда толуб, мени сакълаб турадыла, – деб, ол суу ызын энишге гузабаланады.

МАХТАНЧАКЪЛА

Ючеулен, бийчелерин махтай, аланы юслеринден омакъ сѣлеше, олтуруб ушакъны джасай тургъандыла. Биринчи:

– Мени бийчем кече болса, саулай джерни юсюн джарыгады. Юйде чыракъ джандырыб, токга ачха тѣлеб кыйналмайбыз. Андан тѣгюлген нюр джарыкъ артыгъы бла джетеди. Ол, толгъан Айчады.

Экинчи:

– Меники уа, джайгъы Кюнча, алайды. Андан ургъан иссилк юйню ичинде, арбазда джатма тубюнде хауаны температурасын кѣлтюреди. Юйюбюзде джылыу берген системабыз, чоюнубуз джокъду. Аны уллу джылыуундан, терлеб, кыш терезелени кенгине ачыб джашайбыз.

Ала, тынгылаб тургъан ючюнчю нѣгерлерине айланыб:

– Сен нек джукъ айтмайса, огъесе аузунгда къуут джуммагъынгмы барды? Тиширыуунгу юсюнден бир – эки – ич сѣз айт! – деб, къадаладыла.

Къайдам, не айтайым:

– Мени бийчем ышарса, ханс болмагъан джерде гюлле чагъадыла, – дегенди.

ЧАМЧЫГЪА ДЖУУАБ

Биреу тенгине чам этеди:

– Алан, суубаш, не этесе? Къалайды джашауунг?

– Джокъду бир хатам, башларында суулары бошалыб, акъыллары къургъакъсыгъанлагъа суу береме. Онгсузгъа болушхан сууабды, дейдиле. Игилик этиу ишле бла кюрешеме. Сени халынг а къалайды? Бир – бирде сууунг тауусулуб къалыб, башынгдан джарсыгъанынгы эшитгенме. Сен мени узакъ адамым голсе, тартынмада айта тур, акъыл керегинги мен баджарлыкъма, – деб, ышарыб къарагъанды чамчыгъа.

БЁРЮЛЕ БЛА КЕЛИШУ

– Тынгылагъыз, бир сейир хапар айтайым. Сиз ийнанмазгъа да болурсуз, алай болса да кёргеними

айгъакълайым – дейди бирсеу халкъны кесине къаратыб.
Джыйылгъанла эслерин анга идиле.

– Мен, бир арба атха миниб, кече тюшден озуб,
Гошаякъ Сыртдан элге тюшоб келе эдим. Толгъан Ай
джерни, кюндюзча, джарыта эди. Тёгерегиме, кечеги
ариулукъгъа къарай келе тургъанлай, Акъ Къаяны
тюбюнде бир кьой кьощдан узакъ болмай. джолну
джанында эки уллу бёрюню кёреме. Ары – бери
айланырча башха джол джокъ эди да, алайтын келеме.
Алагъа джетгенимде, чабарла деб, къоркъгъандан, эсиме
орайда тюшюб, аны кычыралгъанымы – кычырыб
джырлай, къатлары бла озуб барама.

– Сора уа, бёрюле сансыз этибми кьойдула? – деб,
сорадыла кёбле.

– Огъай, акъыртын ызыма айланыб къарагъанымда,
ала да, тепсерге кюреше тура эдиле, – дейди хапарчы.

Аны ючюн айта болурла адамны урмагъан джылан
минг джылны джашасын, деб.

ХАЛКЪДА ДЖЮРЮГЕН ЧАМ ХАПАРЛА

ШИНДИГИН КЪОРУУЛАГЪАНДЫ

Экеулен джолда кетиб бара, ишчи миллет, иш орунларында таблыкъ къуралмагъаны себебли, къара иште бек къыйналгъанларыны юсюнден хапар айта тургъандыла.

– Тамадалагъа уа не стем, ала къыйналмайдыла. Артыкъсыз да бизни совхозну директору, – дегенди бири. Озуб бара, ол сёзню эшитген биреу бери айланыб:

– Ай – хай да, андан бек къыйналгъан да джокъду. Ол джумушакъ, кенг шиндикге олтуруб, уллу къарнын кёлтюрюб ёрге туралмай къаллай азаб чегеди. Тохта, анга Тотурукъну этгенин эшитгенмисиз?

– Огъай, не болгъанды?

– Болуб а, не боллукъду, ишден къысталыргъа аз къалгъанды хадауус.

– Къой-къой ай юйюнге.

– Керти айтама. – Мындан алда ол эки нёгери бла

директорну кабинетини аллында тургъанды.

– Сора уа, ала анга не хата этгендиле?

– Директор кабинетинден эшикге чыкъгъанлай, энди кетди деген болур эди, Тотурукъ къурумазлыкъ, къоймай нёгерлерин кабинетге кийиргенди.

– Тобастаа! Сейфинден хар кимден алгъан улхучугъун тютюнлетиргеми тебретиле экен.

– Огъай, болум алай тюл эди. Тотурукъ эки нёгерин да стол джанында эки шиндикге олтуртуб, кеси да директорну джумушакъ креслосунда сыртындан тюшюб, аякъларын да стол юсюне салыб, тегерегине къараб, зауукълана тургъанды.

– Андан арысы уа, дженгилирек айт.

– Директор ызына къайтхандыда къалгъанды.

– Къалай, ала ол болумда тургъанлай, тюз юслерине кирибми къалгъанды?

– Хо!

– Бай, бай, бай, джарлы джашладан бошаргъа тебрегенди. – Андан арысы уа къалай болду?

– Болуб а не боллукъду, Тотурукъгъа аузуна келген аманны къуйду.

– Мен ёрге турганлай, орнума олтурургъа хазырмы тура эдинг, ма алайсыз сиз. Биригизге да ышаныргъа боллукъ тюлдю. Барыгъыз да бир иннетлисиз, кёзюме затха кёрюме, терк заявление джазыб бу джуртладан думп, гас, бол, дегенди.

– Къалганла уа не болдула?

– Директор, эки кёзюнден от чартлата, Тотурукъ харибге тамагъын бошлагъан сагъатда, биз акъыртын чыгъыб кетген эдик. Андан бери кёзюне тюртиолмегенбиз, джанлаб джюрюйбюз, деб, тегерегине сескекли къарагъанды.

БОРЧУН ТОЛТУРГЪАНДЫ

Къарачай шахарда ючеулен «Кавказ» деген тюкенин къатына баргъандыла. Гилдини, Гилдиге бир борчу болуб къалган эди да, Гилди аны эсине тюшюрюб:

– Сен ол борчну къачан тындырлыкъса? Бизге бир тепси къурарма деген эдинг да. – дейди.

– Ой сен сау къалгъын, аны бусагъат къыйышдырыб

къояйым да сиз былай туругъуз! – деб, «Кавказ» тюкеннге кириб кетеди. Эки нёгери беш джудузлу коньяк келеди деб, къууанчха батадыла. Ол, къагъытха чырмалыб тургъан бир шышаны алыб чыгъады. Ала, ючюсю да, джолну ары джанына атлаб, «Молочный» кафеге киредиле. Бир-бири аллына чаба чырмалгъанны ачыб къарасала, – «Портвейн». Аланы бетлери агъара анга къараб:

– Мындан такъыл бирзат джокъму эди, – дейдиле. Ол заманда андан учуз чагъыр джокъ эди да, аны ючюн алгъанды аны ол. Тилди башын къалай алыргъа билмей:

– Бир къабарыкъ алыб келейим, – дейди да, биягъы тюкеннге чабыб кетеди. Мычымайын, ызына гаккыла алыб къайтады. «Гюттю юсюне къалач» дегенлей этеди. Кюнлю ол артыкълыкъгъа тёзалмай:

– Тилди, тауукъ джокъму эди, огъессе бу гаккыланы табханлай тауукъла къырылыбмы къалдыла?! – дегенди.

БАРГЪАН СУУГЪА, ДЖАЛГЪАН СУУ

Узакъ тау элде Гомалай деб бир киши джашагъанды. Ол, халал, джумушакъ адам болса да, шайтан суучукъдан тартыргъа бек суюгенди. Аны ючюн болур эди, аллай кёзююнде, ол хадауус, юйюнден аджашыргъа, герсейирге ёч болгъанды, Аны, ол халисин иги билген, юй бийчеси Джумушакъ, богъан къарыуун да салыб, баш иесин ичгиден тыяргъа кюрешиб тургъанды. Талай кюнню джанындан суюген затындан айырылыб тургъан Гомалай, кьургъакъсыгъан тамагъын джибитирге излеб, мадар-такъал эте сагъышланады. Сора, ол эрлай джууукъларын, тенглерин джыйыб, уллу байрам кьурайды. Ашау-ичиу, ойнау-кюлюу кечге дери созулады. Кече арасында джыйылгъанла кьууанчны тамамлай, юйлерине кетерге излеб, эшикге чыгыб башлагъан заманда, Гомалай да ала бла атланады. Тартханчыгъы дженгиб тентиресе да, кьонакъланы ашырыб узакъ кете тебрейди. Аны эслеген Джумушакъ, юй тамадасыны узайырыгъын ангылаб:

– Гомалайчыкъ, бери кьайт, сен а кьайры кетиб

бараса? – деб, татлы ауазы бла джумушакъ кычыралды.

Ол ызына айланыб, тили чала:

– Бир да, эки да айтма, эгечим. Мен хар баргъан джеримде къала айлансам, бюгюннге дери баш туталмаз эдим, – деб, кетиб баргъанлагъа къошулгъанды.

ДЖЫЛЫН ЭСГЕРТГЕНДИ

Бир джолда эки къарт адам, Солум бла Дамлы, биченликлерине къараргъа джаяулай Къая – Тюбюне атлангандыла. Ала, шоркъулдаб баргъан кёзлеу сууланы джырларына тынгылай, хапарлаша, кызыууракъ баргъандыла. Солум дженгил-дженгил тохтай:

– Къарт бабас, къайры учаса, солуй бар, шайтанынга гаш байла дейди.

– Солум, – не болгъанды, кыйнагъан затынгмы барды?

– Огъай, бир хатам джокъду.

– Да сора, тенгим, ёгюзюнг къарт болгъанды. – дейди Дамлы.

ИГИ ДЖАШ БОЛА БАШЛАГЪАНДЫ

Бир тиширыу Черкескеге эгечине барыб, аны биргесине алыб, эки джашчыгъын да кюёуге кююб, базаргъа терк джетиб къайтайыкъ, былай сабийлеге бир къарай тур, деб, кетедиле ала. Кесини эки баласы да алагъа кюшулуб, ойнай-ойнай туруб, арада дауур ачадыла. Огъурлу, ортагъа кире башлаб, дагъыда, сабий сабийге хуна тешикди, дейдиле, ала бир-бирин ангыларла, деген оюмда кесини ишин этеди. Сабийле бекден-бек кызыб, юйню ичиндеги затланы башларын, тюблерине айландырыб, богъанны къатышдырадыла. Огъурлу сабийлени сериюуюн этер муратда:

– Алай нек этесиз, ариу ойнагъыз! – деб, хыны ауаз бла айтады.

Сабийле олсагъатлай кым-тым боладыла. Бир мюйюшге кысылыб, не сёлешмей, не кымылдамай къаладыла. Ол сокъураныб, бош кыджырадым, сабий сабийлигин этеди, деб, барыб тюкенден оюнчакъла алыб келиб, алагъа береди. Гитчечикле биягъынлаи къууанч тыбырлы болуб, ойнаб тебрейдиле. Бир бёлек замандан

эгечле базардан къайтадыла. Мамурхан:

– Къыйнадыла болурла сени бу къылыкълыла, – деб, сабийлерин алыб юйюне кетеди. Джолда келе алагъа:

– Не эте турдугъуз? – деб, сорады.

– Ойнадыкъ! – дейдиле, экиси да бир аууздан.

– Кюеу а, къалайды, не эте эди.

Юч джыл болгъан джашчыкъ:

– Ол да иги джаш бола башлагъанды, – дейди.

МАЛ ДОХТУР

Совет Союзну заманында фахмулу ветеринар врач, бир белгили таулу усталыгъыны юсю бла ишлегенди. Адамла аны бек суйгендиле. Джарыкъ кёллю, кенг джюрекли, чомарт адам, кёблеге, къолундан келгенича, джарагъанлай тургъанды. Артыкъсыз да бек, аны къойчула сыйлагъандыла.

Тау джайлыкълара кютюлген къой сюрюулеге, ай сайын барыб, къараб, ёлген болса акт этгенди. Къойчула анга разы болгъандыла. Ол къой эсенг, ёзенни бери

джанындан, ары джанындагъы къойчугъа:

– Ёлген малынг бармыды? – деб, кычырыб, аны айтханын эшитмесе, мындан къонгурау ауазы бла:

– Бёркюнгю кёкге ат – деб, ненча кере атса, анча къойгъа акт этиб, – Ташны тюбюне салдым, келиб алырса, – деб, ызына кетиб тургъанды.

Бир кюн, къойчу джашла малларына къаратыргъа мал дохтурну тау джайлыкъгъа алыб бара тургъандыла. Джол джанбаш, кысха къайтхан айланч болгъан джерде, шофёр машинаны аудурады. Башында, кузовда, джел къакъдыра баргъан тири джашла секиредиле. Ветеринар врач шофёрну къатында болады. Джер – джерге уруб, бетин, бурнун сыдырыб къанатады. Джашла, чабыб барыб, машинаны кабинасыны эшигин ачыб, мал врачны чыгъарыб, аны джол джанына къырдышха олтуртадыла. Ачыуланыб, къойларыбызгъа акт этмей къояр да деб къоркъуб, машинаны джюрютген джашны «букъусун» къагъадыла. Сора, ала, ветеринар врачха джумушакъ сёлешиб, кукаланадыла.

Бир кесекден эсин джыйыб мал дохтур ёрге тура, шофёргъа айланыб:

- Алан, юч айлыкъ удостоверениенг бла беш джыллыкъ дипломумдан бошаб къоя эдинг да, - дегенди. Джашла харх этиб кюлгендиле.

ДЖАНГЫ АКЪ ФУРАЖКА

Таныш адамлары ауушуб, бир учреждениени къуллукъчулары, аны эт адамларына къайгы сёз берирге тебрейдиле. Джай заманда аланы башларында бёрклери болмагъанды. Джалан баш барайыкъ деб, оноулашадыла. Ол кёзюуде биреу акъ фуражкасы бла бир джанындан чыгъады. Сора джыйылгъанла анга айтадыла:

– Башынгдагъын теш да къой, бирча болайыкъ. Алай а ол джангы фуражкасыны казирогуна къолу бла тие:

– Ары дери кийиб барайым да, анда тешерме, – дейди.

МЕН СЕНИ ШКОЛГЪА БАРЫБ КЁРМЕГЕНМЕ

Мукли экинчи классха баргъан джашчыгына:

– Балачыгъым, школда дерследе кесинги ариу тут, устазланы айтханларына эсинги ий, кылыкъ этме, иги окъу, – деб, хаман юретирге кьалгъанды. Тынгылаб тургъан сабийчик кёзчюклерин джаңдырыб:

– Мен сени школгъа барыб кёрмегенме, сен аланы къайдан билесе? – деб, анасына къарагъанды.

ТЕЛИ СОРУУ

Сёзлюхан, хоншусуна барыб, Бабий бла ушакъ эте тургъанлай, арбазда ойнай тургъан сабийчик чабыб юйге киреди. Хоншу тиширыу кьойнуна алыб, анга соруула берирге кызады.

– Аннянгымы бек сюесе, огъесе аттянгымы бек сюесе?

– Эксин да сюеме.

– Сен игичиксе, къайсын бек сюйгенинги айт.

– Аннямы да, аттямы да тенг сюеме.

– Ма сен бери къара, сёз ючюн, сени уллу тобунг барды, аны къайсына берлик эдинг, аннянгамы, аттянгамы?

Джашчыкъ, хоншу тиширыуну тобукъларындан тюшюб, босагъагъа джууукъ барыб:

– Сени башынга берлик эдим, – деб, эшикге къачханды.

БАБИЙНИ КЪУРМАНЛЫГЪЫ

Кюнлени биринде Келбетли арбазда джатма тюбюнде олтуруб, юй бийчеси Бабий да къайры эседа барама деб, тесукъа этген атча, аны къатында тепджилдей тургъанды. Ол кёзюуде аланы аллары бла, тауукъла, бир-бири ызларындан тизилиб, джырлай, гугурукку да алларында башын ёрге тутуб къычыра, къанатларын къагъа, стемени тепсей баргъанды. Ала ётгенлей, Келбетли кюлюб тебрегенди. Юй бийчеси къайгылы болуб:

– Ай юйюнге, не болгъанды, неге кюлесе, тохта! – деб, талай кере соргъанды.

– Да кюлюб а неге кюлюкме, ол гугуруккуну меннге не айтыб баргъанын сен бир эшитге эдинг.

– Не айтды? Не деди?

– Сен бир къатыннга айтханынгы этдиралмайса, мен а къаллай бирни сюрюб айланама, кёремисе! – деди.

Ол алай айтханлай, Бабийни бети, къуту да кетиб, бир кесекден, Къычырыучуну башын кесиб алыб келгенди.

КИШЕНЛЕННГЕН ТАУУКЪЛА

Джаш келин бла къарт къайын къыз хоншу болуб джашагъандыла. Арада буруу болмагъаны себебли, аланы тауукълары бир-бири бачхасына кириб, заран салыб айлангандыла. Къайын къызы келинине, келини къайын къызына джукъ айталмай, ичлеринден къыйналыб тургъандыла. Сора, кюнлени биринде къайын къызы келинине барыб:

– Келин, энди биз экибиз да бу тауукъланы этген заранларын кёрюб турабыз. Меникиле сени бачханга киредиле, сеникиле мени битимимде айланадыла. Тыяр кючюбюз а джокъду. Экибиз бир-бирибизге кёл къалды болуб къалмайыкъ, кел бир мадар табайыкъ, бир зат этейик былагъа, дегенди.

– Да къайдам, къалай дей эсенг, алай этейик, - дейди келини. Ол экинчи кюн къараса, къайын кызыны тауукълары, аякъларында кып-кызыл къатападан этилген мийик табан чаппалары бла, бир-бири ызындан тизилиб, бачхасына кириб келгенлерин кёреди. Бантиклери ары-бери чайкъала, кеслери да бек омакъла. Келин да кесини тауукъларыны аякъларын ол халда кишенлегенди. Миллет алагъа сеиирсиниб къараса да, андан сора хоншула, ох этиб, джашагъандыла. Тауукълары бир-бири бачхасына киргенликге, заран салалмагъандыла. Айланыб кетиб тургъандыла.

ТУЛПАРЛЫКЪ

Аламатды төгерек, ариу тукъум джасалгъан джити баш, мийик тауланы кенг къанатлары, кёксюл Къобанны бойнунда джомакълы чегетлени, чокъуракъ толкъунланы, салкъын аязчыкъны тамашалыкълары, адамланы джашаугъа учундурады.

Суу джагъада, таза къумну юсюне джатыб, сыртларын Кюннге къыздыра тургъан бир къауум адам, чамны, накъырданы ортагъа салыб, ушакъ этедиле. Джашланы бири Гелеге айланыб:

– Алан, сен тилибизде уста сёлешесе, джарашдыр да, шош океанда, ол чабакъ тутхан хапарынгы бир айт! – деб, къадалгъанды. Къалгъанла да тынгыларгъа разы болгъанларын билдире, аны таба бурулгъандыла.

Да ол эртде болгъан затды, деб башлайды сёзюн Геле:

– Тенгизни толкъунлары бизни къайыкъны чайкъай, белляу айта тургъанлай, бир мазаллы чабакъ туурабыздан къараб тургъанын кёрюб къояма. Нёгерлерим къоркъуб, къайыкъны тубюнде джашырыладыла. Мен эрлай, беш

джыллыкъ ёгюзню терисинден этген къайиш джыджымымы алыб, аны бир джанына бегиб тургъан кыджасха экинчи джанын кийдириб, кюрме этиб, тенгизни юсю бла чабакъ таба атама. Улоу, учуб барыб чабакъны бойнуна тюшеди. Мен къаты тутама, эс джыйгъынчын, биз аны тартыб, суу джагъагъа чыгъаргъан эдик.

– Сора уа? – деб, ёрге турадыла адамла.

– Алайда экеулен, эки джанына тартыб, аузун ачдыкъ. Ичинде ууакъ чабакъла кёб эдиле. Ары кириб кетиб, «КАМАЗ» маркалы талай машина бла аланы эки кюнню ташыдыкъ.

Тынгылаб тургъанла сейирсиниб, «тулпаргъа» махтау бере, хапарны сюзедиле. Алтыхыр тынгы табмай, арлакъда чабакъ тута тургъан аны нёгери Джелени къатына барыб, бу хапарны анга айтыб,

– Керти болгъанмыды экен алай? – деб, сорады.

– Хар адамны хапары башына кёре, дегенлей, аны не сёзю, не башы, – дейди ол. – Мен тутхан чабакъгъа айтады, ол заманда КАМАЗ ламы бар эдиле сора, биз аны ичине кириб кетиб, ууакъ чабакъланы ёгюз арбала бла

ташый эдик, – деб, бетин, кьутун тюрлендирмей, ол эсин суугъа ийгенди.

ТЕМИР АУУЗЛУКЪ

Кюнню джылыуу табигъатны ийнакълай, адамла джумушларын этедиле. Совхозну бѐлюмюню конторуну аллына кѐбле джыйылгъандыла. Ала, накъырда-чам эте турадыла. Алайгъа, уста чамчыланы бири, кюмюш сакъаллы Джубур, чагъыдий эшеги бла келиб къалады. Эшегинден тюшюб, джюгенин конторну межямыны аллында ёсген терекни бутагъына илиндиреди. Ол, адамла бла ушакъ эте тургъанлай, эшеги базыкъ темирден этилген ауузлугъун чайнаб тебрейди. Аны эслеген адамла, не айтырыкъды экен, бир кѐрейик, деген оюмда анга сорадыла:

– Алан, Джубур, эшегинг ауузлугъун хаман чайнаб нек турады?

– О, кьоюгъуз аны, кьой, андан, джанымдан да

тойдум. Чайнай, чайнай, эки ауузлукъну юзгенди, энди мындан да бошай эсе, не этерикме, – дегенди, джууабха Джубур.

СЕЙИРСИНИУ

Психбольбницада джатхан экеулен, аны аллында узакъ болмай ёсген терекни тюбюнде ушакъ эте тургъандыла. Сора бири:

– Сен эсли адамса, бир айт, джангур джауса, чабакъла къайры киредиле, – деб, соргъанды.

Экинчи кёб сагъыш этмей, ёрге къараб:

– Тереклеге минедиле, – дегенди.

– Сора, ала ийнеклеми болгъандыла, тереклеге минерча, – деб сейирсингенди соруу соргъан.

АЙЫРМАГЪА ДЖУУАБ БЕРГЕНДИ

Джезгора экзамен берлик болуб, биология предметден хазырланыргъа керек болады. Ол, джаныуарланы суратларына къараб, аланы тизет да

джаратмайды, кыйыннга санайды. Тынчыракъ зат излеб, китабха къарай кетиб, битни кёреди. Аны азгъа санаб джаратады. Структурасын азбар этеди. Экзамен берлик кюн болгъанында, ышанган башны ит ашар, дегенлей, эсине, фахмусуна ышанмай, экзаменнге киририни аллы бла талай кере къайтарыб окъуйду. Къазанда бишген къурмач чыкъырдагъанча, чыкъырдатханындан сора, кесин билгеннге санаб, экзаменнге киреди. Бир билетни тартыб алса, Аю. Олтуруб, аны тюрсюнюн кёзюне иги кёргюзалмай, не айтырын чертгинчин, устаз аны доскагъа чакъырады. Билетин столгъа салыб ол сёзюн башлайды:

– Аю кийик джаныуарды, уллуду, кёбюсюне чегетде джашайды. Тюрлю-тюрлю затла: наныкъ, алма, кертме, дугъум, эрик дегенча кёгет затланы ашайды, этден да къабады. Чокъуракъ сууладан уртлай, джай асламысына габигъатны джашыргъан джерлеринде айланады, муратына кёре, ишин, джумушун этеди. Къыш келиб, сууукъла тутсала, ол джылы уясында джазгъа дери табанын джалай джукълайды. Аны юсюнде тюгю къалынды. Ол себебден бити барды, битни структурасы уа ма, – дейди да айтады.

Устаз аны айтханына тынгылаб:

– Джангыдан башха билет ал, – дейди.

Ол, талай чырмалгъан къагъытланы ортарагъындан бирин сайлайды. Ачса, тюлкю. Джелкесин къашый, барыб орнуна олтурады. Терен сагъышха кетиб тургъанлай, аты айтылгъанын эшитиб, илгене, секириб турады. Устазны къатына барыб, билетге джууаб этиб башлайды.

– Тюлкю, кийик джаныуарды. Ол, тауда, тюзде джашайды. Къурт, къамыжакъ, бир-бирде элге тюшюб тауукъ да ашайды. Тери излей баргъан тулукъ союлур, дегенлей, анда-мында къабханнга тюшюб да къалады. Ол заманда адамла аны ариу бояулу терисин хайырланадыла. Къыш тюлкюле къарда ойнаб, кеслерин тазаласала да, джай юслерин букъу, кир басады. Аланы тюклери узунду. Белгилисича, тюгю болгъанны бити болады, битни уа структурасы ма! – дейди да пулемёт атылгъанча, къуяды.

Устаз анга джити къарай, туруб барыб, билетледен айырыб, чабакъны алыб береди. Джезгора, мыдахыракъ халда, билетни бла, ызына барыб, биягъы джерине

олтурады. Не этсин адам, деб, сагъыш эте кетиб, бир заманда бетине нюр урады. Джарыкъ ышара, джууаб берирге, къолун кёлтюреди. Аны кёзюуююз, доскагъа чыгъарадыла. Алгъа таукел атлаб, чабакъ сураты болгъан билетни устазны къолуна тутдуруб, аны юсюнден хапар айтыб башлайды:

– Игит да дейсе, чабакъ сууда джашайды. Суу кирли, таза болса да, ол анда джюзеди, ишин этеди. Ач болса, кёбюсюне къурт ашайды, башха ууакъ затчыкъла бла да булджунады. Сыйдамды, аны тюгю джокъду. Айтханымча, сууда джашайды. Ол джер юсюнде джашаса уа, тюгю боллукъ эди, тюгю болгъанны бити болады, битни уа структурасы ма! – дейди да, ючюнчю кере да аны айтады.

Устаз аны къолун тутуб, зачёткасына айырма багъа салады.

ТЕЛИДЕН АКЪЫЛ ЗАУУКЪ

Санитар телиле джатхан больницадан бир ауругъанны республикада бек аманла болгъан бёлюмге

элтирге керек болады. Терк болушлукъ этген машина къайры эседа кетген болур эди, улоу болмай, ала джолгъа джаяулай чыгъадыла. Кюн тийиб тургъанлай, булутла терк джыйылыб, бир кесекден джангур джауб, экиси да джибийдиле. Олсагъатлай булутла чачылыб, дагъыда Кюн тиеди. Ала, уллу тереклени къатлары бла озуб тебрегенлей, санитар телини бошлаб, айтады:

– Чаб ары терек тюбюне кир!

Ол, анга башын буруб къарай:

– Алан сен менден да тели кёреме, терек эки кере джаугъанын билмеймисе? – деб, сейирсиннигеди.

БЕНЗИНЧИНИ ДЖУУАБЫ

Совет Союзну заманында кенг джюрекли бир огъурлу къарачай джаш эл мюлк техниканы бензин къуюучу колонкасында ишлегенди. Ол заманда эл мюлкде бензин эркин болгъаны себебли, ишчиледен сора отлукъну хакъсыз башхалагъа да бериб тургъанды. Тилеб келгенни машинасына бензин къуймай иймегенди. Алай

бла айла озадыла. Бир келген, бетин тургъузуб, экинчи, ючюнчю, төртюнчю, бешинчи кере да келиучю болады. Адамланы бир къаууму, къазанны башы ачыкъ болса, итге уят керекди, деген айтыуну унутадыла. Сора ол бир кюн алайгъа джыйылгъанлагъа:

– Джашла, сиз уялмай бензин къуй деб, хаман келиб тургъанлыкъгъа, мен хаман къуюб турургъа уялгъан этеме, – дегенди...

ДЖОЛОУЧУЛУКЪДА

Черкесск шахардан Мараланы юсю бла Нарсанагъа бара тургъан бир машинаны къышны къыяматында, Огъары Марадан чыгъа башлагъан джерде, мотору джукъланыб къалады. Шофёр, не бек кюрешсе да, машинагъа от алдыралмайды. Адамла, сууукъ болуб, ары = бери джюрюб, джылыныргъа излейдиле. Алай болса да аланы сууукъ хорлай барады. Ол кёзюуде Мара элни алайгъа джууукъ огъары джанында бир ёлген адамны маулуту этиле тургъанды. Алайдан адамла,

джолоучулагъа къараб, болумлары къолай болмагъанын кёредиле. Джашла алагъа барыб, бузулгъан транспортну пассажирлерин къоймай юйге чакъырыб, ашатыб, джылытыб, машиналарын да ишлеб джолларына ашырадыла. Джолоучула Гум Башы бла аууб, Нарсана шахаргъа барыб, ишлерин тындырыб, ызларына Черкесскге сау – эсен къайтадыла. Джууукъ, тенг алагъа къалай барыб келгенлерини юсюнден хапар соргъанларында, бирлери чартлаб чыгъыб:

– Джолоучу джолда къалмаз, дейдиле. Машинабыз Мара башында сыныб, юшюрге тебреген эдик. Бизни насыбыбызгъа алайдан узакъ бармай бир ёлген болду да, джашла чыгъыб, хар не керегибизин да этиб, джолгъа ашыргъан эдиле, – деб, солуун кючден ала, ышаргъанды...

НАКЪЫРДА

Бир ариу таулу къыз, юй джумушун эте, тири къымылдагъанды. Джюрюшю джел урдура, ол суйген

джашын эсине тюшюрюб, аны джумушакъ ауазын, тюрсюнюн кёзюне кёргюзе тургъанлай, телефону зынгырдайды. Андан сюйгенини ауазын эшитгенинде, къызны бетине нюрю тёгюлюб, ол, учар къанатлыча, силкинеди. Сюйген джашы къызгъа:

– Сен Айчаса, Айча! – дейди.

Къыз къууанч тыбырлы болуб:

– Айча ариусамы дейсе! – деб, сорады.

– Огъай, толмагъан Айча джартыса, – дейме, дейди кюле тургъан джаш.

АГЪАРТЫУЧУЛА

Бир тюбешиуде джыйылгъанланы ауузларын ачдырыб, биреу хапар айта тургъанды.

Узакъ джуртлада, къарачай тауланы ётгюр кёкюрегинде, бир къалын чегетден мийик ёсген субай тереклени талайын кесиб, тракторуму телешкасына джюклеб, алыб келе тура эдим. Шоркъулдаб баргъан таза къара суудан ётюб, джолну джартысына джетгенимде,

чегет сакълаучула бла ич ишлени кьуллукъчулары аллымы сакълаб тургъанларын кёреме. Не этерге билмей, бир джанында, батыш табада, кёкенле, нарат терекле юсюн джабханларындан иги эсленмеген бир уллу дорбуннга тракторуму джашырама. Ашыкьгъаным бла маторун джукълатыргъа да унутуб, аланы алларына джаяулай барама. Ала мени тутуб, заповедникни эм уллу тереклерин хаман кесгенлей тураса, не этдинг тракторунгу, дейдиле. Алай а мен джукъ айтмайма. Сора ала ачыуланыб меннге онбеш джыл тюрме азаб буюрадыла.

– Сора уа, хапарынгы андан арысы къалайды? – деб, сорадыла адамла.

– Заманым джстиб, азатланыб ызыма къайтыб келдим. Барыб дорбуннга къарагъанымда, тракторуму бензини бошалыб, магору джукъланыб, чыракълары джана тура эдиле.

Анга тынгылаб тургъан хоншусу, сёз хазнаны мийик таууна ёрлей, кесини хапарын тобукъдан силдеб башлайды.

Хар уугъа баргъаным сайын, кийик, неда бёрю, буу

ёлтиюрмей бир кере кьайтмагъанма. Атхан огъум ёмюрю джерге тюшмегенди. Ол кьой эсенг, Аюню ургъаным да болгъанды. Бу джол а бир уллу тюлкюню кьармадым. Меннге бек кыйын болгъан аны юйге келтириу эди. Сюйсегиз ийнаныгъыз, сюйсегиз кьоюгъуз, тюлкюню кьуйругъуну узунлугъу ёзенни башындан аягъына дери джете эди, – дейди ол. Адамла сейир тамашагъа кьаладыла. Биринчи хапар айтхан аны кьатына барыб:

– Алан, тюлкюню кьуйругъун бир кесек кьысгъаракъ этиб айт, – дейди.

– Бир да, эки да айтма, сен тракторунгу чыракъларын джукълатмасанг, бир сантиметрин да кьысхартырыкъ тюлме, – дейди экинчи.

Аны ючюн айта болурла: агъартыучула эки тобукъдан да атадыла, деб.

КЁЛЮНЕ ДЖЕТГЕНДИ

Эртде заманда мийик тауланы кьойнунда бир байны кьой кьошу болгъанды. Ол, кьойларын кютдюрге

сынамлы кьойчу излегенди. Кеси кьызгъанч, кьайгъылы болгъаны себебли, аллай джууаблы ишге тыйыншы адам кёрмей, конкурс кьурагъанды. Бай, сорууларына джууаб бергенлени джаратмай, конкурсха кьошулгъанланы талайын агъызады. Сора экеулен, келиб, аны аллында сир кьатадыла. Ол биринчиге:

– Сёз ючюн, юч семиз кьойгъа, аллай бирни кьошсанг, аланы санлары ненча боллукъду? – деб, сорады.

– Алты, – дейди, таулу эрлай.

Бай, сагъышланыб туруб, экинчиге айланыб:

– Сен а не оюм этесе, юч кьойгъа юч кьойну кьошсанг, малланы саны кьаллай бирге кёбейирикди?, – дейди.

Джашны кёзлери ийнакъ тёге:

– Сеннге кьаллай бир керек эсе, аллай бир боллукъду, – деб, ышарады.

– Бай, мындан таб джууаб берген болмады, – деб, ичинден кьууана, аны сюрюучю этеди.

БАШЛАРЫ

Ая сөз Ёрлеу	3
МИНГИ ТАУНУ ЭТЕГИНДЕ	5
Тарихден керти хапарла	
Ташлы Сырт	7
Таубатыр	16
Покун Сыртда	20
Бийчесынны юсюнден эки хапар	
Къаплан бла Мариям (биринчи хапар)	26
Джигит уучу (экинчи хапар)	33
Батырлыкъ бла джан дарман	40
Хасан Ран	46
Кюмюш сом	51
ФАНТАЗИЯНЫ УЧУУУ	55
Автор къурагъан таурухла	

Сюймекликни джудузу	57
Джаш бла кьуш	69
Халкъда джюрюген таурухланы тамалында	
Мингбай бла Джюзбай	79
Кьулакъчыкъ	88
Хасан бла Сарыубек	95
ДЖИГИТ ТАУЛУЛА	103
Автор кеси джазгъан хапарла	
Чалкъычы джыйын	105
Къадама	112
Таулу бла теке	121
Ай бла мен	134
АКЪЫЛ ЁМЮРЛЕНИ ДЖАРЫТАДЫ	139
Автор кьурагъан къанатлы сёзле бла ойла	141

НАКЪЫРДАНЫ ТЁГЮЛЮУЮ	167
Авторну къысха чам хапарлары	
Джабышмакъ бла Джаншакъ	169
Къаты джумуш	171
Айбала ышаргъанды	172
Шамшамайны къайгъырыуу	172
Тамашагъа кългъанды	173
О-ха-хай! О-ха-хай!	173
Гюттю кыйналгъанды	175
Бюрочу бла Татлыхан	176
Дадах сейирсингенди	177
Унутулмагъан сюймеклик	178
Къартланы къайгъырыулары	179
Джарыкъ ышаргъанды	180
Чокъурну оюму	181
Таш салыучу излей	182
Джылын билгенди	183
Бекли тутулгъанды	184

Джюрегинден айтханды	185
Джаттюну хорлаялмады	186
Билчини джюрек джарсыуу	188
Къутулургъа излегенди	188
Гаккы табмайдыла	189
Эшик таба айланнганды	190
Гыртамай ачыуланнганды	191
Иссилик кюйдюреди	191
Бир джанына секиргенди	192
Суююмлю ышаруу	193
Башын ёрге тутуб...	193
Кёл этгенди	194
Мыдах къарагъанды	195
Тюрленмеген баш	195
Заман бошалыб къалгъанды	196
Ауурлукъ	197
Сюелгенди	197
Гурт тауукъ	198

Чибинле бла Татлыхан	199
Суу орнуна шоколад	199
Бетин кызартханды	200
Кемсиз суймеклик	200
Чагъырлан	201
Керти джууаб	202
Юч дагъан таймаз	202
Акъыллыдан тели зауукъ	203
Герен сагъыш	204
Чибинни эними барды	205
Бузукълу	205
Булчукъ сейирсингенди	206
Ушакъны кючю	207
Къайгъыргъанды	207
Лыкъ - Лыкъ	208
Къайын анасын бек суйгенди	209
Джюлюнмеген джелке	209
Болушлукъ тыйыншлы тюлдю	210

Ийнанмакълыкь хорлагъанды	211
Джюрекни излеми	211
Тарыгъыу	212
Сайламала	213
Дылды бла Мереке	214
Кёлюн билдиргенди	215
Джарыкъ ышарыу	215
Джитини оюму	216
Буйрукъну толтура	216
Ачытилни сёзюн эте	218
Джеллини хапары	219
Былайды акъылы	220
Ачыкъ кычырыкъ	220
Тойдурургъа излеб	221
Гыл тюшерин излегенди	222
Къулакь джанад	223
Джукъулу кыйналгъанды	223
Къулакьгъа секиргенди	224

Къуугъун этгенди	224
Тил бла баш	225
Ахсыныу	226
Кесин джудузгъа санагъанды	227
Хармалийни оноуу	227
Танышлыкъ	229
Декашны джарсыуу	230
Къойчуну джууабы	230
Чабакъчы	232
Махтанчакъла	233
Чамчыгъа джууаб	234
Бёрюле бла келишиу	234
Халкъда джюрюген чам хапарла	
Шиндигин къоруулагъанды	236
Борчун толтургъанды	238
Баргъан суугъа, джалгъан суу	240
Джылын эсгертгенди	241
Иги джаш бола башлагъанды	242

Мал дохтур	243
Джангы акъ фражка	245
Мен сени школга барыб кѳрмегенме	246
Тели соруу	246
Бабийни кѳурманлыгы	247
Кишенленген тауукъла	248
Тулпарлыкъ	250
Темир ауузлукъ	252
Сейирсиниу	253
Айырмагъа жууаб бергенди	253
Телиден акъыл зауукъ	256
Бензинчини джууабы	257
Джолоучулукъда	258
Накъырда	259
Агъартыучула	260
Кѳлюне джетгенди	262

ISBN 978-5-87757-210-2

ХУСЕИН УЗЕИРОВИЧ ЛЕПШОКОВ

НА ПОВОРОТАХ ЖИЗНИ

Исторические рассказы, сказки, рассказы,
крылатые слова, миниатюры на карачаевском языке.

Корректор – Ф.К. Токова,
член Союза журналистов Российской Федерации
Компьютерная верстка – Т.А. Кахунова

Китабда таулары суратлары авторнукъуладыла.

Подписано в печать 11.12.2012.

Формат 60×84 ¹/₁₆. Гарнитура «Балтика».

Бумага офсетная. Печать офсетная.

Усл. печ. л. 15,8.

Тираж 500 экз. Заказ № 177

Отпечатано в полном соответствии с качеством
предоставленного оригинал-макета
подготовленного в издательстве
ИКО «Аланский Эрмитаж»

369000, КЧР, г. Черкесск ул. Чкалова, 17 а

Типография ООО «Партиздат»
г. Черкесск, ул. 1-я Подгорная, д.2

Новая книга народного поэта Карачаево-Черкесии Хусейна Узеировича Лепшокова «На поворотах жизни» состоит из исторических рассказов, сказок, рассказов, крылатых слов и выражений, миниатюр.

В своих прозаических содержательных произведениях автор совершает восхождение на новые высоты художественного творчества. Он увлечён прошлой, настоящей и будущей жизнью своего народа.